

АБДУВОҲИД ОЧИЛДИЕВ

МИЛЛИЙ ҒОЯ ВА
МИЛЛАТЛАРАРО МУНОСАБАТЛАР

“ЎЗБЕКИСТОН”

Масъул муҳаррир:

С.Ш.Шермухамедов, Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг академиги, фалсафа фанлари доктори, профессор.

Тақризчилар:

М.Куროнов, педагогика фанлари доктори.

М.Нурматова, фалсафа фанлари номзоди.

Монографияда миллий ғоя ва мафқуранинг моҳияти, уларнинг миллат ва жамият ҳаётидаги ўрни билан боғлиқ масалалар таҳлил қилинган.

Шу билан биргаликда дунёнинг мафқуравий манзараси ва унинг шаклланишида этник омилнинг ўрни, кўп миллатлилик ва миллий сиёсат моделларининг ўзига хос хусусиятлари, мустақиллик шароитида мамлакатимизда миллатлараро муносабатларни такомиллаштириш борасида олиб борилаётган ишлар, бу жараёнда миллатлараро тотувлик ғояси устуворлиги ва диний багрикентликнинг аҳамияти ҳам аниқ мисоллар, ҳаётий далил ва социологик тадқиқотлар натижаларига таянган ҳолда ёритиб берилган.

Китобда миллий ғояни тарғиб қилиш ва миллатлараро муносабатларни янада такомиллаштириш билан боғлиқ муаммолар ва уларни ҳал этишда таълим тизими, оммавий ахборот воситалари ва мафқуравий тарбиянинг ўрни билан боғлиқ масалалар ҳам узвий бирликда тадқиқ этилган.

Республика байналмилал маданият маркази Фан ва технологиялар маркази билан ҳамкорликда ишлаётган «Миллий истиқлол ғоялари ва миллатлараро муносабатларни мустаҳкамлашнинг долзарб муаммолари» мавзuidaги илмий лойиҳа доирасида яратилган мазкур монография миллий ғоя ва миллатлараро муносабатлар масалалари билан қизиқувчи кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

© «Ўзбекистон» нашриёти, 2004

КИРИШ

Ғоянинг жамият ривождаги ўрни, кишиларнинг ҳаётий мўлжалларини шакллантиришдаги аҳамияти ва сафарбар этувчилик қудрати жуда қадимдан чуқур англаб етилган. “Авесто”даги “Эзгу фикр, эзгу сўз, эзгу амал” ғояси инсоннинг маънавий юксалиши ва жамият тараққиётининг муҳим омилига айлангани фикримизнинг исботидир.

Шу нуқтаи назардан қараганда, мустақил Ўзбекистонда миллий истиқлол ғоясининг асосий тушунча ва тамойиллари ишлаб чиқилгани муҳим аҳамиятга эга эканини таъкидлаш зарур. Бу табиий, зеро, “...токи ҳаёт мавжуд экан, мамлакатлар, давлатлар ва уларнинг манфаатлари бор экан, улар ўз тараққиёт йўлини, эртанги кун уфқларини ўзининг миллий ғояси, миллий мафқураси орқали белгилаб олишга интилади”¹.

Миллий истиқлол ғояси концепциясининг ишлаб чиқилгани ижтимоий жараёнлар ривожига мустаҳкам ғоявий замин яратди. Бу миллий ғоянинг ўзига хос хусусиятлари, унинг жамият тараққиётига таъсирини илмий муаммо сифатида ўрганишни долзарб вазифага айлантирмоқда.

Кўп миллатли давлатда миллатлараро тотувлик ижтимоий-сиёсий барқарорлик ва тараққиётни таъминлашнинг асосий шартларидан бири ҳисобланади. Унинг қарор топишида жамият ривожланишининг устувор йўналишлари, турли ижтимоий гуруҳлар ва сиёсий қучларнинг пировард мақсадларини ифодалайдиган ғоявий жараёнлар ҳам катта ўринни эгаллайди. Шундай экан, миллий ғояни миллатлараро муносабатларни такомиллаштиришга хизмат қилувчи омил сифатида илмий тадқиқ этиш жамият тараққиётининг ҳозирги даврига хос бўлган хусусиятларни чуқурроқ англаб етиш имконини беради.

Дунёда чуқур ўзгаришлар содир бўлаётган ҳозирги даврда Ер юзининг турли нуқталарида миллатлараро низоларни келтириб чиқарувчи зиддиятлар сақланиб қолмоқда. Ушбу зиддиятларни бартараф қилиш, уларнинг олдини олиш кишилик жамияти тарихий-тадрижий ривожланишини таъминлашнинг муҳим шarti бўлиб қолмоқда. Бу амалдаги миллий сиёсат моделларининг моҳияти, уларнинг мафқуравий асосларини илмий-қиссий ўрганишни долзарб қилиб қўймоқда.

¹ Каримов И.А. Миллий истиқлол мафқураси — халқ этиқоди ва буюк келажакка ишончдир. // Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт — пировард мақсадимиз. 8-жилд. — Т.: «Ўзбекистон», 2000. — 490 б.

Миллатлараро муносабатларнинг ижтимоий барқарорлик ва ривожланишга кенг таъсир ўтказа бошлаши глобал, минтақавий ва ҳудудий геосиёсатда этник омил ролининг ошишига олиб келди. “Бу ҳол, давлатнинг ва минтақанинг хавфсизлигига таҳдид солиши мумкин бўлган этник ва миллатлараро можаролар келиб чиққудек бўлса, уларнинг олдини олиш мақсадида мазкур жараёнларни мунтазам равишда ижтимоий таҳлил этиб боришни зарур қилиб қўяди”².

Кўп миллатлилик³ шароитида миллатлараро муносабатларни такомиллаштирмай, турли миллат ва элат вакиллариининг ижтимоий жараёнлардаги тўлақонли иштирокини таъминламай туриб, жамият ҳаётининг ҳар томонлама янгиланишини тасаввур қилиб бўлмайди. Узоқ йиллар давомида кишилар онгида шаклланган стереотиплар қайта кўриб чиқиладиган ҳозирги даврда бу айниқса муҳимдир. Қайд этилган ҳолат мустақилликка эришган Ўзбекистон миллий сиёсатининг мазмун-моҳиятини ҳар томонлама ва чуқур ёритиб беришнинг зарурлигини кўрсатади.

Таълим тизими ва оммавий ахборот воситаларининг сифатий ҳолати миллатлараро муносабатларнинг характериини кўрсатувчи муҳим индикатор ва фуқароларда мафкуравий иммунитетни шакллантиришнинг асосий бўлини ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан қараганда, миллий истиқлол ғоясини ижтимоий онга сингдириш, халқлар ўртасидаги дўстликни мустақкамлашда таълим тизими ва оммавий ахборот воситаларининг ўрни ва ролини кучайтириш билан боғлиқ масалаларни тадқиқ этиш ҳам назарий, ҳам амалий аҳамият касб этади.

Қайд этилган омиллар миллий ғоя ва миллатлараро муносабатлар масаласини узвий бирликда таҳлил қилиш йўлидаги уринишлардан бири бўлган ушбу тадқиқотнинг яратилишига туртки бўлди.

² Каримов И.А. Ўзбекистон ХХI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. // Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлидан. 6-жилд. — Т.: «Ўзбекистон», 1998. — 88 б.

³ «Кўп миллатлилик» айнан «миллатлар»нинг кўплигини англатади. Айни пайтда, мазкур тушунчани «кўплаб миллатлар ва элатлар вакиллари» маъносида ишлатиш ҳам кенг тарқалган. Монографияда ушбу тушунча асосан иккинчи маънода ишлатилди.

I боб.

МИЛЛИЙ ҒОЯ: МОҲИЯТ ВА ТАЛҚИН

Ғоя⁴ фалсафий тафаккур доирасида шаклланган нафақат энг қадимий, балки мазмунан кенг ва хилма-хил маъноларда ҳам талқин этилган тушунчалардан биридир.

Фалсафий тафаккур эришган натижаларга таянган ҳолда айтиш мумкинки, бугунги кунда ғоянинг моҳияти, гносеологик мақоми тўғрисида муайян умумий ҳулосаларга келинган.

Аввало, ғояни билиш жараёнининг муайян натижаси сифатида тушуниш кенг тарқалганини таъкидлаш зарур. Шу маънода, у ўзи акс эттираётган объект, ҳодиса, жараёнини ўрганиш натижасида ҳосил бўлган билимни ихчам ва умумлаштирилган ҳолда ифода этади. Бунда, бир томондан, ҳаётини-амалий фаолият давомида тўпланган тажриба, иккинчи томондан, илмий билимлар эришган натижаларга таянилади.

Илмий факт, муаммо, фараз, назария каби воқеликни акс эттириш, илмий билишнинг ўзига хос шакли, янги билим ва парадигма сифатида чиқадиган ғояда воқелик бундан кейин қай йўналишда ўрганилиши зарурлиги ҳақидаги кўрсатма, мақсад ботиний тарзда мужассамлашган бўлади ва шу туфайли у улкан йўналтирувчилик ролини ўтайди.

Илмий ғояга хос бўлган хусусиятлар қараб чиқилганида, ғоянинг тарихий тараққиётдаги ўрни янада ойдинлашади. Ҳар қандай ғоя каби илмий ғоя ҳам улкан йўналтирувчилик ролини ўтайди. Масалан, атомларнинг мавжудлиги ҳақидаги ғоя асрлар давомида илмий изланишларни уни топиш, хусусиятларини тадқиқ этиш, дунёнинг тузилишидаги ўрнини аниқлашга йўналтириб келди. Натижада атом кашф қилинди. Бу кашфиёт оламнинг тузилиши тўғрисидаги тасаввурларнинг бутунлай ўзгаришига олиб келди. Аммо илм-фан тараққиётида ўта салбий из қолдирган гайриилмий ғоялар ҳам бўлган. Масалан, ўз даврида кибернетика ва генетиканинг “сохта фан”лигини асослашга қаратилган ғоянинг устувор бўлгани бу фанлар ривожини бир неча ўн йилга орқага суриб юборди.

⁴ Арабча-мақсад, интилиш, ният, байроқ маъноларини англатади. Бугунги кунда араблар ўзбек тилида «ғоя» тушунчасида ифодаланадиган мазмунни турли сўзлар билан ифодалядилар.

Илмий ғоялар тараққиёт омилига айланиши учун маълум бир шарт-шароит бўлиши керак. Яъни, биринчидан, жамиятнинг умумий билим даражаси юзага келган янги билимни қабул қилишга тайёр бўлиши ва иккинчидан, уни текшириб кўриш, тасдиқлаш ёки инкор этиш имконияти — қуроллар, воситалар, молиявий ресурсларга эга бўлиши лозим. Акс ҳолда, у маълум маданий-маърифий ҳодиса сифатида қолиб кетади. Абу Райҳон Берунийнинг “Ғарбий ярим шарда қуруқлик бор” деган ғояси билан ана шундай бўлди. Ўша пайтда бу ғоя ўзининг ҳақиқий баҳосини топмади. Орадан бир неча аср ўтгандан сўнг ғарбий ярим шарда қуруқликнинг борлиги ҳақиқатан ҳам тасдиқланди. Бу қуруқлик-материк кейинчалик Колумб томонидан кашф қилинди, бир оз кейинроқ эса Америка номи билан юритила бошланди.

Шунингдек, кўп нарса ғоянинг воқеликка мос келиши, ҳақиқийлигига ҳам боғлиқ. “Абадий двигателни яратиш ғояси кўплаб олимларнинг ҳаёти мазмунини ташкил этган эди. Уларнинг бутун ирода қуввати шунга йўналтирилган эди. Аммо сақланиш қонунига зид бўлгани туфайли, ғоя реалликдан узоқ бўлиб чиқди”⁵.

Ижтимоий ғоя илмий ғояга хос бўлган юқоридаги хусусиятлар билан бир қаторда улкан уюштирувчилик ролини ҳам ўтайди. Шу билан бирга, илмий ғояларнинг жамият тараққиётидаги ўрни аксарият ҳолларда билвосита бўлса, ижтимоий ғоялар социал жараёнларга бевосита таъсир ўтказа олади ва айтиш мумкинки, ўзига хос катализатор сифатида чиқади. Аммо ижтимоий ғояга хос бўлган йўналтирувчилик ўз моҳиятига кўра ижобий ҳам, ўта салбий ҳам, шаклига кўра эса уюштирувчи ҳам, бузғунчи ҳам бўлиши мумкин. «Миллий ғоя миллатни, халқни бирлаштиришга қаратилиши керак. Миллатни бўлиб ташлашга асос бўладиган ғоя бузғунчи ғоядир», — деб ёзади Президентимиз⁶.

И.А.Каримовнинг бу сўзларида ижтимоий ғояга хос бўлган ана шундай икки ёқламалик ўз ифодасини топган.

Миллатни ҳалокат ёқасига келтириб қўйган бундай бузғунчи ғоялар тарихда кўплаб бўлган. Ҳар қандай жамият муайян яхлитликни ташкил этсада, у хилма-хил элементларнинг бирлиги сифатида чиқади. Чунончи, жамият социал структурасидаги ўрнига кўра зиёлилар, деҳқонлар, ишчилар, ишбилармонлар каби қатламлар ажратилади.

Жамият хилма-хил элементларнинг бирлиги экан, фақат ўзини муайян ижтимоий гуруҳ манфаатларининг яккаю-ягона ифодачиси деб

⁵ Саитходжаев Х.Б. Идея в структуре научного познания. Дисс.канд.филос.наук. — Т.: 1994. — С. 128

⁶ Каримов И.А. Ўз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурмоқдамиз. // Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурамиз. 7-жилд. — Т.: «Ўзбекистон», 1999. — 308 б.

биладиган, шунга ҳаракат қиладиган кучлар топилиши табиий. Бундай пайтда миллий ҳаётнинг чигаллашуви, ички зиддиятларнинг кескинлашуви юзага келади.

Шу нуқтаи назардан қараганда, Октябрь тўнтаришидан кейинги воқеаларни эслаш кифоя. Марксча-ленинча мафкура билан қуролланган большевиклар ҳокимият тепасига келиши билан ишчилар ва деҳқонлар манфаати жамиятнинг бошқа ижтимоий гуруҳлари манфаатларидан устун қўйилди. Мухолифатдаги сиёсий партиялар фаолияти тақиқланди, мамлакат фуқаролар урушига гирифтор бўлди.

Жамият большевиклар таклиф этган, турли ижтимоий гуруҳларни қарама-қарши қўйишга асосланган ғоя ва унга асосланган амалиётни қабул қилишни истамагани учун ҳам шундай бўлди. Демак, ўз қарашларини тўғри деб билган, уни жамоатчилик онгига тинч йўл билан сингдира олмаган, бунга ожиз бўлган кучлар ўз ғояларини қурол кучи, зўрлик йўли билан жорий этишга ҳаракат қилганида оммавий қиргинликлар келиб чиқади.

Юқоридаги хусусиятларни ҳисобга оладиган бўлсак, “ижтимоий ғоя” ва “ижтимоий мафкура” ҳамда “миллий ғоя” ва “миллий мафкура” тушунчалари ўртасида яқинлик борлиги англашилади.

Бироқ бу уларни баъзан учраб турганидек синоним тушунчалар сифатида ишлатиш учун асос бўлолмайди. Чунки, биринчидан, “идеология” ғоя (идея) ҳақидаги таълимот, бошқача айтганда, “ғоялар тизими” маъносини англатади. Биз “идеология”нинг синоними сифатида қўллаётган “мафкура” билан “ғоя” сўзи ўртасида бундай ўзак бирлиги йўқ. Бунга аниқ ишора бўлмаса-да, мафкура ҳам ғоявий қарашлар тизimini ифодаб келишини унутмаслик лозим. Демак, мафкура бир бутун қарашлар, ғоялар тизими экан, у ғояга нисбатан ҳам мазмунан, ҳам ҳажман кенгроқ тушунча сифатида намоён бўлади.

Иккинчидан, ғоядан фарқли равишда ҳар қандай мафкурада ижтимоий воқеликни сақлаб қолиш ёки ўзгартиришга қаратилганлик, яъни мақсадлар комплекси аксарият ҳолларда ғояга хос бўлгани каби ботиний эмас, балки зоҳирий тарзда мавжуд бўлади ва унинг ўзагини ташкил этади.

Учинчидан, ҳар қандай ижтимоий ғоя маълум бир мафкуравий қарашлар доирасидагина ўзининг уюштирувчилик ва йўналтирувчилик салоҳияти, жозибдорлик кучини намоён қила олишини ҳам унутмаслик лозим.

Тўртинчидан, ҳар қандай ғоя фақат муайян мафкура доирасида амалга оширилган тарбия натижасидагина эътиқодга айланиши мумкин. “Ғоя муайян мақсад сари сафарбар этса, мафкура бу мақсадни эътиқодга айлантиради... Ғояни амалга ошириш йўлидаги сафарбарлик

жараёнида ҳар хил муаммолар, саволлар пайдо бўлиши табиий. Уларнинг барчасига жавоб топиш жараёнида мафкура шаклланади. Гоя ҳаётидаги ҳамма муаммо ва масалаларга жавоб бермаслиги мумкин. Лекин мафкура ҳаётини масалаларга ўз гоялари нуқтаи назаридан ёндашади ва ўзига хос жавоб топади”⁷.

“Гоя” ва “мафкура” тушунчалари ўртасидаги қайд этилган фарқлар уларни ёнма-ён, бир хил мазмунда қўллаш ўринли эмаслигини кўрсатади.

Шундай бўлса-да, илмий тадқиқотларда ушбу тушунчаларнинг қамров доирасини, ўзаро муносабатини белгилашда айрим назарий хатоларга йўл қўйилаётганини таъкидлаш зарур. М.Пардаев фикрича, гоя кишиларнинг мақсадини ифода этса, мафкура унга эришиш йўллари, воситаларни акс эттиради, муайян гоя муайян мафкурага асос бўлади. “Гоя шаклланади, мафкура шу гояни амалга оширувчи восита сифатида намоён бўлади. Миллий истиқлол гояси истиқлолга эришган халқнинг мақсад ва интилишларини ифода этса, унинг мафкураси шу гояни амалга ошириш усуллари ва воситаларини ифода этади”⁸, — деб ёзади у.

Бундай талқинни бошқа муаллифлар қарашларида ҳам учратиш мумкин. Хусусан, А.Норбоев “гояларнинг амалга ошишини таъминловчи усуллар, воситалар, механизмлар тизими — мафкура демакдир”⁹, — деб таъкидлайди.

Султонмурод Олим фикрлари ҳам мазмунан шунга ўхшашдир. “Миллий мафкура — моҳиятан миллий гояга етиш йўли, — деб ёзади у. — Нима қилинса, шу гояга интилиш тезлашади, осонлашади, мақсад амалга ошади, қандай иш тутилса, мазкур гояга зид ҳаракатларнинг йўли тўсилади — миллий мафкура айнан ана шу саволларга жавоб беради.

Илмий тарзда айтганда, агар миллий гоя назария бўлса, миллий мафкура—амалиёт, ёки миллий гоя стратегия бўлса, миллий мафкура—тактика”¹⁰.

Кўриниб турибдики, мазкур қарашларга зиддиятлилик хос. Зеро, бир томондан, гоя мафкурага асос бўлиши таъкидланса, бошқа томондан, гояга етиш йўли, воситалари ва усуллари билан чекланган ҳолда, мафкура ундан ташқаридаги амалий фаолият билан боғлиқ ҳодисага айлантирилаёпти. Бу С.Олимнинг “миллий мафкура — амалиёт”дир деган фикрида ўзининг яққол ифодасини топган.

⁷ Қаранг: Муртазо Қаршибой. Янгиланишдан — буюк ўзгариш сари. — Т.: «Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти», 2001. — 40 б.

⁸ Пардаев М. Миллий истиқлол гояси: асосий тушунча ва тамойилларини тушунтириш ҳусусида. // Миллий истиқлол гояси тарғиботининг илмий асослари. — Т.: 2002. — 25 б.

⁹ Норбоев А. Гоялар тарғиботида тушунчалар муносабати. // Миллий истиқлол гояси тарғиботининг илмий асослари. — Т.: 2002. — 44 б.

¹⁰ Султонмурод Олим. Халқ таянадиган куч. — Т.: «Маънавият», 2001. — 5 б.

Шунга ўхшаш фикрларни бошқа асарларда ҳам учратиш мумкин, Масалан, М.Ортиқов ва М.Усмоновлар фикрича «Идеология (Idea—гоя, тушунча, logos—таълимот) атамаси эса гоялар тўғрисидаги таълимотни англатади ва икки хил маънода ишлатилади:

— гояларнинг моҳият-мазмуни, шаклланиши, аҳамияти тўғрисидаги билимларни ифодалайди ва илмий соҳа бўлиб ҳисобланади;

— муайян гояни амалга ошириш, мақсадга етиш усуллари, воситалари, омиллари тизимини англатади»¹¹.

Ушбу ёндашувларда ҳам мафкуранинг гоявий-назарий қарашлар тизими экани бевосита инкор этиладики, бунга асло қўшилиб бўлмайди.

Мафкура доирасида ишлаб чиқилган билимлар, қадриятлар, идеалларни кишилар онига сингдиришда мафкурарий тарбия, ташвиқот, тарғиботнинг ўрни катта. Қайд этилган қарашлардаги чалкашлик умумий тарзда “мафкурарий амалиёт” деб аталадиган мазкур ҳодисаларга хос бўлган хусусиятларни мафкуранинг ўзига тегишли деб билишнинг натижасидир.

Илмий тадқиқотларда гояни турли мафкуралардан юқори турувчи ҳодиса сифатида баҳолашга интилиш ҳам мавжудлигини таъкидлаш зарур. Хусусан, С. Тиллаев ва Г.Инсوپова нафақат халқаро майдонда, балки бир мамлакатда ҳам турли мафкуралар бўлиши мумкинлигини таъкидлаб шундай ёзадилар: “Масалан, ҳар бир партиянинг ўзининг дастури, йўналишлари бўлиши мумкин. Аммо шу нарса эътиборлики, ҳар бир мамлакатда ўзининг тараққиёт йўли, барча мафкурадаги кишиларни бирлаштирувчи гоялари бўлади. Бу гоянинг номини миллий гоя дейиш мумкин. Ҳар бир партиянинг ўзини мафкураси бўлиши мумкин, лекин миллий гоя ҳар хил фикр, ҳар хил маслак, йўналишдаги одамларни келажак, мамлакат тақдири йўлида, тараққиёт йўлида бирлаштирувчи гоя бўлади. Бундай гоялар тизимига масалан, мустақилликни асраш, Ватанни севиш, озод ва обод жамият қуриш гояларини киритиш мумкин”¹².

Ушбу ёндашувда кўзга яққол ташланадиган қуйидаги жиҳатларга диққатни қаратиш лозим. Биринчидан, ҳамма вақт ҳам миллий гоя барча мафкурадаги кишиларни бирлаштира олмайди. Масалан, ягона халифалик яратиш зарур деган қарашга амал қиладиган кучлар учун мамлакат мустақиллиги ҳам, миллий истиқлол гояси ҳам мутлақо аҳамиятсиздир. Иккинчидан, мустақилликни асраш, озод ва обод жамият қуришга турли кучлар, партиялар ҳатто бир-бирини инкор этадиган мафкураларга асосланган ҳолда эришишни мақсад қилиб қўйиш ҳам мумкин. Учинчидан, жамиятдаги барча кишиларни бирлаштирувчи ҳар қандай гоя ҳам

¹¹ Ортиқов М., Усмонов М. Гоя ва мафкура. — Т.: «Янги аср авлоди», 2001. — 10 б.

¹² Тиллаев С., Инсوپова Г. Замон, мафкура ва ёшлар. // Миллий истиқлол гояси тарғиботининг илмий асослари. — Т.: 2002. — 47 б.

миллий ғоя бўлмайди. Хусусан, синфий кураш ғояси собиқ СССР ҳудудида мулкдорлар бугунлай йўқ қилиб бўлинганидан кейин бутун жамият миқёсида устувор бўлиб, турли ижтимоий қатламларни бирлаштириб турди. Шундай бўлса-да, моҳиятан у миллий ғоя эмас эди, бўлмасди ҳам. Зеро, у миллатларнинг қўшилиб кетишини асослаган, уни бош стратегик мақсади қилиб белгиллаган мафкуранинг асоскор ғояларидан бири эди.

Ғоя ва мафкуранинг нисбати ҳақида гап кетар экан, уларнинг шаклланиш жараёни, вақтини белгилашда ҳам ўзига хосликлар кузатилаётганини қайд этиш зарур.

Масаланинг моҳиятига кириб бориш учун асос сифатида илмий ғоянинг шаклланиш жараёнига хос хусусиятлар тадқиқ этиладиган бўлса, у ҳолда унинг мураккаб ва бир-бирига ўтиб турадиган, ўзаро узвий боғлиқ бўлган бир қатор босқичларни қамраб олишига ишонч ҳосил қилиш мумкин.

Илмий ғоянинг шаклланиши олдин кузатилмаган факт, ҳодиса пайдо бўлишидан бошланади. Уларнинг мажмуи ўз навбатида муаммони пайдо қилади. Муаммонинг ўзи ҳақидаги ҳулосаларнинг шаклланиши ҳам унинг пайдо бўлганини аниқлаш, тасвирлаш ва ҳал қилишга киришишдек босқичларни қамраб олади. Сўнгги босқичда эса муайян фараз шаклланади.

В. Н. Карпович фикрича, “муаммо — фараз — қонун бир бутун занжир сифатида олинганда, системани ташкил этадики, уни илмий ғоя сифатида қараш мумкин. Муаммо — ғоянинг манбаи, фараз унинг дастлабки, қонун эса тугалланган ва тажрибада текширилган шаклда ифодаланишидир”¹³.

Мазкур методологик аҳамиятга эга қоидалар миллий ғояга нисбатан татбиқ этилганда, ғоя қисқа, мафкура эса узоқ вақт давомида шаклланади деган қарашларнинг ўринсизлиги ойдинлашади.

Бундай қараш ғоянинг муайян шиор шаклида ифодаланиш босқичинигина ҳисобга олиш, унинг шаклланиши билан боғлиқ бўлган ва аксарият ҳолларда ботиний тарзда кечадиган жараёнларни чуқур англамаслик натижасидир.

Ваҳоланки, миллий ғоя ҳамма вақт ҳам муайян шиор шаклида ифодаланмайди. Диний-фалсафий ва сиёсий мазмунга эга «рус ғояси» бунинг исботи бўла олади. Бир неча асрлардан бери муҳокама ва мунозара қилиб келинаётган ушбу ғоянинг мазмуни таҳлил қилинадиган бўлса, у баъзан бир-бирига зид бўлган қарашлар, сиёсий, маънавий-ахлоқий тамойиллар тизими сифатида чиққанини кўриш мумкин. Шундай бўлса-да, рус халқи ва Россиянинг инсоният истиқболини белгилаб беришга дахлдорлиги, миллий руҳияти, мардлиги ва фидойилиги, эркинликка

бўлган муҳаббатининг ўзига хослиги марказий ўринни эгаллаган «рус ғояси» ҳар бир даврда муайян сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ва маданий муаммоларни ҳал қилишга чақирик сифатида янграган¹⁴.

Аммо миллий уйғониш жараёнлари чуқурлашиб бораётган кўп миллатли Россияда бу ғоя бугунги кунда бир хил маънода тушунилмаслиги аниқ. Оммавий ахборот воситаларида Россия Президенти ҳузурида миллий мафкура бўйича Кенгаш тузиш, мамлакатнинг бундан кейинги ривожланиши йўналишини белгилаб берадиган миллий ғояни ишлаб чиқиш тўғрисида фикрлар билдирилаётгани шундай ҳулоса чиқариш имконини беради¹⁵.

Ғоянинг қисқа вақт давомида шаклланиши ҳақидаги фикрларнинг баҳсли эканини мамлакатимизда кечган жараёнлар ҳам тасдиқлайди. Хусусан, мустақилликнинг дастлабки йилларида коммунистик мафкурадан қутилиш мақсадида деидеологизация жараёни олиб борилди. Мазкур жараёнда сароб бўлсада, социалистик мафкура кишиларга муайян ҳаётий мўлжалларни бериб келгани маълум бўлди, унинг барбод бўлиши эса жамиятда, кишилар онгида бўшлиқнинг пайдо бўлишига олиб келди. Бу бўшлиқнинг хавфи уни эски мафкура, эски тузумни “янгиланган” шаклда тиклаш, диний-экстремистик кучларнинг кишилар онгини эгаллашга уринишларида яққол намоён бўла бошлади. Дастлаб якка-якка ҳодисалар, фактлар кўринишида бўлган бундай уринишлар тобора тизимли характер касб эта борди. Масалан, 1996 йилнинг 15 мартида Россия Федерациясининг Давлат Думаси 2 та қарор қабул қилди. Улардан бирида Россия Олий Кенгашининг 1991 йил 12 декабрда Совет Иттифоқининг барҳам топгани ва унинг ўрнида Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги тузилгани ҳақидаги қарори бекор қилинган бўлса, иккинчисида СССРни сақлаб қолиш бўйича 1991 йилнинг 17 мартида ўтказилган референдум натижаларини Россия Федерацияси учун ҳуқуқий кучини эътироф этишга қаратилган эди. Ҳар икки ҳужжат ҳам, моҳиятан собиқ Иттифоқни қайтадан тиклаш мақсадларига бўйсундирилган эди¹⁶.

Табиийки, бундай ҳолатларнинг олдини олиш зарур эди. Ана шундай вазиятда Президентимиз томонидан ушбу муаммони ечиш йўли сифатида жамиятни ижтимоий мўлжаллар билан қуроолантирадиган, кишиларни келажакка ишонч руҳида тарбиялашга хизмат қиладиган миллий мафкурани шакллантириш кун тартибига қўйилди.

¹⁴ Қаранг: *Троцкий Е.С.* Русская идея. // Национальные отношения. Словарь. (Под общ. ред. В.Л.Калашникова). — М.: «Владас», 1997. — С. 148-150.

¹⁵ Қаранг: *Меликова Н., Офитова С.* С политикой и деньгами разобрались. Очередь за мозгами. // «Независимая газета», 2 декабря, 2003

¹⁶ Қаранг: «Известия», 17 марта, 1996.

¹³ Карпович В.Н. Проблема, гипотеза, закон. — Новосибирск, 1980. — С.12.

“Олдимизда турган энг муҳим масала, — деб ёзган эди И.А.Каримов, — бу — миллий истиқлол мафкурасини яратиш ва ҳаётимизга татбиқ этишдир”¹⁷.

Ана шундан сўнг узоқ давом этган баҳсу мунозаралар, муҳокамалардан сўнг чуқур ва тизимли асосланган миллий истиқлол ғоясининг яхлит концепцияси яратилди.

Кўриниб турибдики, фақат бизнинг воқеликка нисбатан олинганда ҳам, ушбу концепциянинг шаклланиши кам деганда ўн йиллик тарихга эга.

С.Олим фикрича “миллий мафкура бир-икки йил, ҳатто бир-икки ўн йилликларда шаклланидиган нарсаси эмас. Ўзбек халқи камида уч минг йиллик миллий тарихга, миллий давлатчиликка эга экан, демак, миллий мафкура ҳам камида шунча тарихий йўлни босиб ўтган. Шунинг учун, бугун қайси даврда халқимиз қандай миллий мафкура асосида ривожланганлигини ўрганиш жуда муҳим”¹⁸.

Миллий мафкуранинг шаклланиш жараёнини бундай узоқ муддатли жараён сифатида баҳолаш, унинг тарихини эса бир неча минг йилликлар билан боғлаш ҳам баҳслидир. Бу ўринда миллий мафкурада баён этилган қоидалар, тамойиллар, дастурий кўрсатмаларнинг конкрет тарихий шароит ва вазият билан боғлиқ ҳолда такомиллашиб бориши билан миллий мафкуранинг ғоявий-назарий қарашлар тизими сифатида шаклланишидек икки бир-биридан фарқланувчи жараён айлаништирилади деганини кўришимиз мумкин. Масалан, миллий истиқлол мафкурасининг Ватан равнақи, юрт тинчлиги, комил инсон ва шу каби асосий ғоялари яқин ва узоқ келажакда ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаслиги табиий. Фақат уларни рўйбга чиқаришда асосий эътибор қаратилиши керак бўлган жиҳатлар ўзгариб бориши мумкин, холос. Шундай экан, юқоридаги каби талқин бизнингча, ўринсиздир. Зеро, унга риоя қилинадиган бўлса, миллий мафкура ғоявий-назарий қарашлар тизими сифатида ҳеч қачон шаклланиб бўлмаслиги аниқ.

Айни пайтда, С.Олим қарашларида миллий истиқлол мафкураси тарихи билан у таяниши, озиқланиши мумкин бўлган мероснинг тарихи айлаништириладики, бундай ёндашувни ҳам тўғри деб бўлмайди.

“Ғоя” ва “мафкура” тушунчалари ўртасидага юқорида қайд этилган фарқлар “миллий ғоя” тушунчасининг мазмунини аниқ белгилаб олиш имконини беради.

“Ҳар бир нарсанинг ўз ибтидоси ва интиҳоси, яъни бошланиши ва охири бўлади. Ғоялар ҳам ўз «умри»га эга. Улар ҳам маълум маконда ва

замонда пайдо бўлиши, жамият ривожига муайян ҳисса қўшиши, кишиларнинг онги ва қалбидан жой олиши, ўз умрини яшаб, жозоба кучи ва қувватини йўқотгач, тарихий хотирага айланиши ҳам мумкин”¹⁹.

Шу нуқтаи назардан қараганда, ижтимоий ғоя ва унинг ўзига хос кўриниши бўлган, соҳиби—субъектига кўра фарқланувчи миллий ғоя ўз моҳиятига кўра қисқа даврда ҳал этилиши керак бўлган вазифалар, кўзда тутилган мақсадларни ёки узоқ муддатни қамраб оладиган мўлжалларни ҳам ифодалаши мумкин. Ўз даврида фашистлар босиб олган Францияда “Қаршилиқ кўрсатиш” ғоясининг миллий даражага кўтарилгани ва Франциянинг озод этилиши билан ўз аҳамиятини йўқотгани ҳам фикримизга далил бўла олади.

«Америкача орзу» ғоясини эса миллий ғоянинг ўз моҳиятини сақлаб қолган ва ҳар бир даврда конкрет мазмунга эга бўлган ҳолда узоқ вақт давомида жамият тараққиётининг муҳим омили сифатида чиқа олиши мумкинлигини исботловчи мисол сифатида қараш мумкин.

Тадқиқотларда, АҚШни барча давлатларнинг олдинги қаторида борадиган, чекланмаган ва тенг имкониятлар мамлакати, конкрет шахс, фуқаро муваффақиятини жамият муваффақияти сифатида эълон қилган мазкур ғоя ушбу мамлакатнинг бугунги ривожланиш даражасининг маънавий замини сифатида баҳоланиши бежиз эмас.

Шахсий ва ижтимоий манфаатларнинг мутаносиблигини улуғлаш, қўлга киритилмаган натижалар АҚШнинг цивилизация ривожланишининг чўққисига чиқиши даврида аста-секин ҳал этилади, деган қараш бугунги кунда ҳам олиб борилаётган ғоявий-тарбиявий ишларнинг ўзгариши ташкил этмоқда²⁰.

Миллий ғоя моҳиятини белгилаш масаласида ҳам ўзига хосликлар кузатилмоқда. Хусусан, “Ғоя бир мамлакатнинг ўзига тааллуқли бўлса, уни миллий ғоя дейиш мумкин” ёки “Ватаннинг илғор кишилари томонидан ишлаб чиқиладиган ва ҳеч бўлмаганда, фуқароларнинг қўпчилиги томонидан қўллаб-қувватланадиган ғояларга миллий ёки умум-миллий ғоялар дейилади”, — деган фикрларни учратиш мумкин.

Бизнингча, бундай ёндашувлар баҳсли ҳисобланади. Муайян ҳолларда бир, тўғрироғи бугун, мамлакатга тааллуқлилик ижтимоий ғоянинг миллий мақомини кўрсатувчи белгилардан бири сифатида чиқади. Аммо бу асосий мезон бўла олмайди. Акс ҳолда, муайян мамлакатда ҳукмрон бўлган агрессив миллатчилик ёки ирқчилик каби ғояларни ҳам миллий ғоя сифатида тан олишга тўғри келади.

¹⁹ Ортиқов М., Усмонов М. Ғоя ва мафкура. — Т.: «Янги аср авлоди», 2001. — 10-11 б.

²⁰ Қаранг: Калашников В.Л. Американская национальная идея (Американская мечта). // Национальные отношения. Словарь (Под общ.ред. В.Л. Калашникова). — М.: «Владас», 1997. — С. 9-10.

¹⁷ Каримов И.А. Буёқ мақсад йўлидан оғишмайлик. // Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-жилд. — Т.: «Ўзбекистон», 1996. — 203 б.

¹⁸ Султонмурод Олим. Халқ таянадиган куч. — Т.: «Маънавият», 2001. — 7 б.

Иккинчи ёндашувда эса, миллий ғоянинг моҳияти унинг кўпчилик томонидан қўллаб-қувватланиши билан чеклаб қўйилмоқда. Муайян илмий ғоянинг кўпчилик олимлар томонидан тўғри тушунилмаслиги, тан олинмаслиги унинг илмийлигини инкор этиш учун асос бўлолмаганидек, миллий ғоянинг моҳиятини ҳам фуқароларнинг кўпчилиги томонидан тан олинishi билан боғлаб қўйиш ўринли эмас. Негаки, кўпчилик томонидан тан олинishi миллий ғоянинг моҳиятини эмас, балки унинг мавқеини, жамиятнинг турли қатламлари томонидан тан олинганини, улар орасида нечоғли кенг тарқалганини белгилаб беради.

Илмий изланишларда миллий ғояни «ўз тарихий, ижтимоий, сиёсий, маданий, маънавий асослари, моҳияти ва мазмунига эга бўлган, жамиятдаги барча миллатлар, партия, ҳаракат ва қатламларнинг манфаат ҳамда интилишларини умумлаштирадиган, уларни мустақилликни мустаҳкамлаш йўлида бирлаштирадиган ғоявий қарашлар ва тамойиллар мажмуидир», — деб таърифлаш ҳоллари ҳам учрайди.

Бундай таърифларда ижтимоий ғоянинг ўзига хос шакли бўлган миллий ғоянинг сифатий хусусиятлари очилмай қолишини қуйидагиларда кўриш мумкин.

Биринчидан, ҳар қандай ижтимоий ғоя ўзининг тарихий, ижтимоий, сиёсий, маданий, маънавий асослари, моҳияти ва мазмунига эга бўладики, бу уларни фақат миллий ғояга хос хусусиятлар сифатида ажратиш имконини бермайди.

Иккинчидан, миллий ғоя жамиятдаги **барча** миллатлар, партия, ҳаракат ва қатламларнинг манфаат, интилишларини умумлаштира олмаслиги ҳам мумкин. Зеро, жамиятда айрича манфаат ва интилишларга эга партия ва ҳаракатлар ҳамиша топилади. Масалан, «Миллий яраш» ғояси Афғонистондаги барча кучлар ва сиёсий ҳаракатлар томонидан бирдай қўллаб-қувватланмаётгани туфайли мамлакатда ижтимоий-сиёсий барқарорликни таъминлаш мушкул кечаётгани фикримизнинг далили бўла олади.

Учинчидан, миллий ғоя партия ва ҳаракатларнинг манфаатларини ифода этиши мумкин эмас. Чунки, уларнинг ўзи жамиятдаги турли қатламлар манфаатларини ифодаловчи институционал ҳодисалар сифатида чиқади.

Тўртинчидан, мустақилликни мустаҳкамлашга йўналтирилганлик ҳам миллий ғоянинг асосий сифатий белгиси бўлолмайди. Чунки, у истиқлолга эришишга ёки Франциядаги «Қаршилиқ кўрсатиш» ғояси каби, уни тиклашга йўналтирилган бўлиши ҳам мумкин.

Бешинчидан, йиғма характерга эгаллиги туфайли ҳам, юқоридаги каби таърифларда миллий ғоянинг субъекти масаласи ойдинлашмай қолишини таъкидлаш зарур.

Бизнингча, **миллатнинг ўтмиши, бугуни ва истиқболини англашни ўзида мужассамлаштирган, унинг этноижтимоий бирлик сифатидаги туб манфаатлари ва мақсадларини ифодаладиган, тараққиётига хизмат қиладиган ғояга миллий ғоя** дейилади.

Миллий ғоя ҳар бир даврда аниқ тарихий мазмун касб этади. Хусусан, миллий истиқлол ғоясини миллий ғоянинг мустақилликни қўлга киритиш ва мустаҳкамлаш даврининг ўзига хосликларини яхлит тарзда характерлайдиган хусусий ҳолати, кўриниши сифатида баҳолаш мумкин. Шу нуқтаи назардан қараганда, «миллий ғоя» «миллий истиқлол ғояси»га нисбатан кенгроқ мазмунга эгадир. Зеро, миллий истиқлол ғояси миллий ривожланишнинг муайян босқичигагина хос бўлган қарашлар тизимини ифодалайди.

Миллий истиқлол ғояси мустақилликка эришгунгача бўлган даврда ўзига хос характер касб этади. Бу даврда у айнан истибдод мафкуриси ва амалиётига қарама-қарши ўлароқ шакллана бошлайди. Истибоднинг моҳиятини очиб ташлаш, сиёсий, ижтимоий-иқтисодий, ҳуқуқий ва маданий соҳаларда миллат манфаатларини ҳимоя қилган ҳолда, давлат мустақиллигига эришиш ёки уни қайта тиклаш учун курашни назарий жиҳатдан асослаш, халқ онига сингдириш унинг бу даврдаги асосий вазифаси ҳисобланади.

Миллий истиқлол ғояси мустақилликка эришилгандан сўнг ўзгача характер касб этадики, бу унинг олдида турган вазифаларда ёрқин намоён бўлади. Бу даврда у қўлга киритилган мустақилликнинг сиёсий, ижтимоий-иқтисодий, ҳуқуқий ва маънавий асосларини мустаҳкамлашни ғоявий жиҳатдан таъминлашга хизмат қилади. Бу умумий вазифа истиқлолнинг моҳиятини фаол тарзда ижтимоий онга сингдириш, миллий қадриятлар, урф-одатлар, анъаналарни тиклаш, ҳар томонлама ривожлантириш, истибдод даврида юзага келган иллатларни ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларидан сиқиб чиқаришдек бир - бири билан узвий боғлиқ конкрет вазифаларни ҳам ўз ичига қамраб олади.

Уларнинг характери, кўлами ва йўналиши, биринчидан, миллат босиб ўтган тарихий йўлнинг хусусиятлари, этник ўз-ўзини англаш ва мамлакат тараққиётининг даражаси, социал барқарорлик ва миллатлараро тотувликнинг мавжудлиги, мустамлакачилик сиёсати қолдирган асоратларнинг моҳияти каби бир қатор ички омиллар ва, иккинчидан, халқаро ҳамжамятнинг, айниқса қўшни мамлакатларнинг ёш мустақил давлатга муносабати билан белгиланади.

Бугунги ҳаётимизга татбиқан олинганда, миллий истиқлол ғояси истибдод иллатларига барҳам бериш, Мустақиллик, Эрк ва Озодлик туйғуларини, Истиқлолнинг улугъ неъмат эканини кишиларимиз онига

сингдириш, миллий бирлик ва ҳамжихатликни таъминлаш, халқаро ҳам-жамиятнинг тўлақонли аъзоси сифатида барқарор ривожланиш йўлига чиқиб олиш, бир сўз билан айтганда, эришилган мустақилликни ҳар томонлама мустаҳкамлаш, яъни ўтиш даври учун аҳамиятли бўлган қарашлар тизимини ифодалайди.

Аммо юқоридаги вазифаларни ҳал этиш билан миллий ҳаёт ҳам, тараққиёт ҳам тўхтаб қолмайди. Биз ҳозирдаёқ миллат сифатида ривожланишимизнинг яқин ва узоқ истиқболдаги вазифалар кўламини тобора чуқурроқ тасаввур қилиб бормоқдамиз. Келажаги буюк давлат пойдеворини ярата бошладик. Буларнинг барчаси ғоявий-назарий жиҳатдан таъминланмоғи лозим.

Жамиятнинг мураккаб этник таркиби, турли этник гуруҳларнинг ўзига хос эҳтиёжлари ва манфаатлари ҳам миллий ғоянинг миллий истиқлол ғояси шаклида чиқишига замин яратиши мумкин. Хусусан, кўп миллатлилик, айниқса, мулътмиллатлилик шароитида алоҳида олинган этнос миқдоран устуворлик қилмаган ёки муайян миллий манфаатларга урғу бериш адекват қабул қилиниши қийин бўлган ҳолларда миллат, жамият, давлатнинг эркин ва озод ривожланишини таъминлашга қаратилган қарашлар тизимини миллий истиқлол ғояси шаклида баён этиш ўринлидир. Бу истиқлолни сақлаб қолиш ва мустаҳкамлаш асосий мақсад эканини аниқ ифодалаш имконини беради, турли миллат ва элат вакиллариининг шу йўлда яқдил ҳаракатини таъминлашга йўл очади. Аммо ҳар қандай вазиятда ҳам миллий истиқлол ғояси моҳиятан миллий ғояга хос сифатий хусусиятларга эга бўлади.

Инсоният — халқлар, миллатлар мажмуидир. Шундай экан, том маънодаги миллий ғоя охир-оқибатда, озми-кўпми инсоният тақдирига таъсир қилади. Шу маънода ҳар қандай миллий ғоя ўз моҳиятига кўра умуминсонийдир. Аммо аниқ бир миллат ёки умуман инсоният учун аҳамиятли бўлган ғоялар ҳам бор. Айтайлик, “Миллий яраш” ғояси фуқаролар уруши кетаётган давлат учун ҳаётий мазмунга эга бўлса, “Манфаатли ҳамкорлик” ғояси дунёнинг барча мамлакатлари учун бирдай аҳамиятлидир.

Тарихий тараққиёт “миллий ғоя” масаласи миллат ҳаётининг муайян давларида ўта долзарб аҳамият касб этишидан далолат беради.

Жаҳон тарихига назар ташлар эканмиз “ким эдик?” “ким бўлдик?” “ким бўлмоқчимиз?” деган бир-биридан мураккаб ва ҳаминша ҳам бир хил ечими топилмайдиган саволлар кўплаб марта ўта кескин даражада қўйилганига ва туб бурилишлар даври деб аталадиган янги бир сифатдаги ижтимоий воқеликнинг юзага келишига сабаб бўлганига ишонч ҳосил қилиш мумкин. Зеро, бу саволлар ортида нафақат ўтмиш ва мавжуд ҳолатни, балки келажакни ҳам англаш, босиб ўтилган йўлга баҳо бериш, ундан

тўғри ва ўринли хулосалар чиқариш ҳамда уларга таянган ҳолда истиқболни белгилаш масаласи ётибди. Қизиғи шундаки, юқоридаги саволларга ҳам асосан уч хил жавоб берилган. Бошқача айтганда, жамиятнинг эртанги кунини белгилайдиган уч хил йўл танланган. Улар жумласига, биринчидан, мавжуд ижтимоий воқеликдан қониқиш, демакки, уни сақлаб қолиш (консерватив), иккинчидан, ундан норозилик, демакки бутунлай бузиб ташлаш (инқилобий) ёки учинчидан, аста-секин барҳам топишини таъминлаш ва шу орқали янги муносабатлар тизимини қарор топтиришдек (эволюцион) тараққиёт йўллариини киритиш мумкин.

Юқоридаги мулоҳазалар ҳамда ижтимоий ғоянинг мазмуни инобатга олинадиган бўлса, қуйидаги хулоса келиб чиқади. Ҳар бир халқ ўз тарихининг бурилиш нуқталарида аввало моҳият эътибори билан мафкура масаласини, унинг ўзагини ташкил этадиган, ўзига хос бирлаштирувчи ядро вазифасини ўтайдиган ижтимоий ғояни шакллантириш муаммосини ҳал қилишга ҳаракат қилади. Аммо бунинг натижаси ўлароқ юзага келган ижтимоий ғоя ва мафкураларнинг ҳаммаси ҳам эзгуликка хизмат қилмаган. Миллат олдида турган муаммоларни илмий ечишга асосланган ғояларгина жамият тараққиётига хизмат қилган ва қилаётган бўлса, унинг илмийликка хилоф бўлган, ғайриинсоний мазмун билан сугорилган турли шакллари жаҳон халқларини ҳар хил балоларга мубтало қилишда давом этмоқда.

Демак, миллий ғоя миллий ҳаётда кечаётган жараёнлар, ҳаётий эҳтиёж ва манфаатлар билан узвий бирликни ташкил этади, бири иккинчисини тақозо қилади ва белгилаб беради.

Мамлакатимиз учун миллий ғоя, миллий истиқлол мафкураси ҳақидаги масаланинг қўйилиши ҳам ҳаётий эҳтиёжнинг инъикоси бўлганини таъкидлаш зарур. Хусусан, айрим тадқиқотларга кўра, бундай эҳтиёж: а) республиканинг иқтисодий мустақиллиги ва суверенитетини таъминлашдек асосий стратегик вазифаларни ҳал қилишга меҳнаткашларни йўналтириш; б) барча миллатлар ва элатлар, синфлар, ижтимоий гуруҳларнинг бирлигига асосланган, ягона миллий уйғониш фронтини вужудга келтириш борасидаги давлат ва жамият манфаатлари; в) ижтимоий муносабатларнинг барча соҳаларининг объектив суверенлигини ва фуқаролик жамияти қуришни назарий асослаш; г) ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг мустақил, ўзига хос, муносиб йўлини танлаш ва эътироф этиш; д) сифат жиҳатидан янги маънавий-маданий, сиёсий ва мафкуравий қадриятларга йўналтирилган шахснинг янги типини шакллантириш”дек омиллар билан белгиланади²¹.

²¹ Правовое государство-независимость, нация, экономика, идеология, политика. Том 1. — Т.: «Адолат», 1994. — С. 11

Миллий истиқлол ғоясининг долзарб ҳаётӣ - зарурий эҳтиёжга айлангани фақат шулар билангина чекланмайди. Биринчидан, биз ўтиш давридамиз. Янги иқтисодий тизим аҳолининг табақалашувини (республика раҳбарияти бунинг чуқурлашиб кетишини олдини олишга ҳаракат қилмоқда), халқнинг маълум бир қисмининг камбағаллашуви, аҳолининг озми-кўпми оғирлашуви келтириб чиқариши табиӣ. Айнан шундай пайтда аҳолининг турли қатламлари манфаатларини ифодаловчи бир-бирига зид бўлган ғояларнинг шаклланишига шароит яратилиши мумкин.

Иккинчидан, бизда диний қадриятларнинг тикланиши содир бўлмоқда. Бундай шароитда диний экстремизмнинг кучайиши, динни расмий мафкура даражасига кўтаришга ҳаракат қилувчи кучлар пайдо бўлиши мумкин. 1999 йилнинг 16 февралда Тошкентда, 2004 йилнинг март ва апрелида Тошкент шаҳри ва Бухоро вилоятларида содир бўлган воқеалар бундай кучлар ўз мақсадлари йўлида ҳеч нарсадан тап тортмаслигини, улар муайян ташкилий структура ва ўз ҳомийларига эгаллигини очиқ намоён этди.

Учинчидан, бизга қўшни бўлган айрим мамлакатларда маҳаллийчилик, қариндош-уруғчилик заминиде жамиятни бўлиб юборишга уришлар содир бўлаётганини ҳам унутмаслик лозим.

Шундай экан, миллат, жамиятнинг қандай асосларга кўра бўлмасин бўлиниб кетишига йўл қўйиб бўлмайди. Акс ҳолда сиёсий, ҳуқуқий, иқтисодий ислохотларни амалга ошириш ва мустақилликни мустаҳкамлаш йўлида катта ғов пайдо бўлади.

Президентимиз бошчилигида олиб борилаётган оқилона сиёсат туфайли бундай жараёнларнинг олди олинган экан, бугунги кунда эришилган натижаларни сақлаб қолиш ва ривожлантириш, ижтимоий-сиёсий барқарорлик, фуқаролараро ва миллатлараро тотувликни янада мустаҳкамлаш объектив заруриятдир.

Бунга эса жамиятнинг барча қатламлари, ҳар бир аъзоси учун бирдай қадрли бўлган миллий истиқлол ғояси ва мафкурасини изчил ҳаётга татбиқ этиш орқалигина эришиш мумкин. Зеро, Президентимиз ўринли таъкидлаганларидек, "Мафкура ҳар қандай жамият ҳаётида зарур. Мафкура бўлмаса одам, жамият, давлат ўз йўлини йўқотиши муқаррар"²².

Миллий истиқлол ғояси ўзлигимизни англаш, бирлигимизни таъминлаш, мустақиллигимизни мустаҳкамлашга хизмат қилиши лозим экан, уни изчил ҳаётга татбиқ этиш зарурияти бунга тўсқинлик қилаётган ва таҳдид солаётган омиллар олдини олиш эҳтиёжи билан ҳам белгиланади.

XX асрда икки жаҳон урушини бошдан кечирган инсоният сўнгги йилларда турли сабабларга кўра юзага келаётган ва ўз оқибатларига кўра

²² Каримов И.А. Жамиятимиз мафкураси халқни - халқ, миллатни - миллат қилишга хизмат этсин. // Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурамыз. 7-жилд. - Т.: «Ўзбекистон», 1999. - 84 б.

жаҳон урушларидан ҳам фалокатлироқ бўлган янгидан-янги можароларга дуч келмоқда. Бундай можаролар унга тортилган давлатлар ҳаётини издан чиқарибгина қолмай, қўшни халқлар руҳияти, турмуши, тараққиётига ҳам жиддий ва сезиларли салбий таъсир ўтказиши табиӣ, албатта. Афсуски, мустақилликка эришган Ўзбекистонга чегарадош ҳудудларда ҳам ана шундай можаролар давом этмоқда.

XX асрнинг сўнгги йилларида бундай можаролар билан бир қаторда диний экстремизм ва фундаментализмдек ўта хавфли қарашлар тизими ва фаолият усули ҳам тарих саҳнига чиққанини таъкидлаш зарур.

Мамлакатимиз тараққиёти, кишиларимиз онги ва руҳиятига ўзларининг тор манфаатларидан келиб чиққан ҳолда таъсир кўрсатишга ҳаракат қиладиган кучлар, диний экстремизм, агрессив миллатчилик ёки буюк давлатчилик шовинизми шаклидаги ғоялар мавжуд бўлган вазиятда "одам ўз мустақил фикрига, собит эътиқодига, ўзи таяниб яшайдиган ҳаётӣ-миллий қадриятларга, шаклланган дунёқараш ва мустаҳкам иродага эга бўлмаса, ҳар турли мафкураларнинг босимида, уларнинг гоҳ ошқора, гоҳ пинҳона кўринишдаги таъйиқларига бардош бериши амри маҳол"²³.

Шундай экан, ана шу хавф йўлида қалқон бўладиган, истиқлолни мустаҳкамлашга қаратилган, эртанги кунга ишонч ҳиссини тарбияламоғи керак бўлган ғоялар кишиларимиз онгида устувор бўлмоғи лозим. Зеро, Президентимиз ўринли таъкидлаганларидек "ғояга қарши фақат ғоя, фикрга қарши фақат фикр, жаҳолатга қарши фақат маърифат билан баҳсга киришиш, олишиш мумкин"²⁴.

Миллий истиқлол ғоясининг кишиларимиз онгида устуворлигини таъминлашнинг долзарблиги юқорида қайд этилган ташқи омиллар билан бирга қатор ички омиллар билан ҳам белгиланади. Улар ичида, биринчидан, ниҳоятда нозик соҳа ҳисобланмиш миллатлараро муносабатларни уйғунлаштириш, этник ўз-ўзини англаш ўсиб бораётган бир пайтда бу соҳада ўзаро ҳурмат-эътибор ҳиссининг устувор бўлишини таъминлаш ва, иккинчидан, давлатнинг конституциявий асослари, маънавий-ахлоқий негизларининг емирилишига, муайян вазиятларда эса ижтимоий-сиёсий аҳволнинг беқарорлашувида олиб келадиган коррупция ва жиноятчиликдай ўта хавфли иллатларга қарши кураш ва таъбир жоиз бўлса, ўзига хос мафкуравий иммунитет тизимини яратиш заруриятини ажратиб кўрсатиш зарур.

"Миллий ғоя - миллатнинг олий идеалини (омолини), узоқ муддатли мақсадларини, орзу-умидларини, иродасини, таъбир жоиз бўлса,

²³ Каримов И.А. Жамиятимиз мафкураси халқни-халқ, миллатни-миллат қилишга хизмат этсин. // Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурамыз. 7-жилд. - Т.: «Ўзбекистон», 1999. - 86 б.

²⁴ Ўша асар. - 88 б.

ўзига хос тарихий “даъвосини” умумий шаклда ифодалайди. У содда ва тушунарли тарзда икки огиз сўзда биз интилайётган, қурайётган жамиятнинг моҳиятини ифодалаши лозим”²⁵.

Шундай экан, озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт қуришдек мўлжалимизнинг шартин, асосий тамойилларидан бири сифатида намоён бўладиган “Ўзбекистон — келажаги буюк давлат” деган ғоянинг мазмунига тўхталиш мақсадга мувофиқ.

Ўзбекистон — кўп миллатли давлат. Демак, унинг буюк келажаги мамлакатда истиқомат қилаётган халқларнинг ҳамжиҳатлиги ва ҳамкорлигидан ташқарида воқе бўлиши мумкин эмас.

Айни пайтда, ўзга миллатлар ва элатлар эҳтиёжи ва манфаатларини тўғри англаш, уларга нисбатан одилона муносабатда бўлиш миллатнинг етуклигини белгилаб берувчи, ўзига ўхшаганлар ичида тенглигини англаганини кўрсатувчи муҳим омил ҳисобланади.

“Истиқлолга эришган халқ ўзгаларга зуғум қилмайди, — деб ёзади Президентимиз. — Маълумки, тазйиқ ва таҳқир туйғуси аламзадалиқ уйғотади. Биз эса тазйиқ ва таҳқирдан қутилган, ўз қадрини билган халқмиз. Ўз кучига ишонган ва ўзгаларга ҳамдард бўла олишга қодир эркин халқмиз”²⁶. Ҳар бир халқнинг инсоният тарихида ўзига хос, ноёб ва бетакрор ўрни бор. Шу маънода уларнинг ҳар бири буюқдир. Аммо буюқлик сифати фақат ноёблиқ, бетакрорлик каби ҳислат, фазилатлар билан ҳам чекланмайди. Буюқлик инсоният илм-фани, адабиёти, санъати, умуман маданияти ривожланишига қўшган, қўшаётган ва қўшиши мумкин бўлган ҳиссаси ва ижтимоий-иқтисодий, сиёсий салоҳияти ва имкониятлари, давлатлараро муносабатларда, минтақа ва дунё даражасида реал ўйнай оладиган улкан роли каби бир қатор омиллар билан ҳам белгиланади. Табиийки, барча миллат, давлатларда ҳам бундай имкониятлар бир хил эмас.

Ғоя ўз моҳиятига кўра объектив характерга эга бўлади. Тадқиқотчилар фикрича, бу унинг, биринчидан, объектив реалликнинг, иккинчидан, тўпланган тажрибанинг ва, учинчидан, жамият ҳаётининг эҳтиёжларининг инъикоси сифатида чиқиши билан белгиланади. Агар бундай объектив хусусиятларини йўқотса, у ҳолда ғоя ёлғон, ҳаёлий ғояга айланади²⁷.

Ҳар бир ғоянинг қиммати унинг мана шу объективлиги, яъни етилган эҳтиёж ва заруриятни нечоғли тўғри акс эттириш даражаси, амалиёт ривожига ўрни ва аҳамияти билан белгиланади. Агар мана шу мантиқ-

дан келиб чиқадиган бўлсак, юқоридаги ғояда эркин ва фаровон ҳаётни, Ватан озодлиги ва ободлигини таъминлашга, буюк келажакка эгаллик қилишга асос яратадиган реал ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва маънавий омилларни билиш, ўрганиш ва яратишга чақириқ мавжудлигини кўрамиз. Унда бундай истиқбол учун замин бўла оладиган улғу тарихга эгаллигимиз ҳам ботиний тарзда ўз ифодасини топган. Айни пайтда, юқоридаги ғоя фаолиятимиз парадигмаси сифатида чиқади, мақсадимизни аниқ аён этади. Бир сўз билан айтганда, эртанги кунимизга ишонч туйғуларни тарбиялашга, ўз йўлимиз, истиқлолимиз ва истиқболимиз йўлида мустақкам эътиқод ва кучли ирода билан ҳаракат қилишга ундайди. Энг муҳими бундай мақсадни кўзлашимиз учун барча асослар бор, у ўзининг ҳаётини илдишларига эга.

Аввало, Хоразмий, Аҳмад Фарғоний, Форобий, Беруний, Ибн Сино, Улғубек, Навоий, Имом Бухорий, Ат Термизий, Бурҳониддин Марғиноний, Баҳовуддин Нақшбанд, Нажмиддин Кубро, Аҳмад Яссавий каби алломаларимиз бор. Уларнинг асарларисиз жаҳоннинг бугунги илм-фани, маърифати, инсоннинг маънавий-руҳий изланишларини, умуман олганда, маданиятини тасаввур қилиш қийин, амалий жиҳатдан мумкин эмас. Айни пайтда, Амир Темур ва Заҳириддин Муҳаммад Бобур каби аждодларимиз асос солган буюк давлатчилик тарихи ҳам бор.

Шундай қилиб, “Ўзбекистон — келажаги буюк давлат” деган ғояда улғуликка даъвогарлигимиз теран тарихий илдишларга эгаллигига ишора, уни билиш, англаб етиш, онгимизга жо қилишга чақириқ ва муносиб ворис бўлишга даъват мавжуд.

Узоқ вақт истибод остида бўлдик. Халқимизнинг кўплаб асл фарзандлари, даҳолари бегуноҳ қурбон бўлди. Тарихимизнинг кўплаб саҳифалари ўрганилмади. Буюқлик сарчашмаларидан бебаҳра бўлиб келдик. Кўплаб маданият дурдоналари изсиз йўқолиб кетди. Сир эмаски, кимларнингдир “ёрдамида” маданиятли бўлган халққа айландик. Ўзлигимизни йўқотиш даражасига келиб қолдик. Бу эса аниқ мақсадга қаратилган сиёсатнинг натижаси эди. Унинг моҳияти ўз вақтида чор генерали М.Г.Черняев томонидан аниқ ифодаб берилган эди. У подшога ёзган махфий хатларидан бирида шундай фикр билдирган: “Бу ерда ҳар қандай қўшинни тўзатиб юборадиган бир қудратли куч бор: бу туркистонликларнинг кечмиш хотираси... ҳар қандай кучни ва миллатни енгган турклар ҳозир ҳам ўша хотиралари билан ҳар қандай ташаббусни синдира оладилар. Демакки, туркларнинг биргина ўзини енгитиш кифоя эмас. Уларнинг хотираларини, тарихини ҳам енгмоқ керак”.

Мустақиллик туфайли ана шундай сиёсат ва амалиёт барҳам топди. Унинг иллатлари эса тугатилди ва тугатилмоқда. Бу ўз давлатига эга

²⁵ Эркаев А. Миллий ғоя моҳияти. — Т.: «Маънавият», 2001. — 6 б.

²⁶ Каримов И.А. Ўзбекистон — келажаги буюк давлат. // Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-жилд. — Т.: «Ўзбекистон», 1996. — 105 б.

²⁷ Қаранг: Саитходжаев Х.Б. Идея в структуре научного познания. Дисс. канд. филос. наук. — Т.: 1994. — С. 58

Эркин Халқ, Озод Ватан бўлганимиз натижасидир. “Ўзбекистон — келажаги буюк давлат” деган ғояда ана шу хурликка ишора, уни кўз қорачигидек асрашга ва қўлга киритилган мустақилликни ҳар томонлама мустаҳкамлашга даъват мавжуд. Зеро, хур бўлмаган халқ ҳеч қачон буюк бўлолмайди.

К.И.Иванова фикрича ғоя, унинг олдиндан айтиб бериш функцияси, у ёки бу даражада ҳали маълум бўлмаган ҳодисани очиб беришга хизмат қилади. Бунда олдин мавжуд бўлган, аниқ бўлган ва тушунтирилган ҳодисаларга таянилади. Илмий башорат умумий қонунлар ва ахборотнинг конкрет маълумотларига таянган ҳолда номаълум фактлар ва қонунларга нисбатан дедуктив мулоҳазалар сифатида чиқади²⁸. Демак, ғоя ўзи акс эттираётган воқеликнинг мавжуд моҳияти, ривожланиш қонуниятларидан келиб чиқиб, айрим тенденцияларда намоён бўла бошлаган унинг кейинги ривожланиш босқичларини олдиндан айтиб беришга хизмат қилади.

Мазкур методологик аҳамиятга эга қоидадан буюклик фақат ўтмишда қилинган улуг ишлар, қўлга киритилган ютуқлар билангина чегараланмайди деган хулоса келиб чиқади. Бугунги кунда маданиятимиз дунёга юз тутаётгани, математика, биология, геология, медицина каби қатор фан соҳаларида катта муваффақиятларга эришаётган илмий мактабларимиз жаҳоннинг буюк давлатлари илмий мактаблари билан бўйлаша бошлагани ва дунё илм-фани саҳнида ўз ўрнига эга бўлаётгани ҳеч кимга сир эмас.

Американинг инсоният маданияти, санъати, илм-фани ривожига улкан ҳисса қўшган инсонларни қайд этиб борувчи машҳур Библиографик институти 2000 йилда “Йилнинг инсони” сифатида Иммунология институти директори, медицина фанлари доктори Руслан Рўзибоқиевни эътироф этгани, 2003 йилда яна бир юртдошимиз Анвар Зоҳидов нанотехнологиялар соҳасида олиб борган тадқиқотлари учун АҚШнинг «Американинг йил муҳандиси» мукофотига сазовор бўлгани ҳам шундай имкониятларимиз борлигидан далолат бериб турибди²⁹.

Истиклол йилларида мамлакатимизда жисмоний тарбия ва спорт соҳасида ҳам улкан муваффақиятларга эришилаётгани юқоридаги ғоянинг мустаҳкам замонавий асосга эга эканини яна бир бор тасдиқлайди.

Спортчиларимиз қитъа ва жаҳон шоҳсупаларини тобора кўпроқ ва хилма-хил соҳаларда бирин-кетин эгаллаб бормоқдалар. Хусусан, 1996

²⁸ Қаранг: *Иванова К.И.* Принцип причинности в системе принципов научного познания. — Т.: «Фан», 1974. — С. 92

²⁹ Қаранг: Кто мы есть на этой Земле? // «Ташкентская правда», 20 января, 2001; Американская премия узбекскому ученому. // «Правда Востока», 11 марта, 2003

йилда Атлантада бўлиб ўтган XXVI олимпиадада қатнашган 197 давлат орасида Ўзбекистон олимпия термаси жамоа ҳисобида 58 ўринни, 2000 йилда Сиднейда бўлиб ўтган XXVII олимпиадада 200 давлат орасида эса 41 ўринни эгаллагани, спортчиларимиз 1991 йилда ўтказилган энг йирик халқаро мусобақаларда 104 та, 2000 йилда эса 592 та олтин, кумуш ва бронза медалларини қўлга киритганлари ҳам мамлакатимизда спортнинг нечоғли тез ривожланиб бораётганини ёрқин ифодалайди³⁰.

Жаҳон тажрибасида кузатилмаган, таълим тизимининг ўрта мактаб, ўрта-маҳсул ва олий таълим каби уч босқичини қамраб олган “Умид ниҳоллари”, “Баркамол авлод” ва “Универсиада” ўйинларининг ташкил этилиши ва кенг миқёсда ўтказилишининг ўзи ҳам бу йўналишдаги ўзгаришларнинг қўламини ёрқин кўрсатиб бера олади.

Ўзбек курашининг дунё саҳнига чиққани, жаҳон чемпионатларининг ўтказилиши ва 70 дан ортиқ давлатларда кураш федерациялари ва ассоциацияларининг тузилиши ҳам мазкур жараённинг нечоғли қамровли кечаётганидан далолат беради.

Мазкур йўналишдаги ишларни янада ривожлантириш, ўсиб келаётган ёш авлодни жисмоний ва маънавий баркамол қилиб тарбиялаш мақсадида болалар спортини ривожлантириш жамғармасини тузиш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони ва Вазирлар Маҳкамасининг қарори қабул қилингани бу заминни янада мустаҳкамлайди³¹.

Бугунги кунда республикаимизда фан ва таълим, соғлиқни сақлаш ва маданиятни янада кенг ривожлантириш учун ҳам барча ишлар қилинмоқда. Мамлакатда янгидан-янги академик лицейлар, касб-ҳунар коллежлари, олий ўқув юртлари фаолият олиб бормоқда. Ўрта ва ўрта-маҳсул таълим тизимида 550 мингдан ортиқ педагоглар, олий ўқув юртларида 17,5 минг профессор—ўқитувчи меҳнат қилмоқда³². Буларнинг барчаси улкан интеллектуал ва маънавий-маърифий салоҳиятимиздан далолат беради.

Ижтимоий-иқтисодий ҳаётдаги янгиланиш ҳам чуқурлашиб бормоқда ва ўзининг дастлабки натижаларини бера бошлади. Хусусан, бугун “Ўзбекистонда тайёрланган” тамғаси босилган маҳсулотларни дунёнинг турли чеккаларида учратиш мумкин. Буларнинг барчаси буюкликка даъво қилишимиз замонавий заминга ҳам эгаллигининг далолатидир.

Демак, “Ўзбекистон — келажаги буюк давлат” деган ғоя ҳар томонлама ривожланган буюк давлат қуришдек мақсадимизни аниқ аён этади. Бир сўз билан айтганда, бу ғоя эртанги кунимизга ишонч туйғуларни

³⁰ Қаранг: Олимпия билимлари асослари. — Т.: «Шарқ», 2002. — 24, 92 б.

³¹ Қаранг: «Халқ сўзи», 22,31 октябрь, 2002

³² Бекмуродов М. Жамоатчилик фикри. // «Хуррият», 4 декабрь, 2002

тарбиялашга, ўз йўлимиз, истиқлолимиз ва истиқболимиз йўлида мустақкам эътиқод ва кучли ирода билан ҳаракат қилишга ундайдиган куч сифатида чиқади.

Гоя воқеликни ўзгартириш, такомиллаштириш заруриятдан келиб чиқади. Аммо унинг аниқ ифодаланиши, ҳаётий жараёнларни тўғри акс эттиришининг ўзи унинг воқеликка айланиши учун етарли эмас. «Инсон бахт-саодат нимадалигини тушунган бўлсаю, унга эришишни мақсад қилиб олмаса, гоя ва хоҳишига айлантирмаган бўлса, унга нисбатан озгина бўлсада, шавқ ва завқ сезмаса, истак ва мулоҳазасини, куч ва қувватини бошқа нарсаларга сарфласа, бу қилмишлари ёмон ва ноўриндир.

Инсонлик моҳияти ҳақиқий бахт-саодатга эришув экан, инсон бу мақсадни ўзининг олий гояси ва истагига айлантириб, бу йўлда барча имкониятлардан фойдаланса, у бахт-саодатга эришади», — деб ёзган эди Форобий³³.

Демак, гоянинг воқеликка айланишида ишонч, эътиқоднинг ўрни ниҳоятда каттадир. «Ҳаётий меъёрларимиз тўғрилигига ишонч ҳосил қилмасдан яшашимиз мумкинми? Йўқ, инсон ишончсиз сўқир ва ҳимоясиздир. Эътиқодсиз инсонни даҳшат ва таҳликали қўрқув қамраб олади»³⁴, — деб ёзган эди Э.Фромм.

«Гоя эътиқод бўлган жойдагина амалга ошади»³⁵, — деб ёзади О.Файзуллаев. Профессор Иброҳим Каримов эса гоянинг воқеликка айланишини имон билан боғлайди ва эътиқодни унинг намоён бўлиш томони сифатида баҳолайди: «Имон инсон онги ва ҳис-туйғусига сингган гоя, дунёқарашдир, шунинг учун у қудратли ҳаракатлантирувчи кучдир. Ҳар қандай дунёқараш... инсон имони, одамлар уюшмаларининг маслағига айлансагина ҳаракатлантирувчи моддий куч сифатида майдонга чиқади»³⁶.

Мазкур фикрлар ижтимоий гояга татбиқан олинганда, у жамиятдаги барча ижтимоий ҳаракатлар, сиёсий кучлар учун бирдай қадрли бўлиши, қўллаб-қувватланиши кераклигини, акс ҳолда у қанчалик жозиба-ли бўлмасин гоялигича қолиб кетишини англатади. Чунончи, Афғонистон учун аҳамиятли бўлган «Миллий келишув» гояси ҳануз шиор бўлиб қолаётгани фикримизга далил бўла олади. Бунинг акси ўлароқ «Ўзбекистон — келажаги буюк давлат» деган гоя ёшларимиз онгидан мустақкам ўрин эгаллаб бормоқда. «Ижтимоий фикр» республика жамоатчили-

³³ Форобий Абу Наср. Фозил одамлар шаҳри. — Т.: «Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти», 1993. — 188 б.

³⁴ Фромм Э. Бегство от свободы. Человек для себя. — Мн.: «Поппури», 1998. — С. 541

³⁵ Файзуллаев А. Ф. Проблемы мобилизации возможностей человека в современных условиях. // Методологические основы поиска возможностей развития науки. — Т.: «Фан», 1990. — С. 129

³⁶ Каримов И.А. Имон ва инсон. — Т.: «Фан», 1991. — 47 б.

фикрини ўрганиш маркази томонидан ўтказилган социологик тадқиқотлар натижаларига кўра³⁷ «Ўзбекистон — келажаги буюк давлат эканига ишонасизми?» — деган саволга респондент ёшларнинг 54,2% «ҳа, ишонаман», 37,1% «ҳа, тўлиқ ишонаман» деб жавоб берган. Умуман олганда эса, уларнинг мутлақ кўпчилиги (91,3%) мамлакатимизнинг буюк келажагига ишонишини таъкидлаган³⁸.

Юқоридаги мулоҳазалардан миллий гоя кишиларимиз онгидан чуқур жой олган, эътиқод даражасига кўтарилгандагина ўзининг улкан яратувчилик салоҳиятини, ҳаракатлантирувчи кучини намоён қила олади, деган хулоса келиб чиқади. Шуни назарда тутиб, И.А.Каримов «мафкураининг ҳаётийлиги унинг халқ табиатига, турмуш ва тафаккур тарзига нечоғли мос бўлиши, энг муҳими, жамиятнинг миллий манфаатларини, орзу интилишларини қай даражада акс эттириши билан ўлчанади. Фақат шундай мафкурагина ҳаёт ва давр синовларига бардош беради, одамлар унга ишониб, ўзининг иймон-эътиқоди сифатида қабул қилади. Шундагина у замонавий қуролдан ҳам кўра кучли руҳий-маънавий қудрат касб этади», — деб ёзади³⁹.

Демак, гоя фақат кенг қамровли мафкуравий назария ва амалиётнинг узвий қисмига айлангандагина жамият олдида турган муаммоларнинг ечимини топишга хизмат қилади ва миллий парадигма сифатида чиқа олади.

³⁷ «Ижтимоий фикр» республика жамоатчилиқ фикрини ўрганиш маркази томонидан ўтказилган социологик тадқиқотларда аксарият ҳолларда мамлакатимизнинг ҳамма минтақалари, аҳолининг барча ижтимоий ва этник қатламлари қамраб олиншини инobatга олиб, бу ва кейинги ўринларда фақат сўров ўтказилган вақтни кўрсатиш билан чекланган.

³⁸ Қаранг! Аналитический доклад по результатам социологического исследования «Молодежь Узбекистана: социальная активность, нравственность и планы на будущее». — Т.: 2003. — С. 17

³⁹ Каримов И.А. Миллий истиқлол мафкураси халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир. // Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт пировард мақсадимиз. 8-жилд — Т.: «Ўзбекистон», 2000. — 491 б.

II боб.

МИЛЛИЙ МАФКУРАНИНГ ИЖТИМОЙ-ТАРИХИЙ МОҲИЯТИ

Миллий мафкура, унинг моҳияти, жамият ҳаётидаги ўрни бўйича кўплаб илмий изланишлар олиб борилаётган бўлса-да, қилиниши керак бўлган ишлар бундан ҳам кўплиги аниқ. Хусусан, илмий асарлар, даврий матбуотда “истиклол мафкураси”, “жамият мафкураси”, «миллат мафкураси» ва “миллий мафкура” каби турли тушунчаларни кенг қўллаш давом этмоқда. Мазкур ҳолат уларнинг аниқ мазмуний доирасини белгилаб олиш масаласи ўзининг долзарблигини сақлаб қолаётганини кўрсатади.

Ҳар қандай мафкура жамият, унинг тузилиши, ривожланиш йўллари ҳақидаги муайян билимлар, уларнинг асосида шаклланадиган баҳо-лар ва мақсадлар тизими сифатида чиқади.

Мафкурага хос хусусиятларга тўхталар экан, Р.З. Жумаев ҳам уни энг аввало муайян мақсадлар йўлида ўзаро таъсирда бўладиган инсонлар ўртасидаги муносабат, кишиларнинг ўзини ва бошқалар ўртасидаги ўрнини англаши, баҳолаши ва шу асосда мавжуд ижтимоий муносабатлар ривожига ёки аксинча, унинг барҳам топишига қаратилган ҳамкорликдаги фаолиятларининг модели деб баҳолайди. Айнан шунинг учун ҳам, унинг фикрича мафкура мақсад эмас, балки унинг ифодаси сифатида қаралмоғи лозим⁴⁰. Шундай экан, билимлар, баҳолар ва мақсадлар тизими бўлмаса, кишиларда ижтимоий жараёнларнинг моҳиятини англаш имконияти бўлмайди, давлат, жамият ўз тараққиёт йўлини йўқотиб қўяди.

Мафкуранинг ана шундай моҳиятга эгаллиги юқорида келтирилган ва аксарият ҳолларда бир хил маънода ишлатилаётган тушунчаларнинг мазмунига аниқлик киритиш, уларни ўз ўрнида қўллаш зарурлигини кўрсатади. Бу аслида методологик аҳамиятга эга бўлган масалалар. Зеро, фойдаланилаётган тушунчаларнинг аниқ мазмуний чегарасини тўғри белгилаб олмаслик назарияда чалкашликни, амалиётда эса турли салбий оқибатларни келтириб чиқаради. Совет империяси даврида “миллатчилик” тушунчасининг мазмуний қамров доираси сунъий тарзда кенгай-

тириб юборилиши натижасида содир бўлган фожиалар, ўрнини қоплаб бўлмайдиган йўқотишлар фикримизга далил бўла олади.

Ҳамма нарсга қиёслаганда билинади. Шундай экан, юқорида келтирилган тушунчаларнинг аниқ мазмунини таққослаш орқали ҳам билиб олиш мумкин. Хусусан, 4 жилдлик “Правовое государство-независимость, нация, экономика, идеология, политика” китобининг муаллифлари миллий истиқлол мафкурасининг моҳиятини коммунистик мафкура билан қиёслаш орқали тавсифлайдилар. Уларнинг фикрича, миллий истиқлол мафкураси социалистик мафкурадан аниқ ифодаланган синфий характерга эга эмаслиги, догматизм ва схематизмдан холилиги ва аҳолининг барча ижтимоий гуруҳ ва қатламларига бирдек хизмат қилиши, шахс ва жамиятнинг ортиқча сиёсийлашувидан холи қилишга йўналтирилгани, монополизм, конъюнктура ва буйруқбозликдан озодлиги билан ажралиб туради⁴¹.

Мазкур ёндашув ва унга асосланган ҳолда миллий истиқлол мафкурасига хос бўлган хусусиятларни белгилашни инкор этмаган ҳолда, “истиклол мафкураси” ва “истибдод мафкураси” тушунчаларини ўзаро қиёслаш масаланинг моҳиятига чуқурроқ кириб бориш имконини беришини таъкидлаш зарур.

Истибдод ўзининг сиёсий, ижтимоий-иқтисодий, маданий, геостратегик ва шу каби кўринишларда намоён бўлувчи тор манфаатларидан келиб чиққан ҳолда бир халқ бошқа халқни босиб олишга интилган, босиб олган, унинг маданияти, тили, урф-одатларини йўқ қилиш, барча соҳаларда ўз қарашларини зўрлик йўли билан жорий этишга ҳаракат қилган жойда юзага келади. Бундай тафаккур тарзи ва амалиётининг тўғри эканини ҳар томонлама асослаш, тушунтириш, адолатли деб баҳолашга ва омма онгига сингдиришга, босиб олинган халқни турли йўللар ва воситалар билан тутқинликда сақлаб қолишга қаратилган назарий қарашлар тизимига истибдод мафкураси дейилади.

«Мустабидчилик мафкуралари «янги жамият» ва «янги инсон»ни вужудга келтиришни ўз мақсади деб эълон қилади, бунда шахс манфаатлари ва, айниқса, шахс эркинлиги тор ҳукмрон табақа, мустабид тузумнинг манфаатларига бўйсундирилади... «Мустабидчилик мафкураси»да ҳар қандай бошқача мулоҳазага бартараф этилиши лозим бўлган ёвузлик (атайлаб қилинган ёки атайлаб қилинмаган) деб қаралади. «Мустабидчилик мафкураси» гўёки танқиддан холи, қандайдир ихоталанган ишонч объектига айланади. Бошқача айтганда, бундай мафкура эркинлик, инсоний ҳақиқат устидан ўз зўрлиги ва ҳукмронлигини ўрнатади⁴².

⁴¹ Қаранг: Правовое государство-независимость, нация, экономика, идеология, политика. Том 1. — Т.: «Адолат», 1994. — С. 19-21

⁴² Алимова Д. Инсоният тарихи гоё ва мафкуралар тарихидир. — Т.: «Янги аср авлоди», 2001. — 25 б.

⁴⁰ Жумаев Р.З. Политическая система Республики Узбекистан: становление и развитие. — Т.: «Фан», 1996. — С. 156

Инсоният босиб ўтган тарихий йўлга назар ташлар эканмиз, истибдод мафкураси ирқчилик, фашизм, шовинизм каби кўринишларда намоён бўлганини кўрамиз. Улар бир-бирларидан айрим жиҳатларига кўра фарқлансада, моҳият эътибори билан ҳеч қандай илмий заминга эга бўлмаган, у ёки бу «мезонлар» асосида тенгсизлик ғоясини асослашга қаратилгандир.

Афсуски, ўз мазмунига кўра инсонийликка хилоф бўлган, инсониятнинг келажаги, унинг бир бутунлигига хавф соладиган бундай мафкура шакллари дунёнинг турли бурчакларида янги минг йилликда ҳам ўзининг мудҳиш қиёфасини намоён қилмоқда.

Истибдод мафкурасидан фарқли ўлароқ **истиқлол мафкураси миллат, жамият, давлатни мустақил тараққиёт йўлига бошлайдиган, уни белгилаб берадиган, эркин ва озод ривожланишини таъминлашга қаратилган ғоялар, қарашлар тизимидир.**

Шу ўринда конкрет соҳаларда жамият олдида турган вазифалардан келиб чиқиб, миллий истиқлол мафкурасини тор маънода ишлатиш ҳоллари ҳам мавжудлигини таъкидлаш зарур. Масалан, айрим адабиётларда миллий истиқлол мафкурасини миллий уйғониш мафкураси, иқтисодиётни демократиялаштириш ва ислоҳ қилиш жараёнида эса бозор иқтисодиёти мафкураси каби муҳим таркибий элементларсиз тасаввур қилиб бўлмаслиги таъкидланади⁴³. Бунда мафкура ижтимоий ҳаёт ёки сиёсатнинг муайян соҳаси билан боғлиқ бўлган ғоявий қарашлар тизимини ифодалаб, конкрет-ситуатив мазмунга эга бўлиб, миллий истиқлол мафкураси эса уларнинг мажмуи сифатида чиқадики, бундай ёндашувга асло қўшилиб бўлмайди.

Жаҳон тажрибаси сиёсий мустақилликка тинч йўл билан эришиш мумкин бўлмаган пайтда истиқлол мафкураси қурол кучига таянадиган кучли озодлик ҳаракатининг майдонга чиқиши учун замин тайёрлашдан далолат беради. Шу нуқтаи назардан қараганда, жадидчилик ҳаракати намояндалари томонидан илгари сурилган қарашларни истиқлол мафкурасининг ўзига хос кўриниши эди дейиш мумкин.

Ижтимоий тараққиётга мустақилликни қўлга киритибгина эришилишини тушуниб етган жадидлар маънавият ва маърифатни юксалтириш, миллий уйғонишни таъминлашни ўзларининг асосий вазифалари, деб билган эдилар. Ва бу йўлда - илғор жаҳон илм-фани, техникаси, маданияти, санъати, маорифи ютуқларини тарғиб ва ташвиқ қилиш борасида - серқирра ва самарали фаолият олиб бордилар.

1917 йил Февраль инқилоби уларнинг пировард мақсадларининг тез орада рўёбга чиқишга умид учқунларини бағишлагандай эди. Аммо

кўп ўтмай содир бўлган Октябрь тўнтариши воқеаларнинг бошқача тус олишини келтириб чиқарди: шаклланиб бораётган миллий бирлик ва жипслик, озодлик ва тараққиёт ғоялари ўрнига синфий адоват уруғлари сепилди ва юксалиб келаётган маънавий уйғониш илдизларига болта урилди. Айни пайтда, синфий зўрлик, янги кўринишдаги мустамлакачилик сиёсатига қарама-қарши ўлароқ юзага келган миллий озодлик ҳаракатида бирликнинг, яқдилликнинг йўқлиги эса унинг тор-мор қилинишига сабаб бўлди.

Истиқлол мафкураси қўйган пировард мақсадлар рўёбга чиқмаган, озодлик йўлидаги интилишлар қонга ботирилган бу каби мисоллар жаҳон халқлари тарихида кўплаб топилади. Шундай бўлса-да, бундай қарашлар ҳеч қачон изсиз кетмаган. Кўҳна тарих янги шароит ва вазиятларда улар мустақиллик учун курашнинг янги тўлқинларини тайёрлашга хизмат қилганидан далолат беради.

Умуман олганда, «истиқлол мафкураси» «миллий истиқлол ғояси» тушунчаси каби миллий ривожланишнинг муайян босқичигагина хос бўлган ғоялар, қарашлар тизимини ифодалайди. Миллий мафкура эса, ўз моҳиятига кўра умуман миллатнинг мавжудлиги ва тараққиётини таъминлашга йўналтирилган ғоявий қарашлар тизими сифатида чиқиб, «истиқлол мафкураси»га нисбатан кенгроқ мазмун касб этади.

«Истиқлол мафкураси»дан фарқли ўлароқ «жамият мафкураси» тушунчасида унинг моҳияти, йўналиши ўз ифодасини топмаган. Таъбир жоиз бўлса, бундай урғу йўқ. Демак, «жамият мафкураси» тушунчасини муайян жамиятдаги ҳукмрон ғоявий қарашлар тизимига нисбатан қўллаш ўринлидир.

Жамият турли социал гуруҳлардан иборат экан, мафкуравий хилма-хиллик бўлиши ҳам табиий. «Жамият мафкураси» ана шу турфа-хилликнинг умумий ифодаси сифатида ҳам чиқади.

Айни пайтда, «давлат мафкураси» тушунчасининг мазмунига ойдинлик киритиш ҳам «миллий мафкура»нинг моҳиятини чуқурроқ англаб етишга хизмат қилишини таъкидлаш зарур.

Миллий истиқлол ғоясининг ишлаб чиқиши, ривожлантирилиши ва ижтимоий онгга сингдирилишида давлатнинг роли ниҳоятда катта. Бу роль шу даражада улканки, давлат органлари фаолиятдан ташқарида у ўзида мужассамлаштирилган мақсадларни рўёбга чиқара олмайди. Аммо бу ҳам, бизнингча, ушбу тушунчаларни синонимлар сифатида ишлатиш учун асос бўла олмайди.

«Миллий ғоя ва миллий мафкуранинг давлат мафкураси эмаслигини таъкидлаш жоиз. Биринчидан, уларнинг юридик мақоми, ҳуқуқий кафолатлари йўқ, ҳаммага бирдай мажбурий эмас. Улар жамият аъзола-

⁴³ Қаранг: Правовое государство-независимость, нация, экономика, идеология, политика. Том 1. — Т.: «Адолат», 1994. — С. 30

ри томонидан, ахлоқ меъёрлари каби, ихтиёрий қабул қилинади. Иккинчидан, улар жамият аъзоларининг бир қисми, бирор синфи, табақаси, ижтимоий қатлами, ҳатто бирор бир миллатнинг тор манфаатларини акс эттирмайди”⁴⁴.

Аммо миллий мафкуранинг давлат мафкураси эмаслиги шу билангина белгиланмайди. Чунки, «давлат мафкураси» деганда давлатнинг жамият ҳаётини бошқаришининг, давлат аппарати ишини ташкил этишининг гоявий-назарий, сиёсий-ҳуқуқий асослари тизимини тушуниш кенг тарқалганини таъкидлаш зарур. Айни пайтда, ушбу тушунча, жамият ҳаётини ташкил этиш, унинг ривожланиш истиқболларини белгилаб беришга қаратилган ва давлат органлари томонидан қўллаб-қувватландиган гоявий-назарий қарашлар тизимини ҳам ифодалайди. Содда қилиб айтганда, давлат мафкураси расмий даражага кўтарилган ва аксарият ҳолларда монополь характерга эга мафкура шаклидир. Шу маънода синфий, диний ва ҳоказо кўринишдаги мафкуралар ҳам расмий, яъни давлат мафкураси даражасига кўтарилиши мумкин.

«Миллий мафкура» ва «давлат мафкураси» тушунчаларини бир хил мазмунда талқин қилиш ҳоллари бошқача шаклда ҳам учрайди. Гап миллий мафкурани тарғиб қилиш таълим тизими, оммавий ахборот воситалари орқали амалга оширилаётгани, турли даражадаги раҳбар ходимларнинг бунда фаол иштирок этаётганининг ўзи унинг давлат мафкурасига айланишини билдирмайдими? - деган қарашларнинг мавжудлигидандир.

Одатда, кимнинг манфаатларини ҳимоя қилаётганига қараб мафкуранинг хилма-хил шакллари ажратилади. Шундай экан, масаланинг моҳиятини тушуниш учун саволни бошқача тартибда ҳам қўйиш мумкин. Мустақил ўзбек давлати ўз фаолиятида қандай мафкурага таянмоғи лозим? Албатта, ягона этносоциал бирлик сифатида чиқадиган миллатимиз манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилган, унинг жипслиги, тараққиётини таъминлайдиган миллий мафкурага таянмоғи зарур. Демак, давлат мафкураси ҳаётга татбиқ қилинмайди, балки миллий мафкура давлат органлари, ижтимоий институтлар фаолиятини ташкил этиш, йўналтиришнинг қуролига айланади.

Маълумки, мамлакатимиз Конституциясида “Ўзбекистон Республикасида ижтимоий ҳаёт сиёсий институтлар, мафкуралар ва фикрларнинг хилма-хиллиги асосида ривожланади.

Ҳеч қайси мафкура давлат мафкураси сифатида ўрнатилиши мумкин эмас”⁴⁵, - деган қоида мустаҳкамлаб қўйилган. Бу қоида, бизнингча, муайян ижтимоий гуруҳларнинг манфаатларига хизмат қиладиган,

жамиятнинг у ёки бу мезонларга асосланган ҳолда қарама-қарши қўтбларга бўлинишига олиб келадиган мафкуранинг расмий даражага кўтарилишини рад этади. Зеро, яқин ўтмишимиз, жаҳон тарихи ва ҳозирда дунёнинг айрим минтақаларида кечаётган жараёнлар жамиятнинг маълум қисмига хизмат қиладиган мафкура ҳукмрон бўлган жойда кўплаб фожиалар келиб чиқишини кўрсатди ва кўрсатмоқда. Бунга кўплаб мисоллар келтириш мумкин.

Маълумки, Октябрь тўнтариши арафасида чор Россиясида турли ижтимоий гуруҳларнинг манфаатларини ифода этувчи партиялар вужудга келди. Уларнинг ҳар бири ўзларича жамиятнинг ривожланиш йўллари кўрсатувчи мафкурaviй платформани илгари суриб, “ким биз билан бўлмаса, у бизга душмандир” деган ақидага амал қилгани жамиятни жар ёқасига келтириб қўйди.

Ишчилар манфаатларининг ҳимоячиси ролига даъвогарлик қилган большевикларнинг ҳокимият тепасига келиши ва пролетар синфий мафкурасининг давлат мафкураси даражасига кўтарилиши билан жамиятдаги бўлиниш кескинлашди. Фуқаролар уруши бошланиб кетди. Сўнгги бутун тарих давомида пролетар мафкурасини тан олмаганларга қарши доимий ва мунтазам кураш олиб борилди.

Ирқий, диний, миллий адоват мафкуралари ҳам жамиятнинг маълум бир қисмига хизмат қиладиган мафкура кўринишларидир.

Диний мафкура давлат мафкураси даражасига кўтарилган айрим давлатларда кишиларнинг виждон эркинлиги билан боғлиқ ҳуқуқлари поймол қилинаётгани, яқин-яқингача Жанубий Африка республикасида ҳукмрон бўлган ирқчилик мафкураси доимий низолар учун замин яратгани, миллий адоват мафкураси ҳукмрон бўла бошлаган Югославияда миллий низолар ва охир-оқибатда фуқаролар уруши келиб чиқиб, мамлакат парчаланиб кетгани юқоридаги конституциявий тамойилнинг ўринли ва адолатли эканини кўрсатиб турибди.

Албатта, жамиятнинг маълум бир қисми манфаатларига хизмат қиладиган юқоридаги каби мафкура кўринишларининг ҳар бири ўзига хос шаклларга эга бўлиши ҳам мумкин. Аммо қандай шаклларда чиқмасин, қандай бўёқларда намоён бўлмасин, қандай эзгу мақсадларни байроқ қилиб кўтармасин улар ҳамма вақт салбий ҳодисаларни келтириб чиқарганига, жамиятнинг қарама-қарши турувчи гуруҳларга бўлиниб кетишига олиб келган. Шундай экан, юқоридаги қоидада маълум бир ижтимоий гуруҳ мафкураси ҳам (чунки жамият турли гуруҳлардан ташкил топган), диний мафкура ҳам (чунки бизда турли динга эътиқод қилувчилар ва айни пайтда, ҳеч қандай динга эътиқод қилмайдиганлар ҳам бор), миллатчилик мафкураси ҳам (чунки бизда турли миллат вакиллари истиқомат қилади)

⁴⁴ Эркаев А. Миллий гоя моҳияти. — Т.: «Маънавият», 2001. — 4 б.

⁴⁵ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. — Т.: «Ўзбекистон», 1992. — 11 б.

расмий даражага кўтарила олмаслиги таъкидланмоқда. Лекин, юқоридаги қоида жамиятнинг турли қатламларини бирлаштирадиган, барча учун баробар бўлган идеаллар, тамойиллар, қадриятлар асосига қурилган, миллат манфаатларини ифода этадиган, унга хизмат қиладиган ғоялар тизими бўлишини инкор этмайди. Шуни назарда тутиб, И.А. Каримов: «Хеч қайси мафкура давлат мафкураси мақомига кўтарилиши мумкин эмас. Бу конституциявий қоида бизнинг олдимизга миллий истиқлол мафкурасини яратиш вазифасини қўяди»⁴⁶, -деб таъкидлаган эди.

Бу Конституциямиздаги «Давлат халқ иродасини ифода этиб, унинг манфаатларига хизмат қилади», -деган қоидадан ҳам бевосита келиб чиқади⁴⁷.

Демак, миллий истиқлол мафкураси аҳолининг турли ижтимоий ва этник гуруҳлари манфаатлари муштараклигини, мамлакатдаги сиёсий, маданий-маънавий макон яхлитлигини таъминлашга хизмат қилади.

Кундалик ҳаётда, даврий матбуот саҳифаларида «миллий мафкура» энг кўп қўлланаётган тушунчалардан биридир. Ҳозирги даврда «миллий мафкура» тушунчасининг ишлатилишига эътироз учрамасада, ўз пайтида улар нисбатан кенг тарқалган эди. Хусусан, «миллий мафкура» давлатнинг миллатлараро муносабатлар соҳасида амалга оширадиган ишларининг ғоявий асослари маъносини англатади деган фикрлар ҳам мавжуд эди. Айни пайтда, у маълум бир миллатнинг мафкурасини англатади. Ўзбекистон кўп миллатли давлат экан, маълум бир миллатнинг мафкураси устувор бўлиши, расмий даражага кўтарилиши мумкин эмас деган қарашларни кундалик ҳаётда ҳануз учратиш мумкин.

Мазкур қарашлар таҳлили миллий мафкуранинг моҳиятини чуқувроқ тушунишга хизмат қилгани учун ҳам уларга тўхталиш мақсадга мувофиқ.

Биринчи ҳолатда ижтимоий фанлар ва сиёсатда кенг қўлланадиган икки терминнинг мазмунини чалкаштириб юбориш, уларни хато талқин қилиш яққол кўриниб турибди. Чунки, давлатнинг ёки муайян партиянинг миллатлар ҳаёти, миллий муносабатлар билан боғлиқ бўлган фаолиятининг ғоявий (назарий) асосларига нисбатан ҳам, амалиётига нисбатан ҳам ягона «миллий сиёсат» тушунчаси ишлатилади.

«Миллий» сифати «миллат» сўзидан келиб чиққан. Лекин «миллат» тушунчаси, нафақат муайян этник бирлик, балки «давлат» маъносини ифодалаш учун ҳам хизмат қилади. Масалан, «миллий даромад», «миллий қуrolли кучлар», «миллий валюта», «миллий кутубхона», «миллий

⁴⁶ Каримов И.А. Буюк келажакимизнинг ҳуқуқий кафолати. // Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. 2-жилд. — Т.: «Ўзбекистон», 1996. — 98 б.

⁴⁷ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. — Т.: «Ўзбекистон», 1992. — 9 б.

боғ» каби бирикмаларда у «давлат»нинг маънодоши сифатида келади. Демак, «миллий мафкура»ни фақат битта миллат, этноснинг манфаатлари билан боғлаш тўғри эмас. У муайян, масалан, Ўзбекистон давлати (жамияти)нинг мафкураси маъносини ҳам англатади.

Кундалик ҳаётда учрайдиган юқоридаги каби қарашлар билан бир қаторда илмий адабиётларда ҳам миллий мафкура мазмунини белгилашда муайян ўзига хосликлар кузатилаётганини таъкидлаш зарур. Масалан, А.Эркаев фикрича, «миллий мафкурани яхлит тизим сифатида икки хил — тор ва кенг тушуниш мумкин... Жамият миқёсида ранг-баранг мафкураларнинг ҳар бирини хусусийлик деб, миллий мафкурани эса улардаги умумийлик, муштараклик деб баҳолаш мумкин. Бу миллий мафкурани тор мазмунда тушунишдир. Кенг мазмунда эса миллий мафкура миллий ғояни турли партиялар, гуруҳлар, ижтимоий қатламлар, синфлар томонидан ўзига хос талқин қилинишининг, жамиятдаги плюралистик (ранг-баранг) қарашларнинг, назарияларнинг йиғиндисидир. Миллий мафкура тушунчаси кенг маънода ишлатилганда ҳам барча мафкураларнинг механик йиғиндиси эмас, балки улардаги умумий мақсадга эришиш йўллари, усуллари ва ҳ.к. тўғрисидаги қарашлар, ҳулосалар, концепциялар йиғиндисидир»⁴⁸.

Ушбу ёндашувда миллий мафкура тушунчасининг тор талқини сунъий ўйлаб топилгандек туюлади. Зеро, турли ижтимоий гуруҳлар мафкурасида умумий жиҳатлар ҳақиқатан ҳам мавжуд бўлади. Шундай бўлсада, уларга нисбатан миллий мафкура тушунчасини эмас, балки юқорида қайд қилинганидек, жамият мафкураси тушунчасини ишлатиш ўринлидир. Бундай мулоҳазанинг асосли эканини қуйидаги ҳолат ҳам тасдиқлайди. Ҳар бир синф, социал гуруҳ мафкурасида уларнинг конкрет ижтимоий манфаатлари ўз ифодасини топади. Улар эса умуммиллий манфаатлардан тубдан фарқ қилиши, ҳатто унга зид бўлиши ҳам мумкин.

Миллий мафкуранинг кенг маънодаги талқинига ҳам қўшилиб бўлмайди. Чунки, миллий мафкура миллий ғоянинг алоҳида олинган ижтимоий гуруҳлар томонидан ўзига хос талқин қилинишининг йиғиндиси эмас, балки, муайян маънода, ана шу миллий ғоялар тизимининг ўзидир.

Қайд этилган мулоҳазалар, қандай бўлишидан қатъи назар, «миллий мафкура» тушунчасининг мазмунини аниқ белгилаб олишга қўмаклашади.

Президентимиз Ислам Каримовнинг «Одамларнинг минг йиллар давомида шаклланган дунёқараши ва менталитетига асосланган, айни вақтда шу халқ, шу миллатнинг келажакини кўзлаган ва унинг дунёдаги ўрнини аниқ-равшан белгилаб беришга хизмат қиладиган, кечаги ва

⁴⁸ Эркаев А. Миллий ғоя моҳияти. — Т.: «Маънавият», 2001. — 15 б.

эртанги куни ўртасида ўзига хос кўприк бўлишга қодир ғояни мен жамият мафкураси деб биламан»⁴⁹, – деган фикрлари ҳам маъқул масала моҳиятини тушуниб етишда муҳим аҳамиятга эгадир.

«Миллий» сифати «миллат» сўздан келиб чиққан экан, демак, миллий мафкурага таъриф беришдан олдин миллатнинг ижтимоий ҳодиса сифатидаги моҳиятини аниқлаб олиш лозим.

Миллат ҳудудий, иқтисодий, сиёсий ва этник алоқалар (маданият, тил, ўз-ўзини англаш) умумийлиги замирида юзага келадиган этносоциал бирликдир. Демак, миллий мафкуранинг таърифида ана шу хусусият ўз ифодасини топтоғи керак.

Бундай ёндашув, биринчидан, миллий мафкуранинг у ёки бу хусусиятлари, томонларини биринчи ўринга чиқариб, унинг мазмунан қашшоқлашувини келтириб чиқарадиган турли кўринишдаги «йиғма» таърифларнинг олдини олиш ва, иккинчидан, мафкуранинг бошқа шаклларида туб сифатий фарқини очиб беришга имконият яратади.

Демак, **миллий мафкура миллатнинг этноижтимоий бирлик сифатида мавжуд бўлиши ва ривожланишини, эркин ва озод тараққиётини асослаш, таъминлашга қаратилган ғоявий-назарий қарашлар тизимидир.**

Бизнингча, миллий мафкуранинг бундай сифатий хусусияти Президентимиз асарларида билдирилган фикрлардан бевосита келиб чиқади. Чунинчи, И.А. Каримовнинг айрим мафкуравий таҳдидлар юзасидан билдирган мулоҳазаларини таҳлил қилиш асосида ҳам шундай хулосага келиш мумкин. Юртбошимиз ўринли таъкидлаганларидек, мусулмон халифалигини, ёки янгироқ бир кўринишдаги собиқ иттифокни тиклаш, ёки бўлмас тарихимизни сохта талқин қилиш ёрдамида алоҳида ўзбек миллати йўқ деган қарашни сингдиришга ҳаракат қилаётган мафкуралар айнан бизнинг миллат сифатида мавжуд бўлишимиз, ривожланишимиз, жаҳон халқлари ўртасида ўзимизнинг муносиб ўрнимизга эга бўлишимизга қарши қаратилгандир. «Лекин, биз ўзимизни ҳамиша мустақил миллат — ўзбек халқи сифатида ҳис этиб келганмиз ва бу билан фахрланамиз. Бунга тарихий, илмий, маданий асосларимиз бор», — деб ёзади И.А. Каримов⁵⁰.

Миллий мафкуранинг юқорида келтирилган таърифидан унинг ижобий — бунёдкорлик ва яратувчилик моҳияти намоён бўлади. Шундай экан, «тоталитар жамиятларда миллий мафкура ҳукмрон доиралар томонидан ижтимоий онгнинг бошқа элементларини бостириш воситаси си-

⁴⁹ Каримов И.А. Жамиятимиз мафкураси халқни-халқ, миллатни-миллат қилишга хизмат этсин. // Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 7-жилд. — Т.: «Ўзбекистон», 1999. — 89 б.

⁵⁰ Каримов И.А. Ўз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурамоқдамиз. // Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 7-жилд. — Т.: «Ўзбекистон», 1999. — 301 б.

фатида фойдаланилади»⁵¹ — деган хулосага асло қўшилиб бўлмайди. Бундай ёндашув миллат мафкураси даражасига кўтарилган у ёки бу шаклдаги мафкураларнинг халқлар тақдирида ўта салбий из қолдирганини ўзига хос тушуниш натижасидир. Масалан, немис миллати мафкурасига айлантирилган фашизм бутун инсоният тақдирида ҳам ўта фожиали из қолдирди. Синфий адоват мафкурасининг чор Россияси доирасида ҳукмрон мавқега эгалик қилишга интилиши жамиятнинг қарама - қарши қутбларга бўлиниб кетишига олиб келди, уни фуқаролар урушига гирифтор қилди.

Миллий даражага кўтарилган, моҳиятан бир ёқлама бўлган мафкуралар бўш жойда, ўз-ўзидан шаклланмагани аниқ. Уларнинг тарих саҳнига чиқиши этник ўз-ўзини англашнинг зиддиятли кечиши, унда муайян майлларнинг устуворлиги билан белгиланса, ҳукмрон мавқега эга бўлиши миллатнинг баъзи қатламлари томонидан очикдан-очик қўллаб-қувватланиши, айримлари томонидан эса хайрихоҳлик билан қабул қилинишининг табиий ҳосиласи ҳисобланади.

Умуммиллий даражага кўтарилган бундай мафкураларга, биринчидан, зўрлик, куч ишлатишга асосланганлик, алдов, ҳақиқатни бузиб кўрсатиш, халқнинг адолатли тузумни қарор топтиришга бўлган орзумидларидан ўз мақсадларида фойдаланишга интилиш, ҳар хил уйдирмалар, жозибатор чақириқларга бойлик; иккинчидан, доҳийпарастлик, муайян шахсларни худо даражасига кўтаришлик, шахсга сифинининг мавжудлиги; учинчидан, фикр қарамлиги, тафаккур қулигининг устуворлиги, белгилаб қўйилган ва ақида даражасига кўтарилган кўрсатмалардан ташқарига чиқишнинг қатъий ва сўзсиз жазоланишини талаб қилиш ва, ниҳоят, тўртинчидан, бундай мафкура тарафдорларининг ўз қарашларини миллий онгга сингдириш йўлида ҳар қандай усуллар ва воситалардан тап тортмаслиги каби хусусиятлар ҳосдир.

Бундай мафкураларнинг ҳукмронлиги ҳамиша тоталитар давлатнинг шаклланиши, ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларини узлуксиз ва хилма-хил воситалар билан назорат қилиниши учун йўл очади ҳамда миллий тараққиётга ўта салбий таъсир кўрсатади.

Табиийки, бундай мафкура ҳукмронлиги миллий ўз-ўзини англашнинг ўзига хос ривожланишини ҳам келтириб чиқаради. Бу ўзига хослик, бир томондан, миллий ўз-ўзини англашда мавжуд ижтимоий тузумни энг одил ва адолатли, рўй берган ва бераётган салбий ҳодиса, жараёнларни эса ўткинчи, вақтинчалик, деб баҳолашнинг, иккинчи томондан, ўзгача турмуш тарзи, қарашларни қабул қила олмаслик, ту-

⁵¹ Каменев Д.И. Некоторые вопросы истории идеологии. // Миллий истиқлол ғояси ва мафкураси: фалсафий ва ҳуқуқий жиҳатлар. — Т.: 2001. — 29-30 б.

шуна олмаслик, тушунишни истамаслик, инкор этишлик, бошқача айтганда, конфронтация руҳи, этноцентрик стереотипларнинг устуворлигида намоён бўлади. Бундай вазиятда мутелик, ижтимоий-сиёсий пасивлик, лоқайдлик кайфиятлари ҳам кенг ривож топади.

Қандай сабабларга кўра чиқмасин, қанча вақт ҳукмрон мавқега эга бўлмасин ўз мазмунига кўра ғайриинсоний бўлган, охир-оқибатда миллий ҳаётда ўта салбий из қолдирадиган юқоридаги бир ёқлама мафкура кўринишлари миллатнинг этноижтимоий бирлик сифатидаги моҳиятига бутунлай зиддир. Негаки, ҳар қандай миллат ўзга миллатлар ҳам мавжуд бўлгандагина ўз моҳиятини, ўзига ўхшаганлар ичида ноёб ва бетакрорлигини намоён қила олади. Айни пайтда, миллат ички социал тотувлик бўлган пайтдагина яхлит бирлик сифатида мавжуд бўла олади.

Шундай экан, бир ёқламаликка — миллий, диний, синфий ёки бошқа кўринишдаги адоватга асосланган ғоялар тизими миллий даражага кўтарилганида (тўғрироғи халқ, омма шунга ишонтирилганда) ҳам улар миллий мафкура деб аталиши мумкин эмас. Чунки, миллий мафкура миллий ҳаётни уюштириш, миллатни бирлаштириш, унинг истиқболни таъминлаш, бир сўз билан айтганда, миллатнинг миллат сифатида мавжуд бўлиши ва ривожланишига хизмат қиладиган ғоявий-назарий қарашлар тизимидир.

Аммо юқоридаги мулоҳазалардан мафкура тайёр схемалар, кўрсатмалар, тамойиллар йиғиндиси экан деган хулоса келиб чиқмайди. Масалан, миллий истиқлол мафкураси Юрт тинчлиги, Ватан равнақи каби ғоялар йиғиндиси эмас. Масалага бундай енгил-елпи ёндашмаслик, мафкурани бир андозага солиб қўймаслик керак. “Чунки бундай енгил ёндашиш онг ва тафаккурни ривожлантирмайди, балки ягона “изм”га мойилликни пайдо қилади, фаоллик ва ташаббускорликни сўндиради. Бу эса жамият ривожланишини сустлаштиради, ёшларда фикрлар хилма-хиллиги, турли қарашлар бўлишига имкон бермайди”⁵².

Мафкурани тайёр схема ва тамойиллар мажмуи деб тушуниш маълум даражада хавфли ҳамдир. Хусусан, марксизм асосчилари асарларида баён этилган ғоялар, принципларнинг мутлақлаштирилиши, ҳаёт ўзгариб бораётган бир пайтда ҳам мафкуравий қарашларда догматизмнинг устуворлигига олиб келди. Ҳаётни қотиб қолган мафкуравий андозаларга қараб ўзгартиришга уриниш ер юзида бир-бирига қарама-қарши турган икки сиёсий системани шакллантириб, инсониятни ҳалокат ёқасига келтириб қўйди. Бу мафкура билан қуролланган ёки зўрлаб қуроллантирилган халқлар эса машаққатли кунлар, кўплаб жудоликларни бошидан кечирди.

⁵² Назаров Қ. Миллий истиқлол ғояси: фан ва таълим. // Миллий истиқлол ғояси тарғиботининг илмий асослари. — Т.: 2002. — 3 б.

Ачинарлиси шуки, халқимиз ҳам узоқ вақт ана шу мафкура таъсири остида бўлди. «Шўро даврининг мафкураси, коммунистик дунёқараш, агарки аслини суриштирсангиз, моҳият эътиборига кўра, бизнинг турмуш тарзимишга, халқимизнинг табиатига тамоман бегона эди. Шунга қарамасдан кишиларнинг онгига мажбуран сингдирилган бу сохта таълимотнинг салбий таъсири ҳануз сезилиб туради, — деб таъкидлайди И.А. Каримов. — Афсуски, биз бу сарқитлардан ҳануз буткул халос бўла олганимиз йўқ»⁵³.

Ҳар қандай мафкурада унинг учун ўзига хос таянч, негиз ролини ўтайдиган ғоя, тамойиллар мавжуд бўлишини ҳам таъкидлаш зарур. Қолган барча қарашлар, қоидалар ундан келиб чиқади ва шу асосий ғоя, тамойиллар атрофида бирлашади. Ўз атрофида барча планеталарни бирлаштириб турган Куёшнинг ҳалок бўлиши, бутун Куёш системаси планеталарининг йўқ бўлишини келтириб чиқарганидек асосий ғоя, тамойилларнинг қадрсизланиши ҳам мафкуранинг ҳалокатига замин яратади. Хусусан, коммунистик мафкура синфий кураш ва унда пролетариатнинг гегемонлигига асосланар эди. Ушбу ғоянинг ўз аҳамиятини йўқотиши, қанчалик такомиллаштиришга интилмасинлар, коммунистик мафкуранинг барбод бўлишига олиб келди.

“Мафкура ҳозирги даврга қадар ижтимоий гуруҳлар учун ўзини идентификациялаш, ўз мақсадларини аниқлаш воситаси бўлиб хизмат қилмоқда”⁵⁴. Шундай экан, миллий мафкурамиз миллатимизнинг ўзига хослигини англашга, сақлаб қолишга хизмат қилмоғи лозим.

Шу нуқтаи назардан қараганда, Конституциямизда белгилаб қўйилган ҳудудий яхлитлик, иқтисодий бирлик, давлат мустақиллиги, этник ўзликни сақлаб қолишни таъминлаш ва мустақамлашга йўналтирилганлик миллий мафкуранинг ўзагини ташкил этувчи тамойиллар сифатида чиқади. Чунки, биринчидан, ҳар қандай халқ, муайян заминда, ҳудудда шаклланади, камол топади. Шундай экан, миллий мафкурада халқимизнинг ўз она-Заминига бўлган меҳр-муҳаббати, унинг бир бутунлиги ва яхлитлигини асрашга бўлган ҳуқуқи ўз ифодасини топиши табиий ҳол.

Иккинчидан, ҳар қандай миллат муайян ижтимоий-иқтисодий алоқалар тизими билан боғланган этноижтимоий бирликдир. Бугунги кунда ана шу муносабатларни чуқур ислоҳ қилаётган эканмиз миллий мафкурамиз замирида мамлакатимиз иқтисодий салоҳиятига, уни ҳар томонлама ривожлантиришга, маърифий бозор муносабатларини қарор

⁵³ Каримов И. А. Жамиятимиз мафкураси халқни — халқ, миллатни — миллат қилишга хизмат этсин. // Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 7-жилд. — Т.: «Ўзбекистон», 1999. — 89 б.

⁵⁴ Қирғизбоев М. Фуқаролик жамияти: сиёсий партиялар, мафкуралар, маданиятлар. — Т.: «Шарқ», 1998. — 78 б.

топтириш ва ижтимоий тотувлик ҳамда ҳамкорликни таъминлашга бўлган юксак ишонч эгаллагани шубҳасиз. Ана шундай ишонч, интилишгина мамлакатимизнинг жаҳон ҳамжамиятидаги мутараққий давлатлар орасидаги муносиб ўрнини таъминлашга хизмат қилади.

Учинчидан, миллий давлат миллат мавжуд бўлиши, ҳар томонлама ривожланишининг муҳим шарт, халқ ўз манфаатлари ва ҳуқуқларини ҳимоя қила олишининг асосий кафолатидир. Давлатчилигимизнинг демократик асослари яратилаётган ҳозирги даврда миллий мафкурамиз ўзида унинг яратувчилик кучига ишонч, мавжуд сиёсий тизимга ҳурмат ҳис-туйғуларини ва ушбу тизимни ҳар томонлама такомиллаштиришга бўлган интилишни мужассамлаштиради.

Тўртинчидан, миллатни миллат қилувчи, унинг бетакрор қиёфасини белгилаб берувчи, ўзлигини, ўзгалардан фарқини ва айни пайтда, инсоният оиласининг узвий қисми эканини кўрсатувчи унинг тили, маданияти, урф-одатлари ва анъаналаридир. Президентимизнинг “Миллий истиқлол мафкураси халқимизнинг азалий анъаналарига, удумларига, тилига, дилига, руҳиятига асосланиб, келажакка ишонч, меҳр-оқибат, инсоф, сабр-тоқат, адолат, маърифат туйғуларини онгимизга сингдириш лозим”⁵⁵, — деган фикрларидан ҳам шундай хулоса келиб чиқади.

Шундай экан, этник ўзликни асраб-авайлаш, инсоният эришган ютуқларни ижодий ўзлаштириш асосида ҳар томонлама ривожлантиришга бўлган умид, интилиш ва ишонч миллий мафкурамизнинг ўзигина ташкил этаётгани ўринлидир.

Миллат бор экан қайд этилган тамойиллар ўзгармай қолаверади. Аммо уларни рўёбга чиқариш йўлидаги вазифалар миллий ривожланишнинг ҳар бир даврида конкрет характер, янгича мазмун ва маъно касб этиши табиий.

⁵⁵ Каримов И.А. Буюк мақсад йўлидан оғишмайлик. // Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-жилд. — Т.: «Ўзбекистон», 1996. — 203 б.

III боб.

ДУНЁНИНГ МАФКУРАВИЙ МАНЗАРАСИ ВА УНИНГ ШАКЛЛАНИШИДА ЭТНИК ОМИЛНИНГ ЎРНИ

Ўзга ҳудудларни забт этиш мақсадида олиб бориладиган ҳаракатлар доимий такомиллашиб, қўлланиладиган усул ва воситалар мукаммаллашиб борган. Бугунги кунда эса ушбу воситаларнинг миқдорий ва сифатий кўрсаткичлари янада мураккаб характер касб этмоқда. Инсоният тўплаган уруш қуроллари бутун Ер сайёрасидаги ҳаётни бир неча марта йўқ қилиб ташлаш даражасига етди. Шундай бўлсада, кишилиқ жамияти тараққиётининг ҳозирги даврида турли сиёсий кучлар ва ҳаракатларнинг мафкуравий воситалар орқали ўз таъсир доирасини кенгайтиришга интилиш оқибатида мутлақо янгича сифатга эга бўлган жараёнлар ҳам кузатилмоқда. Бу ўз ривожланиш тарихига эга дунёнинг мафкуравий манзарасининг бугунги кундаги ўзига хос хусусиятларини белгилаб бермоқда.

Инсоният тараққиётининг илк давларида деярли барча халқларда мифология универсал характерга эга бўлган бўлсада, бир томондан, ўзига хос хусусиятларга эга ижтимоий гуруҳлар ва уларнинг айрича манфаатлари, ифодаси бўлган том маънодаги мафкуравий тизимлар шакл-ланмагани, иккинчи томондан, Ер юзининг турли нуқталари ўртасидаги алоқалар ривожланмагани, кишилиқ жамияти ягона организмни ташкил этмагани учун дунёнинг яхлит мафкуравий манзараси ҳақида гапириш мумкин эмас.

Халқлар, давлатлар ўртасидаги ижтимоий алоқалар кучсиз бўлган бир даврда монотеистик динларнинг юзага келиши, уларнинг ўз ҳукмронлигини ўрнатиш йўлида олиб борган кураши натижасида эса дунёнинг диний қарашлар устувор бўлган илк мафкуравий манзараси шаклланди.

Жаҳон динлари тарқалган ҳудудлар нисбатан барқарорлашган (тўғрироғи муайян диний таълимотларни ёйиш учун олиб борилган урушлар асосан тўхтаган) бир шароитда дунёда иқтисодий ҳукмронлик учун курашнинг бошланиши, илмий билимларнинг ривожланиши, халқлар, давлатлар ўртасидаги алоқалар қамровининг кенгайиши диннинг ғоявий регуляторлик ролининг аста-секин пасайишига олиб келди.

Қисқа вақт давомида алоҳида мавқега талабгорлик қилган нацизмни инобатга олмаганда, асосан социалистик ва буржуа мафкуралар орасида борган кураш эса (“учинчи йўл”га даъвогарлик қилганлар ҳам аслида у

ёки бу даражада уларнинг таъсири остида эди) дунёнинг мафкуравий манзараси ривождаги янги босқични бошлаб берди. У ҳукмронлик учун курашда ғоявий омилнинг ўрни ва аҳамияти янада ошганини кўрсатиш баробарида глобал конфронтация асосига қурилган мафкуравий манзаранинг шаклланишига олиб келди.

Ушбу идеологиялар ўртасидаги кураш барҳам топган ҳозирги даврда эса ўзига хос хусусиятларга эга дунёнинг янги мафкуравий манзараси қарор топиб бормоқда.

Бугунги кунда аксарият давлатларнинг мафкураси “умуминсоний қадриятлар ва демократик тамойилларга асосланади. Уларда тинчлик ва тараққиёт, инсон ҳақ-ҳуқуқлари ва эркинлиги, миллий ва диний тоғувлик ғоялари устувордир”⁵⁷.

Шундай бўлсада, инсоният истиқболини белгилашда универсалликка даъвогарлик қилаётган ва трансмиллий характерга эга ғоявий қарашлар дунёнинг мафкуравий манзараси мазмунини белгилаб беришда устуворликка интилаётганини ҳам таъкидлаш зарур.

Кишилиқ жамияти тараққиётининг ҳозирги даврида “турли хил эски ва янги мафкураларнинг ўзаро кураши ҳар қачонгидан ҳам кўра шиддатли тус олмоқда, — деб ёзади Президентимиз. — Ранг-баранг, баъзан бир-бирига мутлақо зид дунёқарашлар, сиёсий, миллий, диний оқимлар, мазҳаб ва секталар ўртасидаги фикр талашувлари гоҳо баҳс-мунозара доирасидан чиқиб тўқнашувлар, оммавий қирғинларга сабаб бўлмоқда, одамлар бошига беҳисоб қайғу-кулфатлар солмоқда”⁵⁸.

Инсон қалби ва онги учун кураш янги сифатий хусусият касб этган бир даврда, эътиқод умумийлигига асосланиш (масалан, панисломизм), этник бирликка урғу бериш (масалан, панславизм, пантуркизм, панэронизм) ва ягона ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий маконда яшаш натижасида юзага келган боғлиқликни рўқач қилиш асосида (пансоветизм) якка мафкуралар ҳукмронлигини таъминлаш орқали жаҳон майдонларини мафкуравий жиҳатдан бўлиб олишга уринишлар қузатилаётганини таъкидлаш зарур.

Албатта, бундай мафкура шакллари бугунги дунёнинг мафкуравий манзарасини тўлалигича белгилаб бермайди. Зеро, неофашизм ва коммунизм, ирқчилик ва диний экстремизм, тажовузкор миллатчилик каби мафкура шакллари мавжудлигини ҳам унутиб бўлмайди.

Миллатлараро тотувлик, ҳамкорликка ва охир - оқибатда инсониятнинг ягона бирлик сифатида эркин тараққий қилишига катта хавф

⁵⁶ Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. — Т.: «Ўзбекистон», 2000. — 22 б.
⁵⁷ Каримов И.А. Жамиятимиз мафкураси халқни-халқ, миллатни-миллат қилишга хизмат этсин. // Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурашимиз. 7-жилд. — Т.: «Ўзбекистон», 1999. — 85 б.

туғдирувчи ана шундай мафкура шаклларида бири буюк давлатчилик шовинизмидир.

И.А. Каримов ўринли таъкидлаганларидек, буюк давлатчилик шовинизмини “муайян кучлар ва давлатлар томонидан бўладиган сиёсий, мафкуравий ва иқтисодий ҳукмронлик деб ёки миллатлараро ва давлатлараро, минтақавий муносабатларда унга интилиш деб таърифлаш мумкин.

Шовинизм баъзи кўп сонли миллатларнинг нафақат кўп миллатли империя доирасида, балки уни ўраб турган жуғрофий - сиёсий маконда ҳам ўзининг мутлақ ҳукмронлигини ўрнатиш учун курашда намоён бўлади”⁵⁸.

Бир сўз билан айтганда, буюк давлатчилик шовинизми ғайриилмий ва ғайриинсоний характерга эга. У ўз моҳиятига кўра миллий тенгсизликни оқлаш, тарғиб - ташвиқ қилиш ҳамда ҳимоя қилишнинг ўзига хос шаклидир.

Тарихга назар ташласак, буюк давлатлар мақомига эга бўлган айрим мамлакатлар кўпгина минтақаларни ўзларининг “ҳаётий манфаатлари” ҳудуди сифатида босиб олиб, узоқ вақт колониал сиёсат юргизганига ишонч ҳосил қиламиз. Босиб олинган ҳудудларнинг табиий, хомашё ресурсларидан фойдаланиш, моддий ва маънавий ютуқларини ўзлаштириш уларга улкан ва қудратли давлатга айланишга имконият яратди.

Бунинг оқибати ўлароқ, ўз атрофидаги мамлакатлар ва халқлар билан муносабатда устунликка даъвогарлик, ўзини улар ичида танҳо, ягона деб билиш, инсоният тақдири ва халқлар келажагини белгилашда алоҳида мавқега талабгорликнинг ифодаси бўлган мумтозлик мафкураси тарих саҳнасига чиқди. Унинг давлат сиёсати асосини ташкил қилиши эса, бутун бир минтақаларнинг вайрон бўлиши, кўплаб халқларнинг қарам қилинишига олиб келган қонли урушларни келтириб чиқарган.

Тарих афсуски, мумтозлик мафкураси авлоддан - авлодга ўтиб ўзига хос тафаккур тарзи ва психологиясининг шаклланишига, миллатлар ва давлатлараро муносабатларда янгидан - янги қалтис вазиятлар, низоларнинг келиб чиқишига хизмат қилишини кўрсатмоқда.

Воқелиқ иқтисодий имкониятлари заифлашган, социал беқарорлик, ички зиддиятлар кучайган, Ватан, миллат тақдиридан ўзининг тор гуруҳий манфаатларини устун қўядиган, ҳокимиятга даъвогарлик қилишда ўзаро келиша олмаётган сиёсий кучларнинг мавжуд муаммоларни ташқи кучлар ёрдамида ҳал қилишга уриниши ва маънавий-руҳий парокандалик, эртанги кунга ишончсизлик ҳукмрон бўлган мамлакатлар буюк давлатчилик шовинизми нишонига айланишини кўрсатиб турибди.

⁵⁸ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. // Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлидан. 6-жилд. — Т.: «Ўзбекистон», 1998. — 65 б.

Буюк давлатчилик шовинизмининг хавфи бундай позицияда турган кучлар, давлатларнинг иқтисодий, сиёсий ёки ҳарбий салоҳиятининг катталигидагина эмас, балки ахборот орқали ва мафкуравий йўл билан тазйиқ кўрсатиш имкониятларининг кенглигида, улар қўлидаги ғоявий таъсир ўтказиш восита ва механизмларининг хилма-хиллигида ҳамдир.

Буюк давлатчилик шовинизми бугунги кунда пансоветизм шаклида ҳам намоён бўлмоқда. Пансоветизм узоқ вақт давомида бир иттифоқ — империя доирасида яшаш натижасида юзага келган иқтисодий алоқадорлик ва боғлиқлик, ижтимоий-маданий ҳаётдаги муайян яқинлик, ўхшашлик, умумийликни мутлақлаштиришга асослангани билан ажралиб туради. Бундай қарашлар ортида аслида ўз умрини яшаб бўлган совет ғояларини ҳаётимизга қайтадан тикиштириш, шу йўл билан яна эски тузумни тиклашга қаратилган интилиш ётади.

Россиядаги 2000 йилги Президент сайловларида номзодлардан бири бўлган Алексей Подберезкин ана шундай қарашларни ўзининг сайловолди платформасида аниқ ифодалаб берган эди. “Духовное наследие” ҳаракати раҳбари бўлган ушбу жанобнинг сайловолди дастури “XXI аср — Россия империяси даври” деб номланганининг ўзиёқ ғаразли мақсадларини очиқ кўрсатиб турибди. Ўз қарашларини баён қилар экан, у қуйидагича фикр билдиради: “бизнинг бутун тарихий тажрибамиз Россия мустақил ва буюк давлат сифатида Россия империяси, Совет Иттифоқи чегараларига яқинлашадиган табиий чегара доирасидагина мавжуд бўла олишидан далолат беради”⁵⁹.

Бундай қарашлар Россия сиёсий ва илмий доираларида мустаҳкам мавқега эга. Мазкур позицияда турувчи кучларни шартли равишда икки гуруҳга бўлиш мумкин. Биринчи гуруҳга империяча қарашларни очиқчасига баён этувчи, иккинчи гуруҳга кўпчиликни ташкил этадиган ва пансоветизм ғоясини юмшоқроқ шаклда — «реинтеграция» байроғи остида амалга оширишни таклиф этаётган турли даражадаги сиёсий арбобларни киритиш мумкин. Улар “собиқ СССРдек” ўзини тутиши учун на кучи, на қуввати борлигидан қатъи назар, Россия собиқ иттифоқ ҳудуди устидан сиёсий, ҳарбий, цивилизациявий, коммуникацион, демографик ва ахборот назоратини ўрнатиш лозимлигини таъкидлайдилар.

Бундай кучлар Россия, кейинчалик Совет империяси ҳудудида славян ва турк халқлари кўпчиликни ташкил этганидан ҳам ўз мақсадлари йўлида фойдаланишга ҳаракат қиладилар. Минг йиллар давомида славян ва турк халқлари бирга яшаб, бир давлат доирасида ҳаёт кечиришган, бир-бирларига аралашиб, қўшилиб, кўникиб, ўрганиб кетишган. Бу иттифоқни энди бузиб бўлмайди, дея фикр юритади юқорида номи зикр

этилган А. Подберезкин. Гўё аввал Россия империяси, кейин эса Совет Иттифоқи инсоният тарихини турли динларга мансуб бўлган, бир-биридан иқтисодий уклади, маданияти, анъаналари билан фарқ қиладиган халқларнинг биргаликда яшаш тажрибаси билан бойитган эмиш. “Бу тажриба бизнинг асосий бойлигимиз, дунёқарашимизнинг ўзига хослиги, Рус ғоясининг ўзагини ташкил этади... Мен ишонаман, халқларимизнинг давлат бирлиги тикланади! Бу XXI асрда Россия олдида турган бош вазифадир, рус халқининг тарихий бурчидир”, — деб ёзади у⁶⁰. Унинг фикрича, Россия империясини собиқ Иттифоқ чегараларида тиклаб, кучли ижроия ҳокимиятига таянадиган унитар давлатга айлантириш лозим. Ана шундагина фуқароларнинг тенг ҳуқуқлилиги таъминланар экан.

Бундай кучлар ғаразли мақсадларига эришиш йўлида оммавий ахборот воситалари орқали психологик таъсир ўтказишда янгидан — янги усулларни қўлламоқдалар. Хусусан, миллий ҳаётимизга хос муайян хусусиятларни очиқдан-очиқ қоралаш, айрим тарихий воқеа, ҳодисаларни умуман бўлмаган, жаҳон маданияти, илму фанига улкан ҳисса қўшган улуғ алломаларимизнинг бизга алоқаси йўқдек қилиб кўрсатишга уришлар мавжуд.

Бугунги кунда инсон онги ва қалби учун кураш кескин тус олаётган экан, хилма-хил қарашларнинг мафкура майдонида ҳукмронлик қилишга интилиши табиий, албатта. Бунга эътиқод умумийлигига асосланган ҳолда якка мафкура ҳукмронлигини таъминлаш орқали жаҳон майдонларини мафкуравий жиҳатдан ўзига қарам қилишга бўлаётган хатти-ҳаракатларни мисол келтириш мумкин. Масалан, ислом динини қурол қилиб олган ақидапарастлар ижтимоий, миллий хусусияти, қайси давлатга мансублигидан қатъи назар, барча мусулмонларнинг маънавий бирлиги ҳақидаги тасаввурларга таяниб, уларнинг ягона халифалик остида, содда қилиб айтганда, диний асосда сиёсий бирлашуви ғоясини илгари сурадилар. Улар ўз қарашларини аксарият ҳолларда диний-маънавий заминдаги уйғунлик мамлакатларнинг иқтисодий, маданий-маърифий, илмий-техник соҳалардаги ҳамкорлигига, улар салоҳиятининг бирлашиши эса тараққиётга йўл очади деган “беозор” шаклда тақдим этишга ҳаракат қиладилар.

Аммо жиддий эътибор бериладиган бўлса, биринчидан, улар миллий суверенитетдан воз кечиш ёки уни йўқотиш ҳисобига ягона ислом давлати тузишни кўзлаётганлари маълум бўлади. Иккинчидан, мусулмон халифалигини тиклашга, унинг тўғри эканини асослашга уринувчилар, бу ҳол айнан миллат сифатида ўзлигимизни англашга йўл қўймаслигини яширадилар. Бу ғояни сингдириш йўлидаги ҳаракатларда эса бизнинг ислом динига эътиқод қилишимизга алоҳида урғу берадилар.

⁵⁹ Подберезкин А. XXI век — век Российской империи. // «Труд-7», 10 марта, 2000.

⁶⁰ Ўша ерда.

Масаланинг нозик жиҳати шундаки, бундай кучлар шу йўл билан ўз тарихимиз, тилимиз, бетакрор маданиятимиз, жаҳон халқлари ўртасидаги ўзига хос ўрнимиз, ўз тараққиёт йўлимиз борлигини инкор этишга ҳаракат қиладилар.

Бундан ташқари, ақидапарастлик халифалик байроғи остида бирлашишни ноисломий дунёга қарши туриш мақсади билан ҳам боғлашини таъкидлаш зарур. Бундай ёндашув ўта хавфли экани ҳеч кимга сир эмас. Зеро, у инсониятнинг диний асосда қарама-қарши қутбларга бўлиниб кетишига, баъзан “цивилизациялар тўқнашуви” деб аталадиган ҳодисанинг юзага келишига сабаб бўлиши мумкин.

Ҳозирги пайтда дунёда диний - экстремистик характердаги секта ва ҳаракатлар, уларнинг инсон қалби ва онги учун кураш йўлидаги фаолиятининг жонланиши кузатишмоқда. Хусусан, оммавий ахборот воситалари хабарларига кўра, биргина Россиянинг ўзида “Богородичий центр”, “Церковь объединения”, “Церковь Иисуса”, “Церковь Нового Завета”, “Белое братство”, “Божественный орден Первого Ангела” каби ўнлаб диний секталар ноқонуний равишда фаолият олиб бормоқда. Улар аҳолининг диний билимлари пастлигидан фойдаланиб, охиратнинг яқинлиги билан қўрқитиш, асосан ёшлар ва моддий аҳволи ночор бўлганлар ичида иш олиб бориш йўли билан ўз тарафдорларини кўпайтиришга ҳаракат қилмоқдалар. Бундай секталарга асос солган “авлиё”лар ўз издошларини алдаш йўли билан уларнинг мол-мулкларига эгалик қилишга уринмоқдалар. Яширин фаолият олиб бориши, секта ичида бўлаётган воқеаларнинг кўпчиликка маълум бўлиб қолмаслигининг қаттиқ назорат қилиниши улар фаолиятдан жамоатчиликнинг беҳабар қолишини келтириб чиқармоқда.

Угандадаги “Охират куни” сектаси бошлиқларининг фаолияти бунга мисол бўла олади. Охиратни 1999 йилнинг 31 декабрга “белгилаган” ушбу секта раҳбарлари ўз тарафдорларини мол-мулкларини сотиш, тушган маблағни уларга беришга ва шу йўл билан гуноҳлардан фориғ бўлишга чақирган. Қиёматнинг 2001 йил 1 январга “қўчирилиши” секта раҳбарларига нисбатан шубҳа уйғонишига олиб келган. Секта ичида бўлиниш бошланганидан сўнг раҳбарлар Канунгу қишлоғида 500 дан ортиқ ўз тарафдорларини алдаб бир жойга тўплаб, устиларидан ёпиб бинога ўт қўйиб юборишган. Тезкор тадбирларни ўтказган полиция яна тўрт жойда оммавий қабрларни топган. Умуман бу сектанинг қурбонлари 1000 дан ортиқ бўлгани қайд қилинди⁶¹.

Очилик, урушлар, оммавий эпидемиялар, спиднинг тарқалиши юқоридаги каби секталарнинг кенг ёйилишига олиб келмоқда. Охират кунини башорат «қилувчи» бундай секталар бошқа давлатларда ҳам мавжуд.

⁶¹ Қаранг: «Труд», 10 января, 2001.

Хитойда 1992 йилда Лю Хунчжи томонидан тузилган ва 2 миллиондан ортиқ тарафдори бўлган “Фалунгун” сектасини ҳам ана шу қаторга киритиш мумкин. Лю Хунчжи фақат ўзинигина заминни ҳалоқатдан, кишиларни қийинчиликлардан қутқарувчи, жисмоний ва маънавий етукликка бошловчи, гуноҳлардан фориғ қилишга қодир деб ҳисоблайди. Жаннат фақат унинг тарафдорларигагина насиб қилармиш. Ушбу таълимотда ҳам охират билан қўрқитиш марказий ўринни эгаллайди. Расмий маълумотларга кўра Лю Хунчжи таълимотига эргашиш 1400 дан ортиқ кишининг ҳалок бўлиши, юзлаб одамларнинг руҳий касалликка чалинишига сабаб бўлган⁶².

“Култ сатани” деб аталадиган секта ҳам кенг тарқалган. Айрим маълумотларга кўра ўта хавфли бўлган бу сектанинг Россияда 100000, ер юзида 5 миллиондан ортиқ тарафдорлари бор.

Кўриниб турибдики, бундай секталарнинг барчаси инсоннинг ожизлиги, маънавий ва жисмоний камолотга эришишга бўлган интилиши, кишилар ҳаётда дуч келадиган қийинчиликлардан ўзларининг ғаразли мақсадлари йўлида, шахсий бойлик орттириш ниятида фойдаланадилар.

Ҳозирги кунда тил, маданият, урф-одатлардаги умумийлик, бошқача айтганда, этник бирликка асосланган ҳолда ягона мафкуравий майдонни юзага келтириш борасидаги қарашлар ҳам мавжуд. Бундай қарашларнинг шаклланиш тарихи узоқ ўтмишга бориб тақалади. Бугунги кунда уларнинг ҳар бири дунёнинг мафкуравий манзарасида муайян ўринни эгаллашга уринмоқда. Панславизм, пантуркизм каби ғоялар шулар жумласидандир.

Панславизм славян халқларини этник заминда бирлаштириш ғоясини илгари суради. Манбаларда, унинг У XVIII асрнинг охири ва XIX асрнинг бошларида Чехия, Хорватия, Сербия ва Черногорияда ривож топгани ва руспарастлик характериға эга бўлгани қайд этилади. Чунки бу даврда славян халқларидан фақат Россиягина ўз давлатчилигига эга эди. Панславизм мафкурасининг тарих саҳнига чиқиши маълум даражада шу ғоя остида ва Россия ёрдамиға таянган ҳолда мустақилликка интилишнинг натижаси эди.

Кейинчалик у Россиянинг муайян доиралари томонидан славян халқларининг бошқа халқларға нисбатан устунлиги, Россиянинг эса славян халқлари ўртасида алоҳида ва ўзига хос ўринға эга эканини ифодаловчи кўриниш олди. Бундай қарашлар “славянофиллар” оқими вакиллари томонидан ривожлантирилган эди⁶³. Бугунги кунда панславизм очиқ-ойдин кўринмаса-да, конкрет масалаларни, минтақавий ва халқаро муаммолар-

⁶² Қаранг: Труд, 29 марта, 2000.

⁶³ Қаранг: Политология. Энциклопедический словарь. М.:1993. — С.238.

ни ҳал қилишда, геостратегик мақсадларни белгилашда “биродар” мамлакатларга ўзаро ён босишлик ҳолларида яққол намоён бўлмоқда.

Лекин ҳозирги даврда панславизмни ягона ва мустаҳкам мафкуравий йўналиш деб бўлмайди. Югославиянинг парчаланиб кетиши оқибатида Болқон минтақасида юзага келган низолар буни очиқ-ойдин кўрсатди. Чунки, бу можаро доирасига тортилган халқларнинг барчаси славянлар бўлгани учун диний мансублик биринчи ўринга чиқиб қолди. Хусусан, православ бўлган серблар, католик бўлган хорватлар, мусулмон бўлган боснияликларга ўз диний эътиқодларидан келиб чиққан ҳолда бошқа-бошқа мамлакатларнинг хайрихоҳлик билан қарагани фикримизга далил бўла олади.

Урушаётган томонлар ҳам диний бирлик, диний ҳис-туйғулардан фойдаланишга ҳаракат қилдилар. Хусусан, Сербиянинг бир қатор зиёлилари, уламолари томонидан имзоланган «Услышь, Россия, наше горе» деб номланган мурожаат “Православ, рус биродарлар!” деган сўзлар билан бошланган эди. Унда серб халқига католиклар ва ислом фундаменталистлари томонидан ҳалокатли таҳдид солинаётгани, серб ва рус халқлари тарихнинг олдинги давларида ҳам улардан кўплаб жафолар чеккани, бугунги кунда бунинг тақрорланишига йўл қўймаслик учун православлар бирлашиши лозимлиги таъкидланган эди⁶⁴.

Аммо бу панславизмнинг тарих саҳнасида тушиб кетганини билдирмайди. Ҳеч бўлмаганда, собиқ иттифоқ ҳудудида бундай ғоялар муайян кучга эгаллигини ёдда тутиш лозим. Ҳар 5 йилда бир марта бўладиган Славян конгресслари ҳам бундай ғояларни унутишга ҳали эрталигини кўрсатади.

Лисоний яқинлик асосида халқларни бирлаштиришни тарғиб қилувчи бошқа кўринишдаги ғоявий қарашлар тизимининг келиб чиқиши ҳам жаҳон саҳнида юзага келган кескин ўзгаришлар билан боғлиқ. Хусусан, барча туркий халқлар ягона давлат остида бирлаштирилиши лозимлиги ҳақидаги ғояларни ҳам айрим туркий халқлар ўртасида кейинги икки аср чегарасида содир бўлган маънавий уйғонишнинг ўзига хос натижаси, деб баҳолаш мумкин. «У XIX аср охири ва XX аср бошларида ҳар хил асосларда давлатлар ўртасида юзага кела бошлаган иттифоқлар олдида ожиз қолмаслик, турли хавф ва таҳдидларга қарши биргаликда курашиш, бир сўз билан айтганда, туркий халқларнинг ўзлигини йўқотишига йўл қўймасликка интилишдек мақсад ифодаси ўлароқ шакланган ва лисоний умумийликка асосланган ҳолда бирлашув ғоясини илгари суриб майдонга чиқди»⁶⁵.

Туркий халқларнинг лисоний бирлиги ҳақидаги ғоя объектив ҳақиқат. Аммо биринчидан, туркий халқлар тарихан турли ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий муносабатлар доирасида ҳаёт кечирганлар. Бу ҳол улар ҳаётида бир-биридан кескин фарқ қилувчи жиҳатлар ва хусусиятларни келтириб чиқарган. Иккинчидан, диннинг турли халқлар маънавияти, маданияти ва руҳияти ривожига роли каттадир. Чунончи, туркий халқлар ичида мусулмонлар, насронийлар, буддавийлар борлигини кўрамиз. Шундай экан, лисоний бирликни мутлақлаштириш ўринсиздир.

Айни пайтда, бу ғоя моҳиятан ягона давлатга уюшиш, тўғрироғи, муайян давлат раҳбарлиги ва раҳнамолиги остида барча туркий халқларнинг бирлашувини асосий мақсад сифатида белгилайди. Бундай ёндашув охир-оқибатда, бир томондан, туркий халқлар ичидаги бирор бир халқнинг гегемонлигини асослаш, иккинчи томондан, муайян халқларнинг миллий суверенитетини тан олмаслик, рад этишни келтириб чиқаради.

Лисоний бирликка таянган ҳолда халқларнинг маънавий-маърифий бирлигини таъминлаш байроғи остида тақдим этилаётган ғояларнинг бошқа кўринишлари ортида ҳам аслида шундай пировард мақсад яширинганини ёддан чиқармаслик лозим.

Юқоридаги мафкура шакллари билан бир қаторда юзаки қараганда тарих саҳнидан тушиб кетгандай туюлган, ғайриинсоний моҳиятга эга бўлган неофашизм ва ирқчиликдек мафкуралар ҳам янгидан бош кўтара бошлаганини таъкидлаш зарур. «Италия, Франция ва Германияда ирқчилик кайфиятлари тобора очиқ шакл олмоқда, 1990 йилдан бошлаб эса араб ва турк эмигрантларига нисбатан зўрлик ва сиёсий реакция доимий кучайиб бормоқда»⁶⁶, — деб ёзади С.Хантингтон.

Жаҳоннинг турли нуқталаридан ривожланган мамлакатларга кўчиб келишнинг кучайиб бориши бу давлатларнинг туб аҳолиси, айниқса, ёшлари орасида ирқчилик ғояларининг янгидан ёйилишини келтириб чиқармоқда.

Маълумотларга кўра, бугунги кунда Шарқий Германия (собиқ ГДР) ҳудудида яшаётган ҳар 2 ёшнинг бири, ғарбий немис ёшларининг эса 35 фоизи нацизм ўзининг ижобий томонларига эга эди деб ҳисоблайди.

Шарқий германияликларнинг 46 фоизи, ғарбий германияликларнинг 40 фоизи Германияда чет элликлар ҳаддан ташқари кўп деб ҳисоблаши ҳам бундай ғоялар тарқалиши учун етарли замин мавжудлигини англатади⁶⁷.

Испанлар эса, ўзларини қийновчи муаммолар ичида ишсизлик ва терроризмдан кейин учинчи ўринда айнан иммигрантларнинг кўпайиб бораётганини қайд этишлари бундай қарашлар Европанинг бошқа мам-

⁶⁴ Қаранг: Услышь, Россия, наше горе. // «Правда», 10 апреля, 1993.

⁶⁵ Политология. Энциклопедический словарь. М.:1993. — С.239.

⁶⁶ Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? // «Полис», 1994. №1. — С.38.

⁶⁷ Би-Би-Си, 9 февраль, 2001.

лаклатарида ҳам илдиз отиб бораётганини кўрсатади. Умуман олганда, Европа Иттифоқига кирувчи давлатлар аҳолисининг учдан бири ўзини у ёки бу даражада ирқчи деб ҳисоблайди⁶⁸.

Фактлар бундай жараёнлар Россияда ҳам жонланиб бораётганини кўрсатмоқда. Россия пойтахтида «Белые бульдоги» ва «Лефортовский фронт» гуруҳларининг қўшилиши натижасида ҳосил бўлган «Объединенные бригады 88» шунингдек, «Русский кулак» деб номланган ташкилотларнинг фаолияти бунга мисол бўла олади. Манбаларда, 1998 йилда бундай йўналишдаги ташкилотлар Москва газеталари таҳририятларида Гитлернинг туғилган куни муносабати билан “ҳар куни биттадан негрни ўлдириш” ҳақидаги ниятлари ёзилган факсни жўнатганлари ва 20 апрелдан кейинги бир ой давомида ўрта ҳисобда ҳар куни 4 тадан қора танли студентлар ирқчи гуруҳлар аъзолари томонидан калтаклангани, бир қатор Осиё ва Африка давлатлари дипломатларининг хотинлари, болалари, шунингдек, “кавказликлар” ана шундай ҳужумлар натижасида тан жароҳатлари олганлари қайд этилади⁶⁹.

Сўнгги пайтда туб англияликлар ва эмигрантлар ўртасидаги муносабатлар ҳам ирқий характер касб этиб, турли тўқнашувларни келтириб чиқармоқда. Биргина Бадфордда ирқчилик замирида юзага келган кўча тартибсизликлари натижасида кўплаб одамлар жароҳат олган, тахминан 25 млн. фунт стерлинг (35 млн. долл.) моддий зарар келтирилган⁷⁰.

Мазкур мисолларнинг ўзи ҳам ирқчилик ва унинг замирида юзага келаётган ксенофобия, зўравонликнинг хавфи нақадар кенгайиб бораётганини яна бир бор исботлайди.

Баъзи ҳолларда юқоридаги мафкура шакллариининг ўзига хос омукталашуви ҳам кузатилмоқда. Бу, бир томондан, миллатчилик ва ирқчилик, бошқа томондан, ашаддий миллатчиликнинг диний ақидапарастлик билан қўшилиб кетаётганида яққол кўринмоқда. Бунинг оқибати ўлароқ омукталашган ғоявий қарашлар билан куролланган кучлар ўз мақсадлари йўлида кўплаб фожиаларни келтириб чиқараётган террористик ҳаракатларни содир этмоқдалар. Натижада миллий озодлик ва диний қадриятлар тушунчасининг ўзи обрўсизлантирилмоқда, жаҳон афкор оммасида салбий стереотип ва қарашларнинг шаклланишига олиб келмоқда. Чечен жангарилари томонидан Буденновск (1995 йил, 14 июнь), Кизляр (1996 йил, 9 январь), Москва (2002 йил, 24 октябрь) шаҳарларида содир этилган терактларда бегуноҳ одамларнинг гаровга олингани,

юзлаб одамларнинг қурбон бўлгани бундай омукталашувнинг нақадар оғир оқибатларни келтириб чиқаришини кўрсатади.

Юқоридаги каби ҳолатлар, бир томондан, мусулмон давлати қуриш, иккинчи томондан, миллий озодлик учун кураш сифатида тақдим этилаётгани сабабли ғалати бир вазият юзага келаётганини таъкидлаш зарур. Биринчи ғоя жамиятдаги мафкуравий қарашлар тизими ва давлат органлари фаолиятида ислом дини расмий ва юқори мавқега эга бўлган, исломий ташкилотларнинг яхши ташкилий тузилмалари шакллантирилган мамлакатларда кенг тарғиб қилинмоқда. Иккинчи ғоядан эса, асосан ривожланган Европа давлатларида усталик билан фойдаланилмоқда. Натижада улар икки томонлама қўллаб-қувватланмоқда.

Маълумотларга кўра, чечен жангарилари Индонезиянинг “Жамоат” экстремистик партияси, АҚШнинг Балтимор шаҳрида жойлашган “Ислом ёрдами”, Иорданиядаги “Чечен хайрия жамияти” каби ташкилотлардан ҳам доимий ёрдам олиб турибдилар. “Ичкерия республикаси” ваколатхоналари эса Польша, Туркия, Голландия, Дания, Эстония каби давлатларда очиқ фаолият кўрсатмоқда. Ғоявий алдовларга илинган Саудия Арабистони ва Бирлашган Араб амирликларида яшовчи чечен диаспоралари эса ҳар йили 10 миллион долларгача пулни “жиҳод”ни давом эттириш учун эҳсон қилмоқдалар⁷¹.

Бундай хатти-ҳаракатларни умуман оқлаб бўлмаслиги аниқ. Мана шу ҳақда мулоҳаза юритар экан, Ўзбекистон мусулмонлари идораси раиси, муфтий Абдурашид қори Баҳромов шундай ёзади: “Халқ бахтсизликлари тарихини ўрганувчи ҳар қандай одам ер юзига бундай кулфатларнинг кўп қисмини жаҳолат олиб келганига ишонч ҳосил қилиши мумкин. Жаҳолат ҳомийлари аслида инсониятнинг энг ашаддий душманларидир”⁷².

Бундан ташқари миллий ва диний ғоялардан ғаразли мақсадларда фойдаланиш барча динларда катта гуноҳ ҳисобланишини ҳам ёддан чиқармаслик лозим, “Диний таълимот нуқтаи назаридан, — деб ёзади Рус православ черкови Тошкент ва Ўрта Осиё епархияси архиепископи Владимир, — диний ва миллий тушунчаларни аралаштириш мумкин эмас. Зеро, дин Самовий, миллат ва сиёсат эса заминий ишлар сирасига киради”⁷³.

Диний-экстремистик ва террористик ҳаракатлар ҳақидаги мулоҳазалар якунида яна бир ҳолатга диққатни қаратиш лозим. Вақт бундай ҳаракатларнинг олдини олиш учун уларнинг моддий-молиявий ва ташкилий асосларига барҳам беришнинг ўзи етарли эмаслигини кўрсатмоқда. Чунки, ғоявий кураш, диний экстремизмнинг мафкуравий асосла-

⁶⁸ Орлов А. Иммиграционный бум. Где решение проблемы? // «Международная жизнь», 2002. №12. — С81.

⁶⁹ Каранг: Активный расизм в развитии. <http://grani.ru/Society/Xenophobia/m.6019.html>

⁷⁰ РИА «РосБизнесКонсалтинг», 16. 07. 2001.

⁷¹ Каранг: Кто дал деньги на теракт в Москве? // «Аргументы и факты», №44, 2002.

⁷² Баҳромов А. Терроризм офатдир. // “Халқ сўзи”, 30 октябрь, 2002.

⁷³ Архиепископ Владимир. ...А друзей искать на Востоке. — Т.: 2002. — С. 6.

рини энгиш тобора муҳим ва ҳал қилувчи аҳамият касб этиб бормоқда. Бунӣ бугунги кунда дунёнинг етакчи давлатлари мутахассислари, сиёсатчилари ва давлат раҳбарлари ҳам эътироф этмоқда. АҚШ Мудофаа вазири Д.Рамсфелд ўзининг «Вашингтон таймс» газетасида эълон қилинган интервьюсида ҳукумат таркибида «ғоялар урушини олиб борадиган, терроризм ва экстремизм ғоялари тарқалишининг олдини олишга хизмат қиладиган «XXI аср ахборот агентлиги»ни тузиш»ни таклиф этгани фикримизнинг далили бўла олади⁷⁴.

Қайд этилган ҳолатларнинг реал характери ва кўлами кўз ўнгимизда вужудга келаётган дунёда «Инсониятни ажратиб турувчи чегаралар ва кўпчилик низоларнинг асосий манбаини мафкура ёки иқтисод эмас, балки маданият белгилаб беради»⁷⁵, — деган қарашларнинг баҳсли эканини кўрсатади.

Мазкур ёндашувга батафсил тўхталмаган ҳолда, маънавий маданиятнинг асосий структуравий элементлари мафкуравий характерга эгаллигини ва ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларига кучли даражада таъсир ўтказишини қайд этиш лозим.

С. Хантингтон қарашларида маданий ўзига хосликларнинг шаклланишида диннинг роли мутлақлаштирилаётганини кўриш мумкин. Олим томонидан ғарб (христиан), конфуциявий, япон, ислом, ҳиндуйлик, православ-славян, лотин америкаси ва африка цивилизациялари фарқланишининг ўзиёқ бунинг яққол далили бўла олади.

Диннинг жамият маънавий ҳаётидаги, турли мафкуравий қарашларнинг шаклланишидаги ўрни эътиборга олинса, С. Хантингтон прогноз қиладиган цивилизациялар тўқнашуви моҳият эътибори билан мафкуравий асосга эга бўлишига ишонч ҳосил қилиш мумкин.

Маданий ўзига хосликлар ўз ҳолича инсониятнинг ягона бирлик сифатида ривож топишига тўсқинлик қилувчи асосий ва муҳим омил бўла олмайди. Улар ғоявий жиҳатдан асосланган ва ижтимоий онгга изчил тарзда сингдириб борилган тақдирдагина ҳақиқатан ҳам кишиларни бир-биридан айирувчи омилга айланади. Инсоният истиқболини таъминлашда маданий-диний ўзига хосликлар ролини мутлақлаштираётган С.Хантингтон қарашлари ҳам шунга хизмат қилади.

Холисликка даъвогарлик қилишидан қатъи назар, мазкур назарияни, бизнингча, Ғарб (яхудо-христиан цивилизацияси)нинг дунёдаги ҳукм-ронлигини сақлаб қолиш ва мустаҳкамлаш зарурлиги асослаб берилган ўзига хос мафкуравий платформа сифатида баҳолаш зарур.

Ўз вақтида маълум ва машҳур бўлган деидеологизация концепцияси аслида идеология бўлгани бугунги кунда ҳеч кимга сир эмас. Шундай экан, С. Хантингтон қарашларининг ғарбмарказчилик моҳияти инкор этилган тақдирда ҳам, уни кишилик жамияти келажагини маданий-диний бирликлар (цивилизациялар) кураши белгилаши асослаб берилган мафкуравий концепция деб қабул қилиш ўринли бўлади.

Дунёнинг мафкуравий манзарасига хос жараёнларнинг юқорида амалга оширилган таҳлили уни яхлит ижтимоий феномен сифатида таърифлаш имконини беради.

Энг умумий маънода, дунёнинг мафкуравий манзараси деганда, жамият тараққиёти қонунлари, унинг ривожланиш тенденцияларини муайян ижтимоий гуруҳ, этник бирликлар, сиёсий кучларнинг ўзига хос манфаатларидан келиб чиқиб талқин қилиш ва унга асосланган ҳолда инсоният истиқболини белгилашга қаратилган мафкуравий тизимлар мажмуи тушунилади.

Дунёнинг мафкуравий манзарасига хос ана шу моҳиятни чуқурроқ ва теранроқ англаш инсон қалби ва онги учун олиб борилаётган тинимсиз курашнинг асл мақсадларини тўғри тушуниб етишга, мамлакатимиздаги мавжуд ижтимоий ҳамкорлик, миллий бирлик ва ҳамжиҳатлик, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликка таҳдид солувчи ғояларнинг олдини олишга қаратилган тегишли маърифий ишларни изчил ва тизимли ташкил этишга хизмат қилади.

⁷⁴ «The Washington Times», 2003, 24 oktober.

⁷⁵ Қаранг: Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? // «Полис», 1994. №1. — С. 33

IV боб.

КЎП МИЛЛАТЛИЛИК ВА МИЛЛИЙ СИЁСАТ МОДЕЛЛАРИ: ТАРИХ, ВОҚЕЛИК ВА ИСТИҚБОЛ

Жаҳоннинг этник харитасига эътибор берсак, бугунги кунда ер юзида юзлаб миллат ва элатлар яшаётганининг гувоҳи бўламиз.

«Дунёнинг ҳақиқий бойлиги, — деб ёзади И. А. Каримов, — қадриятларни ўзаро айирбошлаш, бир-бирини бойитиш имконияти ана шу хилма-хилликдадир.

Аммо ҳозирги замоннинг ҳал қилиниши мушкул бўлган муаммоларидан бири ҳам унга бориб тақалади. Дунёда яшаётган этносларнинг кўпчилиги ўз миллий давлатчилигига эга эмас. Дунё сиёсий харитасида атиги икки юзга яқин давлат борлиги ҳам бунинг далилидир»⁷⁶.

Миллатлар ва элатлар миқдорининг давлат тузилмалари сонидан кўплиги ҳам аксарият мамлакатларнинг кўп миллатли эканини кўрсатади. Бу, бир томондан, миллий сиёсат давлат кундалик сиёсатининг узвий қисми, иккинчи томондан, миллатлар ўртасидаги муносабатнинг характери мамлакат тараққиётини белгилаб берувчи, унга кучли даражада таъсир кўрсатувчи омиллардан бири эканидан далолат беради.

Кўп миллатлилик сабаблари таҳлил қилинса, икки хил ҳолат кузатилади. Аввало, бир мамлакат ҳудудида кўшни давлат(лар)нинг асосий халқ(лар)ининг вакиллари истиқомат қилиши оқибатида қарор топган кўп миллатлиликни фарқлаш лозим. Масалан, Ўзбекистонда бизга кўшни, ўз мустақил давлатларига эга бўлган қирғиз, қозоқ, тожик, туркман халқлари вакиллари яшашади. 2003 йил 1 январгача бўлган маълумотларга кўра республикамізда 1 миллион 237 минг тожик, 977 минг қозоқ, 227 минг қирғиз ва 152 минг туркман миллатига мансуб фуқаролар яшайди. Айни пайтда, Қирғизистон, Қозоғистон, Тожикистон, Туркменистоннинг Ўзбекистон билан чегарадош районларида ўзбеклар яшайдиган катта ҳудудлар мавжуд. Хусусан, Қозоғистонда 1999 йилдаги аҳолини рўйхатга олиш натижаларига кўра 370 минг ўзбек яшаши қайд этил-

⁷⁶ Каримов И. А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. // Каримов И. А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлидан. 6-жилд. — Т.: Ўзбекистон, 1998. — 77 б.

ган. Қирғизистон (664 минг) ва Тожикистонда (936,7 минг) ўзбеклар миқдоран мамлакатда иккинчи ўринда турадилар.

Бундай кўп миллатлилик дунёнинг аксарият мамлакатларида тарқалган бўлиб, биз уни **табiiй-тарихий кўп миллатлилик**, деб аташни таклиф қиламиз.

У табiiй равишда кечган ва вақт нуқтаи назаридан нисбатан узоқ давом этган жараёнларнинг ҳосиласи ҳисобланади. Бундай кўп миллатлилик унга тортилган халқларнинг ёнма-ён ҳаёт кечириши, асрлар давомида ҳамкор ва ҳамнафас бўлиб келиши, турли табiiй ва ижтимоий қийинчиликлар, ташқи босқинларга қарши биргаликда кураши билан боғлиқ умумий тарих, маданият, урф-одатлар, турмуш тарзи ва менталитетдаги муштарак жиҳатларнинг кўплиги билан ажралиб туради.

Иккинчи турдаги кўп миллатлиликни шартли равишда **ижтимоий-сиёсий кўп миллатлилик**, деб аташ мумкин. У турли ижтимоий омиллар, шунингдек, бир халқнинг иккинчиси устидан ҳукмронлигини таъминлаш, у ёки бу миллатнинг миқдорий устуворлигига барҳам бериш ниятида жамиятнинг этник таркибини атайлаб мураккаблаштиришдек онгли, аниқ мақсадларни кўзлаб олиб бориладиган сиёсат натижасида бир-биридан тили, маданияти, урф-одатлари, турмуш тарзи билан фарқланувчи халқларнинг муайян ҳудудда биргаликда яшай бошлаши туфайли юзага келади.

Бундай ҳол дунёнинг барча минтақаларида кузатилади. Чор Россияси босқинидан сўнг ва ундан кейинги даврларда юртимизга ҳам рус, украин, белорус ва бошқа халқлар вакиллари кўплаб кўчиб келишди. Зеро, босиб олинган ҳудудларда ҳукмронликни таъминлаш учун Россиянинг марказий губерняларидан ортиқча аҳолини кўчириш асосий мақсадлардан бири қилиб белгиланган ва бундай йўл адолатли деб эълон қилинган эди. Хусусан, мутахассислар фикрича, Биринчи жаҳон уруши даврида Туркистон ўлкасига Польша, Болтиқбўйи минтақасидан 70 мингга яқин киши кўчириб келинди. 1916 йилда бошланган реэвакуациядан кейин ҳам поляк, литва, латиш, эстон ва бошқа миллатлар вакиллари дан иборат 7-8 минг киши юртимизда доимий асосда яшаб қолди⁷⁷.

Октябрь тўнтаришидан кейинги даврда ҳам моҳиятан шундай сиёсат давом эттирилди. Бунда кўп миллатлилик даражасининг юқори суръатларда ўсишига турли омиллар таъсир кўрсатди. «Масалан, СССР ХКСнинг «Янги заводларни малакали ишчи кучи билан таъминлаш режаси ҳақида» ги қарорига биноан давлат ташкилотлари йўли билан халқ ҳўжалиги-

⁷⁷ Қаранг: Атамирзаев О., Генцике В., Муртазаева Р. Узбекистан многонациональный: историко-демографический аспект. — Т.: 1998. — С. 50-51

нинг асосий тармоқларига бошқа республикалардан ҳар йили бу ерга 20 мингдан 40 минггача одам жўнатиб турилди”⁷⁸.

Айни пайтда, 1930-1940 йилларда 60 дан ортиқ халқларнинг, шу жумладан улардан 15 тасининг тўлиқ депортация қилиниши содир бўлди. Хусусан, республикамизга корейслар, қрим татарлари, немислар каби бир қатор халқлар вакиллари мажбурий тарзда кўчирилди. Масалан, П.Пол-ян 1937 йилда Узоқ Шарқ жанубидан асосан Қозоғистон, қисман Ўзбекистонга ҳам, жами 9 минг хитой, 1940 йилда Ғарбий Украина ва Белоруссиядан шу икки республикага жами 61 минг поляк, 1944 йилда Қрим АССРдан фақат Ўзбекистоннинг ўзига 182 минг қрим татарлари, 42 минг грек, болгар, арман ва бошқа миллат вакиллари, Грузиядан эса асосан Ўзбекистон, шунингдек, Қозоғистон ва Қирғизистонга жами 92 минг меҳсети турклари оммавий депортация қилинганини қайд этади⁷⁹. Оқибатда мамлакатимизда ижтимоий-сиёсий кўп миллатлилиқ чуқурлашиб борди.

Республикамиз аҳолисининг миллий таркиби 1941-1945 йиллардаги уруш даврида янада ўзгарди. Ўзбекистон фронтдан эвакуация қилинган 1 миллиондан ортиқ кишини қабул қилди, уларга ёрдам, меҳр-мурувват кўрсатди⁸⁰.

1966 йилдаги Тошкент зилзиласи оқибатларини тугатиш учун совет давлатининг турли бурчакларидан келган кўплаб кишиларнинг республикамизда доимий яшаб қолиши ҳам мазкур жараённинг чуқурлашуви-га ўз ҳиссасини қўшди.

Асосан, айнан юқоридаги сабабларга кўра собиқ совет республикалари — бугунги кунда мустақил давлатларнинг нисбатан барқарорлашган кўп миллатлилиги шаклланди ва объектив реалликка айланди.

Ҳозирда бундай жараён дунёнинг кўпчилиқ давлатларида моддий қашшоқлик, иқтисодий қийинчиликлар, миллатлараро низолар, фуқаролар урушидан қочишга интилиш каби омиллар таъсирида содир бўлмоқда ва иқтисодий жиҳатдан юксак тараққий қилган мамлакатларда чуқурлашиб бормоқда. “Очиқ жамият” принциплари ҳукмронлиги, ўзгача қадрият, анъана, урф-одатлар, турмуш тарзининг ҳимоя қилиниши, тегишли ҳуқуқий, демократик механизмларнинг шаклланиши ҳам бундай давлатларни ҳаёт кечириш учун маъқул макон сифатида чиқишига замин яратмоқда.

Миграция жараёнида мавжуд иқтисодий алоқаларнинг характери, кучлилиги ва эмигрантлар ҳаёти, меҳнати учун ҳуқуқий кафолатларнинг мавжудлиги ҳам кўпроқ «жозибатор» омил сифатида чиқмоқда. Шу билан

⁷⁸ Правовое государство — независимость, нация, экономика, идеология, политика. Том 1. — Т.: «Адолат», 1994. — С. 113.

⁷⁹ Каранг: Павел Полян. Не по своей воле. История и география принудительных миграций в СССР. М.: «Мемориал», 2001. — С. 245-248.

⁸⁰ Каранг: Шермухамедов С.Ш. На языке единства. — Т.: «Ўзбекистон», 1991. — С. 65.

бирга, лисоний яқинлик омили ҳам муҳим роль ўйнамоқда. Бошқача айтганда, Ер юзининг турли чеккаларидаги колонияларида ўз тиллари ва маданиятини сингдиришга ҳаракат қилган ва бу йўлда муайян муваффақиятларга эришган давлатлар асосий эмиграция объектига айланмоқда.

Мазкур жараёнлар моҳиятидан келиб чиқиб, бундан буён ҳам мамлакатларнинг кўп миллатлилиги сақланиб қолади дейишимиз мумкин. Бунга миграция жараёнлари билан бир қаторда давлатларнинг ўз ватандошларини улар яшаб турган мамлакатларда муқим қолишига йўналтирилган сиёсати ҳам сабаб бўлмоқда. Хорижий давлатларнинг чет эллардаги ватандошлар билан ишлаш тизими ва тажрибасини ўрганиш шундай ҳулоса чиқариш имконини беради.

Ватандошлар бўйича давлат сиёсати шаклланишига таъсир қилувчи омиллар моҳиятидан келиб чиқиб, кўпгина давлатлар хориждаги ватандошларга сиёсий жиҳатдан ўзлари яшаётган давлатнинг кенг оммасига таъсир этиш ва иқтисодий жиҳатдан мамлакатга молиявий ёрдам беришга қодир куч сифатида қарашлигини таъкидлаш зарур.

Давлатларнинг хорижда яшовчи диаспораларига стратегик захира сифатида қарашини куйидаги ҳолат ҳам тасдиқлайди. Масалан, бугунги кунда дунёнинг 140 дан ортиқ мамлакатда корейслар истиқомат қилмоқда. Корея ўзининг дунёдаги геосиёсий мавқеи ва сиёсий-маданий таъсирини мустақамлашда ана шу омилга алоҳида эътибор бермоқда. Жумладан, мутахассислар “Global Korean Community” (“Халқаро корейслар ҳамжамияти”) ташкилотининг тузилганини ҳам шу ният билан боғлашмоқда⁸¹.

Хориждаги диаспораларига бундай муносабат МДХ давлатлари томонидан ҳам изчил амалга оширишга ҳаракат қилинмоқда. Хусусан, “Россия Федерациясининг ташқи сиёсат концепцияси” ва “Россия Федерациясининг хориждаги ватандошларга нисбатан давлат сиёсати тўғрисида”ги қонунда мазкур йўналишдаги ишлар давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири қилиб белгиланган. Бундай муносабат “Ҳозирги даврда Россия Федерациясининг хориждаги ватандошларни қўллаб-қувватлаш концепцияси” ва “Россия Федерациясининг миграция сиёсати бўйича концепцияси”да ҳам ўз ифодасини топган⁸².

Шунингдек, айрим мамлакатлар амалиётида ўз фуқароларининг хорижга вақтинчалик ишлаш учун ташкилий равишда чиқишини рағбатлантириш ва реэмиграцияни қўллаб-қувватламаслик кузатилишини ҳам қайд этиш лозим.

⁸¹ Каранг: Хан В. Корейское международное сообщество: утопия или перспектива? // “Корё синмун”, 30 июня, 2002.

⁸² Каранг: “Собрание законодательства РФ”, 1999, № 22; “Концепция поддержки Российской Федерацией соотечественников за рубежом на современном этапе”; “Концепция приграничного сотрудничества в Российской Федерации”; “Концепция миграционной политики Российской Федерации”. М.: «Дрофа», 2001.

Маълумотларга кўра, бугунги кунда жаҳонда 1 миллиард атрофида меҳнат мигрантлари бор. Улар асосан ривожланган Европа мамлакатлари, АҚШга меҳнат қилиш учун боришга ҳаракат қилишади. Масалан, Англия ҳар йили 100 минг атрофида ана шундай нолегал меҳнат мигрантларини ушлаб Ватанларига қайтариш билан овора⁸³. Демак, меҳнат миграцияси таъсирида ҳам давлатларнинг кўп миллатли бўлиш жараёни давом этади дейиш мумкин.

Миллий ҳаёт, миллатлараро муносабатлар ҳақида гап кетар экан, ўз вақтида кўп гапирилган миллий дифференциация ва интеграция жараёнлари ҳозирги кунда ҳам ўзига хос тарзда намоён бўлаётганини таъкидлаш зарур.

Дунёнинг турли нуқталарида этник ўз-ўзини англашнинг ўсиши, миллий ҳаётнинг уйғониши содир бўлмоқда. Бундай уйғониш жаҳон тарихининг бурилиш нуқталарида ҳамма вақт янги мустақил давлатларнинг пайдо бўлишига замин яратган. Жаҳон сиёсий харитасидаги ўзгаришларга таяниб, бу жараённинг бир неча тўлқинини ажратиш мумкин.

Янги мустақил давлатларнинг тарих саҳнига чиқишининг биринчи йирик тўлқини ХIХ аср бошларидан асосан ўртасигача бўлган даврни қамраб олади. Бу даврда ўз мустақиллигини қўлга киритган 22 давлатнинг 16 таси Америка қитъаси давлатларига тўғри келди.

Биринчи жаҳон урушининг оқибатлари билан боғлиқ иккинчи тўлқин даврида жаҳон сиёсий харитасида 15 та, Иккинчи жаҳон урушидан кейин бошланган учинчи тўлқинда (1944 - 1950 йй) 17 та янги давлат пайдо бўлди.

Мустақилликка интилишнинг 1950-йилларнинг ўрталаридан бошланган тўртинчи тўлқини 1960 йилларда ўзининг юқори чўққисига кўтарилди. Агар 1950-1960 йиллар орасида 13 мамлакат ўз мустақиллигини қўлга киритган бўлса, 1960 - йилларда яна 43 давлат шундай мақомга эга бўлди. 1970-1980 йилларда давлатларнинг мустақиллик учун кураши давом этиб, дунёнинг турли нуқталарида яна 21 давлат ўз мустақиллигини қўлга киритди⁸⁴. Бу жараён 1990 йилларда янгидан давом этди. Собиқ федератив мамлакатлар — СССР, Чехословакия, Югославиянинг парчаланиб кетиши оқибатида уларнинг ўрнида 20 дан ортиқ янги, ёш мустақил давлатлар пайдо бўлиб, жаҳон ҳамжамиятининг тўлақонли аъзосига айланди.

Миллий дифференциация жараёни нафақат федератив давлатлар ўрнида янги мустақил давлатларнинг пайдо бўлиши шаклида, балки қуйидаги кўринишларда ҳам намоён бўлмоқда.

⁸³ Бестужев-Лада И. Четвертая мировая война будет демографической. // «Независимая газета», 13 декабря, 2002.

⁸⁴ Мазкур рақамлар Страны мира. Справочник. (М.: «Республика», 1997) китобида келтирилган маълумотларга таянган ҳолда ҳисоблаб чиқилди.

Тарихан миллатларнинг шаклланиши табиий-стихияли тарзда — объектив иқтисодий, лисоний, маданий алоқалар замирида юзага келган. Аммо ҳозирги даврда ички миллий муносабатларни кучайтириш, мустаҳкамлашда онглилик, аниқ мақсадни кўзлаб ҳаракат қилиш ва мустақил миллий давлатни тузишга бўлган интилиш кучайиб бормоқда. Бунда ўзининг давлат тузилмаларига эга бўлган миллатлар тажрибасининг таъсири бор, албатта. Чегарадош мамлакатларда яшаётган курдларнинг ҳудудий бирлашиб, ўзларининг мустақил давлатини куришга, миллат бўлиб уюшишга интилаётгани бунинг далилидир.

Айни пайтда, тарих саҳнида янги давлатларнинг пайдо бўлиши уларга ном берган миллатларнинг қўшни мамлакатларда уюшиб яшаётган элатдошлари этник онгининг кескин даражада ўсиши, яшаётган ҳудудларини ўз миллий давлатлари билан бирлаштиришга уринишни келтириб чиқармоқда. Хусусан, Косоводаги ҳаракатлар бунинг исботидир.

Агар юқорида қайд этилган икки йўналишдаги ҳаракатлар кучаядиган бўлса, дунёнинг янгидан — миллий асосда қайта бўлиниши содир бўлади. Бугунги кунда Буюк Британия, Дания, Испания, АҚШ каби бир қатор давлатлар 40 дан ортиқ ҳудудларга эгалик қилиб тургани инобатга олинса⁸⁵ бунинг учун реал асослар мавжудлигига ишонч ҳосил қилиш мумкин. Демак, жаҳон сиёсий харитасида янги давлатларнинг пайдо бўлиш жараёни давом этади.

Бундай бўлиниш реал ҳаётда содир бўладими ёки йўқми бизнингча “Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисида халқаро Пакт” ҳамда “Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисида халқаро Пакт”нинг биринчи моддаларида мустаҳкамлаб қўйилган “Барча халқлар ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқига эгадирлар. Ана шу ҳуқуқ туфайли улар ўз сиёсий мақомларини ўз эрклари билан белгилайдилар ҳамда ўзларининг иқтисодий, ижтимоий ва маданий тараққиётларини таъминлайдилар”⁸⁶, — деган қоида билан Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик кенгаши Якунловчи актидаги шаклланган чегараларнинг дахлсизлиги ҳақидаги қоида, содда қилиб айтганда эса, халқаро ҳуқуқнинг миллатларнинг ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқи билан мавжуд давлатларнинг ҳудудий дахлсизлиги принципи ўртасида юзага келган зиддиятнинг қай йўсинда ҳал қилинишига кўп даражада боғлиқ бўлади.

Миллий ҳаётда кузатилаётган иккинчи тенденция бу интеграция жараёнининг чуқурлашиб бораётганидир. Бундай ҳолат дунёнинг барча минтақаларида кузатилмоқда. Ушбу жараёнларни кузатиш кишида турли

⁸⁵ Қаранг: Страны мира. Справочник. М.: «Республика», 1997.

⁸⁶ Инсон ҳуқуқлари тўғрисида халқаро билль. Т.: «Адолат», 1992. — 18-19, 33-34 б.

минтақалар интеграция йўлида ўзига хос «ким ўзди» пойгасига киришганга ўхшайди, деган тасаввур уйғотади.

Шу ўринда ҳар бири ўзига хос, бетакрор маданиятга эга бўлган, ривожланишда юксак чўққиларга эришган Европа иттифоқи мамлакатларида янги босқичга кўтарилган сиёсий, ижтимоий-иқтисодий интеграция жараёнларига тўхталиш зарур. Узоқ тайёргарлик, баҳс-мунозаралар, баъзи ҳолларда эса, умумхалқ референдумлари ўтказилганидан сўнг давлат суверенитетининг муҳим белгиларидан бири бўлмиш миллий валюталар ўрнига ягона пул бирлиги - «евро» ни муомалага киритиш ҳақида қарор қабул қилинди. Бугунги кунда Европа Иттифоқи 20 дан ортиқ давлатни бирлаштириб тургани ҳам мазкур жараённинг нечоғли чуқурлигини кўрсатиб турибди.

Жанубий-шарқий Осиё давлатлари ассоциацияси (АСЕАН), Лотин Америкаси иқтисодий системаси каби ташкилотларнинг юзага келиши ва улар олиб бораётган фаолият минтақавий ҳамкорликнинг кўламли характер касб этиб бораётганидан яна бир нишонадир.

Таҳлил бундай жараёнлар Африкада ҳам илдиз ота бошлаганини кўрсатади. 2002 йилнинг 9 июлида Дурбан (ЖАР) шаҳрида йиғилган 52 Африка давлатлари раҳбарлари қарийб 40 йил фаолият кўрсатган Африка бирлиги ташкилоти ўрнида Африка Иттифоқи деб аталган янги ташкилотни тузганликларини эълон қилдилар. Ушбу саммитда Панафрика парламентини, ягона валюта жамғармасини, марказий банкни (Африка ривожланиш банкни) тузиш ҳақида қарор қабул қилинди. Барча мамлакатлар учун ягона валютани жорий қилиш истиқболдаги вазифа сифатида белгиланди.

Минтақавий интеграция ривожланиши мантиқидан келиб чиқиб, бир ҳолатни қайд этиш лозим. Яқингача, жаҳон аҳамиятига эга бўлган муаммолар асосан ўта йирик давлатлар хоҳиш-истаги, манфаатларидан келиб чиқиб ҳал қилинди. Қисман ҳозир ҳам шундай. Аммо, узоғи билан ХХI асрнинг ўрталарига келиб инсониятнинг тақдирига дахлдор масалалар чуқур интеграциялашган бир нечта минтақада ҳал қилинса ажаб эмас.

Шундай истиқболдан келиб чиқилса, республикаимиз Президенти И. А. Каримовнинг ташаббуси ва бевосита иштирокида Марказий Осиё ҳамкорлиги ташкилотига асос солингани узоқни мўлжаллаб қилинганига ишонч ҳосил қилиш мумкин. Бундай ҳамкорлик мамлакатларимизнинг иқтисодий, молиявий, табиий, интеллектуал, маданий-маърифий салоҳиятини халқларимизнинг фаровонлигини таъминлашга хизмат қилдиришга йўл очади. Минтақа иқтисодиёти учун зарур бўлган турли дас-турларни амалга ошириш, халқаро ташкилотларнинг инвестицияларини жалб этиш, улардан оқилона фойдаланишни ташкил этишга шароит

яратади. Буларнинг барчаси Марказий Осиё ҳамкорлигининг жаҳон сатҳида юзага келаётган минтақавий интеграция кутбларида муносиб ўринни эгаллашига имкон беради.

Юқоридаги таҳлилдан кўриниб турибдики, миллий дифференциация ва интеграция жараёнлари шиддатли тарзда кечмоқда ва моҳиятан бир-бирига зид бўлган бу икки тенденция ёнма-ён, бир вақтда содир бўлмоқда.

Мустақилликнинг қадрига етиш, ҳаётимизда бўлаётган ижобий ўзгаришлар, озод юртимиздаги миллатлараро муносабатларнинг характери-ни англаш учун нафақат халқаро майдонда кузатилаётган тенденциялар, балки ўтмишимизга ҳам мурожаат қилишимиз, уни бугунги кун натижалари, юртимизда кечаётган жараёнлар билан солиштириш зарур.

Яқин ўтмишда амалга оширилган миллий сиёсат ва унинг оқибатлари тўғрисида кўп ёзилган ва гапирилган. Аммо бугунги кунда турли миллатга мансуб фуқароларимиз ҳаётида содир бўлаётган маънавий уйғониш ва маданий юксалиш жараёнини тўғри ва чуқур тушуниш учун ана шу давр миллий сиёсатининг айрим жиҳатларига тўхталиш лозим бўлади. Энг аввало, федератив тузилишга эга бўлган социалистик мамлакатларнинг парчаланиб кетиши, унитар характерга эга бўлсада, айрим давлатларнинг этник кескинликлар бўҳронида қолиши миллатлар ва элатларнинг асоскор ҳуқуқларининг поймол этилиши билан боғлиқлигини таъкидлаш зарур.

Масалан, миллий тилларда таълим олиш, маданиятларни ривожлантириш учун шароит яратиш каби миллий ҳаёт ва ўзликни сақлаб қолиш билан боғлиқ бўлган, умумэтироф этилган қоидалар совет Конституциясида ҳам белгилаб қўйилган эди. Аммо бу декларация эди. Амалиёт эса “миллатларнинг яқин келажакда қўшилиб кетиши” ҳақидаги назарияга бўйсундирилган эди. Ана шу гоё таъсири остида миллий тил, маданиятларга беписандлик билан қараш ҳукмронлик қилди, “миллатчиликка” қарши аёвсиз кураш олиб борилди. Ушбу ҳулосанинг тасдиғи сифатида қуйидаги мисолни келтириш мумкин: “совет даврида миллий масала на амалий ва назарий жиҳатдан 1923-1987 йиллар оралиғида, яъни 64 йил давомида бирон марта ҳам ё давлат ҳокимияти томонидан, ёки коммунистик партия томонидан муҳокама қилингани йўқ”⁸⁷.

Аммо ҳужжатларни ўрганиш, бунинг акси ўлароқ, «миллатчилик» билан боғлиқ масалалар КПСС қарорлари, резолюцияларида доимий равишда тилга олиб келинганини кўрсатади. Уларнинг мазмун-моҳиятидан келиб чиқиб, шартли равишда 3 та даврни фарқлаш мумкин. 1925-

⁸⁷ Хоназаров Қ. Миллатимиз қачон шаклланган? // Миллатлараро ҳамжиҳатлик — барқарорлик омили. Т.: 1999. — 79 б.

1943 йиллар оралигини қамраб олган биринчи даврда руҳонийлар, бойлар, кулоқлар, майда буржуа унсурлари, зиёлиларнинг «миллатчилик» йўлидаги ҳаракатларига қарши кураш 11 қарор ва резолюцияда тилга олинган. Масалан, “Ўзбекистон партия ташкилоти фаолияти ҳақида”ги ВКП(б) Марказий Комитетининг 1929 йил 25 майдаги қарорида савдогарлар, бойлар, руҳонийлар ва уларга ёрдам бераётган миллатчи зиёлиларнинг социализм қурилишига қутуриб қаршилик кўрсатаётгани таъкидланиб, миллатчилик мафкураси, буюк ўзбекчилик шовинизмига қарши кураш долзарб бўлиб тургани қайд этилади⁸⁸.

Бу даврда қабул қилинган қарорлар амалий ҳаётда ўзининг мудҳиш акс садолини топди. Масалан, 1937-1938 йилларда йирик “миллатчи” гуруҳларнинг фош этилиб, қатагон қилиниши бунга мисол бўла олади. Акмал Икромов ва Файзулла Хўжаев бошчилигидаги “Буржуа-миллатчилик аксилинқилобий ташкилоти маркази”, Абдурауф Қориев раҳбарлигидаги “Мусулмон руҳонийларнинг миллатчи-исёнчилар ташкилоти”, И.Ортиқов раҳбарлигидаги “Ёшларнинг аксилинқилобий буржуа-миллатчилик ташкилоти”нинг “фош этилиши” бунинг далилидир⁸⁹.

Мутахассислар фикрича, 1933 йилдан бошланган ўқитувчилар ўрта-сидаги репрессиялар ҳам ана шундай уйдирмалар остида олиб борилди. Хусусан, улар ўзбек халқини илгор рус маданиятидан ажратиб қўйишга уриниш, ёшларни миллатчилик оғуси билан заҳарлашда айбландилар. Уларга бир томондан, рус тилининг ўзбек синфларида ўқитилишига тўсқинлик қилиш ва шу йўл билан рус адабиётини биринчи манбалар орқали ўрганишга имкон бермаслик, иккинчи томондан, рус классиклари асарларининг ўзбек тилига таржима қилинишини пайсалга солишдек айблар қўйилди⁹⁰. Шунга ўхшаш айблар билан 1936 - 1940 йиллар орасида республикамиз бўйича 5758 давлат ва жамоат арбоби, олим, ёзувчи, журналист ва ўқитувчилар қамоққа олинди, уларнинг 4811 таси отиб ташланди⁹¹.

Миллий республикаларда «миллатчиликка» қарши курашнинг иккинчи даври 1943-1947 йилларни ўз ичига олади. Бу даврда асосан фашистлар босқинидан озод қилинган минтақаларда нацистлар билан ҳамкорлик қилганларни фош этиш байроғи остида «миллатчи» унсурларга қарши курашни кучайтириш партия ташкилотлари олдида асосий вази-

⁸⁸ Қаранг: В.И.Ленин, КПСС о борьбе с национализмом (документы и материалы). - М.: «Политиздат», 1985. - С. 217-218.

⁸⁹ Қаранг: Ўзбекистоннинг янги тарихи. К.2. Ўзбекистон совет мустамлакчилиги даврида. - Т.: «Шарқ», 2000. - 323 б.

⁹⁰ Қаранг: Хасанов Б. Репрессии против интеллигенции Узбекистана в 20-30-е годы и их последствия. // «Ўзбекистон тарихи», 2000, №1.-2. - 106 б.

⁹¹ Қаранг: Узоқов Ҳ. Ўзбекистонда мустақиллик учун кураш тарихи (1900-1940 йиллар). Тарих фан. докт. дисс. автореф. - Т.: 1996. - 40 б.

фа қилиб қўйилди. Бу ВКП(б) Марказий Комитетининг ана шундай мазмундаги 2 та қарор ва 2 та мурожаатида ўз ифодасини топди.

Учинчи давр 1947 ва ундан кейинги йилларни қамраб олади. Умуман олганда, бу даврда феодал-патриархал ўтмишни идеаллаштириш, тарихни холис ёритмаслик, бу жараёнда миллатчилик оғишларига йўл қўйиш, ўтмиш қолдиқлари, маҳаллийчилик элементларига, миллий маҳдудликка қарши курашиш, реакцион анъаналар ва урф-одатларни улуғлашга йўл қўймаслик, бундай ҳодисаларни баҳолашда синфий ёндашувни таъминлаш зарурлиги ўқтириб келинди.

Бундай даъват масалан, КПСС Марказий Комитетининг 1963 йил 9 апрелдаги “Тошкент шаҳар партия комитетининг раҳбар кадрлар билан олиб бораётган ғоявий-тарбиявий ишлари ҳақида”ги ва 1972 йил 8 августдаги “Тошкент шаҳар партия комитетида раҳбар кадрларнинг марксча-ленинча ўқувлари ва иқтисодий таълими ҳақида”ги қарорларида ҳам ўз ифодасини топди. Хусусан, уларда маҳаллийчилик, миллий калондимоғлик ва маҳдудлик, реакцион анъаналар ва маросимларни мақташдек миллатчилик кўринишларига аёвсиз курашиш, айрим шахслар ва ҳодисаларни баҳолашда синфийлик позициясидан чекинаётган зиёлиларга принципиал баҳо бериш зарурлиги ўқтирилади⁹². Мазкур даврда «миллатчилик» кўринишларининг олдини олишга қаратилган кўрсатмалар КПСС Марказий Комитетининг 17 та қарори, резолюциясида ўз ифодасини топди.

Бундай кўрсатмаларнинг натижаси ўлароқ, М.Шайхзода “Жалолиддин”, Ойбек “Алишер Навоий”, И.Мўминов “Амир Темурнинг Ўрта Осиё тарихида тутган ўрни ва роли” асарларида ўтмишни, тарихий шахсларни идеаллаштиришда айбландилар. Умуман олганда, КПСС Марказий Комитети 1926-1982 йиллар орасида қабул қилган ва «миллатчиликка» қарши кураш у ёки бу даражада акс этган жами 32 та ҳужжатнинг 14 таси умумиттифоқ миқёсида, 18 таси эса конкрет миллий республикалардаги аҳволга бағишланиб қабул қилинганини таъкидлаш зарур⁹³.

Миллатчиликка қарши кураш баъзан телбанамо шаклларда ҳам намоён бўлди. “1986 йили Чирчиқдаги ўзбек ва рус тилида ўқитиладиган мактабда бўлиб ўтган воқеа ҳануз ёдимдан чиқмайди, — деб ёзади А. Раҳимбердиев. — Рус синфи тоmidан чакка ўтгани учун мактаб директори Раҳим Сулаймонов шаҳар партия комитетида миллатчиликда айбланди”⁹⁴.

⁹² Қаранг: В.И.Ленин, КПСС о борьбе с национализмом (документы и материалы). - М.: «Политиздат», 1985. - С. 231, 240.

⁹³ Ўша манба.

⁹⁴ Раҳимбердиев А. Турфа миллат, мақсад ягона. // Миллий ғоя — бизнинг ғоя. Т.: 2001. - 101 б.

Миллийликнинг ҳар қандай кўринишига қарши кураш, этник ўзига хосликларни инкор этиш, уларни қолоқ деб билиш турли шаклларда ва изчил давом эттирилди.

Миллатнинг мавжудлиги ва ривожда тилнинг ўрни беқиёсдир. “Миллий тил — миллатнинг бойлиги, айна вақтда шу миллатнинг фарзандларини яратиб, вояга етказувчи қудратли куч ва, учинчидан эса миллатнинг даҳоси билан бойитиладиган асосий мулоқот воситасидир. Уч кўринишда ҳам миллий тил миллатнинг ҳар бир вакили, ҳар бир фарзанди учун бебаҳо нарсадир”⁹⁵. Шунинг учун бўлса керак, миллий тилларга нисбатан шўро даврида доимий асосдаги кучли зугум амалга оширилди.

Октябрь воқеаларидан кейин бирмунча вақт давомида миллий ҳаётда, хусусан, миллий тиллар ривожда муайян ўзгаришлар содир бўлди. Хусусан, 1913 йилда Россияда истиқомат қилиб турган юздан ортиқ миллат ва элатлардан фақатгина 19 тасининг тилида босма китоб чоп этилган бўлса, 1933-1934 йилларга келиб 112 та тилда босма нашрлар чиқа бошлади. 48 миллат ва элат ўз ёзувини тузди⁹⁶.

«Социализмнинг мақсади инсониятнинг майда давлатларга бўлинишини ва миллатларнинг ҳар қандай айримлигини йўқ қилишгина эмас, миллатларни бир-бирига яқинлаштиришгина эмас, балки уларни қўшиш ҳамдир»⁹⁷, - деган назарияга асосланган ва унга тезда эришишни ўз олдига мақсад қилиб қўйган партиянинг бундай сиёсати тушунарсиздек кўринади. Аммо вазият таҳлили қуйидаги хулосаларни чиқариш имконини беради. Биринчидан, XX асрнинг биринчи чорагида рўй берган миллий уйғониш жараёни билан ҳисоблашмасликнинг иложи йўқ эди. Иккинчидан, бундай ёндашувни оғир ички кураш вазиятида, турли ижтимоий қатламлар, миллат ва элатларга коммунистик мафкура ва амалиётни кўпроқ жозибадор қилиб кўрсатиш, «Маҳаллий халқларнинг ишончини қозониш, қозонганда ҳам уч ва тўрт карра қозониш... ниҳоятда муҳим»⁹⁸, - деган кўрсатмани бажариш учун танланган тактик йўл деб баҳолаш керакка ўхшайди. Учунчидан, халқаро майдонда большевиклар тўнтаришини қабул қилмаслик ва миллий озодлик ҳаракатларига ёрдам бериш авж олган бир пайтда бу йўл тузумнинг мустаҳкам оёққа туриб олишига хизмат қиладиган омиллардан бири эди. Табиий равишда тузум мустаҳкам оёққа туриб олганидан сўнг асл мақсадга эришиш йўлида конкрет қадамлар қўйила бошланди. Бу, айниқса, миллий тилларнинг

⁹⁵ Хоназаров Қ. Тил ва дил. Т.: «Ўзбекистон», 1991. — 14 б.

⁹⁶ Қаранг: Юсупов Э., Туленов Ж., Гофуров З. Миллий масала бўйича фалсафий суҳбатлар. Т.: «Фан», 1990. — 99 б.

⁹⁷ Ленин В.И. Социалистик революция ва миллатларнинг ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқи. // ТАТ. 27-том. - 296 б.

⁹⁸ Ленин В.И. А.А.Иоффега хат.// ТАТ. 53-том. — 214-215 б.

тақдирида яққол ифодасини топа бошлади.

Табиийки, бундай жараён узоқ давом эта олмасди. Бундай миллий сиёсатдан норозилик “лингвистик революция” даврида ўзини яққол кўрсатди. Масалан, ўзбек тилига давлат мақоми бериш масаласида 1988-1989 йилларда турли идора, таҳририят, раҳбар муассасаларга 800 мингдан ортиқ хат, илтимос ва мурожаатлар келиб тушганки, бундай фаоллик ҳеч қачон кузатилмаган⁹⁹. Матбуотда эълон қилинган “Ўзбекистон ССРнинг Тиллар тўғрисидаги Қонуни” лойиҳаси бўйича биргина Ўзбекистон Олий Кенгаши Президиумининг ўзига муҳокама давомида 14 мингдан ортиқ мактуб келган¹⁰⁰. Шундай бўлишига қарамай мазкур тузумнинг юки ҳатто 1989 йилда қабул қилинган “Ўзбекистон ССРнинг Давлат тили ҳақида”ги қонунда ҳам ўз таъсирини сақлаб қолди. Буни қуйидагиларда ҳам кўриш мумкин.

Биринчидан, етмиш йилдан ортиқроқ вақт давомида рус тилига нисбатан “миллатлараро мулоқот тили” деган ибора қўлланиб келинди. Ҳуқуқий характерга эга ҳужжатларда ҳам “рус тили” ва “миллатлараро муомала тили” синонимлар сифатида ишлатилди. Ана шундай амалиёт таъсирида Қонун моҳият эътибори билан ўзбек ва рус тиллари ўртасидаги муносабатни аниқлаш, уларнинг ижтимоий ҳаётдаги ўрни, қўлланиш доираси ва мавқеини белгилашга қаратилган эди. Буни 30 модда 61 банддан иборат Қонуннинг 24 бандида бевосита рус тили (миллатлараро муомала тили)нинг, шунингдек 7 ўринда “бошқа тиллар” мақомида рус тилининг ҳам қўлланилиши масаласига тўхталинганида кўриш мумкин¹⁰¹.

Иккинчидан, рус тилига миллатлараро муомала тили мақоми берилиши билан унинг қўлланиш доираси давлат тилиникидан ҳам кенгайтириб юборилган эди. Бундай ўринсизлик масалага бошқа томондан қараганда ҳам яққол кўринади. Бунинг учун энг аввало муомала(мулоқот) тушунчасига ойдинлик киритиш зарур бўлади. “Мулоқот, у қандай таърифланмасин, барибир алоқанинг ўзига хос шаклидир. Унинг ўзига хослиги шундаки, у субъектлараро алоқа, шахслараро жараён, инсоннинг бошқа одамлар билан ўзаро муносабатларда мавжуд бўлиш усулидир”¹⁰². Шундай экан, кишиларнинг қайси тилда гаплашишини қонун билан белгилаб қўйиш ўринсиздир.

⁹⁹ Қаранг: Хоназаров Қ. Миллатимиз қачон шаклланган? // Миллатлараро ҳамжиҳатлик - барқарорлик омили. Т.: 1999. — 79-80 б.

¹⁰⁰ Қаранг: Юсупов Э., Туленов Ж., Гофуров З. Миллий масала бўйича фалсафий суҳбатлар. Т.: «Фан», 1990. — 121 б.

¹⁰¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг “Давлат тили ҳақида”ги қонуни. - Т.: «Ўзбекистон», 1989.

¹⁰² Норбеков Ж. Социально-философский анализ проблемы культуры общения. Автореф. дисс. канд. филос. наук. Т.: 1993. — С. 9

Миллатлараро муомала ҳақида гап кетар экан, унинг шахслараро, гуруҳлараро ва умуммиллий даражасини фарқлаш лозим бўлади. Шундай экан, турли миллатга мансуб икки кишининг қайси тилда гаплашишини белгилаш қонуннинг ваколати доирасига кирмаслиги аниқ. Айни пайтда, миллатлараро муомаланинг давлатлараро даражасида ҳам томонлар уни ихтиёрий равишда танлаганлари учун ҳам олдиндан белгилаб қўйилган муомала тили бўлмайди. Бунда у ёки бу тилнинг тарқалганлик доирасининг кенглиги, унда гаплашадиган аҳоли миқдорининг кўплиги ёки камлиги каби сабабларнинг умуман аҳамияти бўлмайди. Бундан “миллатлараро муомала тили” иборасига рус тилининг мавқеини мустаҳкамлашга йўналтирилган, шўро даврида ўйлаб чиқарилган мафкуравий категория сифатида қараш лозимлиги ҳақидаги хулоса келиб чиқади. Демак, “миллатлараро муомала тили” тушунчасига юридик мақом бериш умуман ўринсиздир.

Шу нуқтаи назардан қараганда, Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирдаги “Давлат тили ҳақида”ги Қонунининг 3-моддасида “Фуқаролар миллатлараро муомала тилини ўз хоҳишларига кўра танлаш ҳуқуқига эгадирлар”¹⁰³, — деб белгилаб қўйилгани мутлақо ўринлидир.

Ана шундай вазиятда ҳам эски ҳолатни тиклашга чақириқлар ҳануз янграб турганини қайд этиш жоиз. “Ушбу қонунни ҳурмат қилган ва унга риоя қилган ҳолда, — деб ёзишади Б.Б. Таджибаев ва В.А. Карашук, — унда рус тилининг ўрни ва унинг миллатлараро муомала тили сифатидаги вазифаси белгилаб қўйилишини хоҳлар эдик. Албатта, рус тилининг бундай аҳамияти кўпчилик томонидан эркин эътироф этилган. Ҳозирги пайтда республикамизда миллатлараро муомала тили сифатида инглиз, хитой, корейс, арман ёки бошқа тилларни танлашимизни тасаввур қилиш қийин. Бунга эҳтиёж йўқ. Шунинг учун ҳам, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида миллатларнинг расмий миллатлараро муомала тили сифатида рус тилини эътироф этиш зарур”¹⁰⁴. Бундай “далил” ва “манتيқий асос”ларнинг ўзида мантиқ йўқлиги муҳокама талаб қилмайди, албатта.

Динга бўлган агрессив муносабатни ҳам совет давридаги миллий сиёсатнинг узвий қисми сифатида қарашга ҳақлимиз. Маънавиятнинг ана шундай мустаҳкам асосига зарба бермай туриб, миллатларни қориштириб юборишдек мақсадга эришиб бўлмаслиги аниқ эди. Масалан, манбаларда, биргина 1929 йилдан 1939 йилгача бўлган оралиқда Туркистонда 14 минг, Эдил-Уролда 7 минг, Шимолий Кавказда 4 минг ва

¹⁰³ Ўзбекистон Республикасининг “Давлат тили ҳақида”ги қонуни (янги таҳрири). — Т.: «Ўзбекистон», 1996. — 3 б.

¹⁰⁴ Таджибаев Б.Б., Карашук В.А. И мы сохраним тебя, русская речь: // Русский язык в Узбекистане (современное состояние и перспективы). Т.: РКЦ, 2002. — С. 14.

Кримда бир минг масжид бузиб ташлангани қайд этилади. Агар 1917 йилда Туркистонда 20 минг масжид мавжуд бўлган бўлса, 1953 йилга келиб, фақат 250 та масжид қолган¹⁰⁵.

Миллий республикаларга нисбатан зуғум, миллатларнинг ўзига хослигини писанд қилмаслик, уларни доимий қўрқув ва ҳадик остида сақлашга интилиш кейинги даврларда ҳам янги шаклларда давом эттирилди. 25 мингдан ортиқ турли бўгин раҳбарлари жавобгарликка тортилган¹⁰⁶ ва “ўзбеклар иши” номини олган кампания ҳам бунинг исботи бўла олади.

Истиқлолнинг миллатлар тақдири ва улар ўртасидаги муносабатларда акс этиши ҳақида гап кетар экан, фақат яқин ўтмиш билан солиштириш орқалигина унинг моҳиятини тўлиқ англаб етиб бўлмайди. Бугунги кунда кечаётган жараёнларнинг моҳиятини англаш учун ҳам, адолат юзасидан ҳам, уларни ҳозирги вақтда бошқа мамлакатларда, хусусан, собиқ иттифоқ таркибига кирган айрим республикалардаги воқелик билан солиштириш мақсадга мувофиқдир.

Собиқ иттифоқ ҳудудида амал қилаётган миллий сиёсат моделларини таҳлил қиладиган бўлсак, бир томондан, муайян вақтда юзага келган низоли вазиятларни бартараф қилишнинг оқилона йўлини топа олмаслик натижаси ўлароқ намоён бўлаётган ва конфликтларнинг янгидан авж олишига шароит яратаётган, иккинчи томондан, кўпчиликни ташкил этадиган бошқа миллатлар вакиллари “юмшоқроқ” шаклда, ҳар хил ҳуқуқий актларни қабул қилиш, турли сунъий қийинчиликларни келтириб чиқариш орқали сиқув остига олишга асосланган амалиётни яққол кузатишимиз мумкин.

Биринчи модел этник гуруҳлар ўртасида айирмачилик кайфиятларининг устуворлиги ҳамда миллатчи уюшма, ташкилотларнинг фаоллиги фонида кечмоқда.

Ҳар бир миллат ўзига хос манфаатларга эга экан, асло уларни бири-бирига қарама-қарши қилиб қўйиб бўлмайди. Агар бир миллат фаровонлиги бошқа миллатларга зарар келтириш ҳисобига амалга оширилса, бу ҳаракат узоққа бормаслиги аниқ. Хусусан, ўтган асрнинг 80-йиллари охирида Грузияда грузин бўлмаган миллатларга нисбатан “бизнинг еримиздаги меҳмон” қабилида муносабатда бўлингани, улар ўртасида туғилишнинг кўпайишини олдини олишга, гўж яшайдиган чегара районларга грузинларни кўчириш орқали демографик вазиятни ўзгартиришга қаратилган чораларни кўриш лозимлиги ҳақидаги ғоялар оммавий ахборот воситаларида кенг муҳокама қилинган эди.

¹⁰⁵ Қаранг: *Набиев А.* Мустақиллик учун кураш ёхуд парчаланган Туркистон тарихи Т.: «Ёзувчи», 1998. 91-92 б.

¹⁰⁶ Қаранг: *Алимова Д., Голованов А.* XX аср - муаррих нигоҳида. // «Халқ сўзи», 25 июнь, 2002.

Олимлар фикрича, 1989 йилдаги грузин-абхаз тўқнашуви моноэт-ник грузин давлатини куриш масаласига қонуний тус бериш йўлидаги ҳаракатларнинг бошланиб кетишига туртки бўлди. 1918-1921 йилдаги мустақил республика ҳолатига қайтиш байроғи остида Тбилиси совет даврида қабул қилинган давлатчилик асослари, хусусан, Грузия ва Аб-хазия иттифоқи (1921 йил) ва Грузия ССР таркибидаги Абхазиянинг автоном мақоми тўғрисидаги (1931 йил) қарорларни бекор қилди¹⁰⁷.

“Жанубий Осетия совет демократик республикаси”нинг эълон қили-ниши муносабати билан 1990 йилнинг декабрида Грузия парламенти-нинг Жанубий Осетия автономиясини бекор қилиши эса вазиятнинг кескинлашиб, умуман осетинларга қарши кампаниянинг бошланиб ке-тишига олиб келди. Масалан, Гия Нодия асосан осетинлар яшайдиган қишлоқлардан бирига нисбатан қуйидаги таъсир чоралари қўллангани-ни қайд этади. Қишлоқ энг аввало электр таъминотидан узиб қўйилган, сўнг озиқ-овқат келтириш тўхтатилган, ижарага берилган ерлар деҳ-қонлардан тортиб олинган. Бундай руҳий таъсир натижасида осетинлар ўз қишлоқларини ташлаб кетишга мажбур бўлишган¹⁰⁸. Бундан ташқари аварлар, лезгинлар, тарихий ватанига қайтиб улгурган месхети турклар-ини ҳам мамлакатдан сиқиб чиқариш бошлаб юборилди. Бундай сиёсат натижасида Грузия мураккаб этник зиддиятлар юки остида қолди.

АҚШнинг Қочоқлар масаласи бўйича кўмитасининг “2001 йилда дунёда қочоқларнинг аҳволи” бўйича эълон қилган докладига кўра, 2001 йилнинг охирида Грузияда 264000 дан ортиқ мажбурий кўчиб келганлар бор эди. Уларнинг бир қисми (252000) Абхазиядан, қолган қисми (12000) Жанубий Осетиядан келган қочоқлардир.

Этник низолар натижасида юзага келган оғир аҳвол Озарбайжон ва Арманистонга ҳам хосдир. Маълумотларга кўра, Озарбайжонда 2001 йил-нинг охирига келиб 1993 йилдан арманлар қўл остига ўтган мамлакат-нинг ғарбий районларидан мажбурий кўчган 572 000 дан ортиқ, шу-нингдек, Арманистондан қочиб келган 220 000 озарбайжон ва тахми-нан 52000 месхети турклари истиқомат қилмоқда¹⁰⁹.

Арманистонда эса 2001 йилнинг охирида 1988-1993 йиллардаги

¹⁰⁷ Қаранг: Крылов А. Проблема этногенеза и грузино - абхазский конфликт. // «Цен-тральная Азия и Кавказ», 2001. №2. С.127.

¹⁰⁸ Қаранг: Гия Нодия. Политическая смута и этнотерриториальные конфликты в Грузии. <http://infospase.narod.ru/publik/etnokonflikti.htm>.

¹⁰⁹ Қаранг: Положение беженцев и вынужденных переселенцев в Азербайджане. Выдержка из доклада «Положение беженцев в мире в 2001 году», опубликованного Комитетом по делам беженцев США. Перевод материала на русский язык подготов-лен сотрудниками проекта «Кавказский узел». <http://kavkaz.memo.ru/analyticstext/analytics/id/505606.html>.

уруш даврида Озарбайжондан кўчиб келган 264000 дан ортиқ арман яшамоқда¹¹⁰.

Табиийки, юқоридаги каби қарашлар ва амалиёт устувор бўлган бир пайтда мавжуд муаммоларнинг оқилона ечимини топиш, миллатлараро муносабатларда барқарорликни таъминлаш мумкин эмас.

Бундан фарқли равишда иккинчи модел амал қилаётган мамлакат-ларда вазият бир оз «юмшоқ»лигини таъкидлаш зарур. Аввало, бу мам-лакатларда этник заминдаги низолар содир бўлмади. Шундай бўлсада, титул бўлмаган миллатларга бўлган муносабатни қониқарли деб бўлмай-ди. Хусусан, “русийзабон аҳоли”га “окупантлар” сифатида қараш ода-тий бир ҳолга айланган. Бундан ташқари уларни ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларидан мумкин қадар четлатиш, турли ноқулайликлар яра-тиш орқали кўчиб кетишга мажбур қилиш асосий стратегик мақсад қилиб белгиланган. Масалан, Латвияда доимий яшовчи русийзабон аҳоли-нинг катта қисми, гарчанд уларнинг мутлақ кўпчилиги шу ерда туғи-либ катта бўлган бўлсада, фуқароликка эга эмас. Бу уларнинг сиёсий ҳуқуқлари доирасининг табиий равишда торайишига олиб келмоқда.

Маълумотларга кўра, давлат тили тўғрисидаги қонун латиш бўлмаган-ларга нисбатан бир қатор камситувчи жиҳатларга эга. Унга кўра, оз сонли миллатлар аҳолининг кўпчилик қисмини ташкил этадиган минтақаларда ҳам, давлат ва муниципал органларга ўз тилларида мурожаат қилишлари мумкин эмас. Радио ва телевидение тўғрисидаги қонун оз сонли миллатлар тилларида хусусий радио ва телеканалларни тузишни тақиқлайди¹¹¹.

Шунингдек, Латвияда 2004 йилдан мактабларда таълимнинг фақат латиш тилида олиб борилиши қонунан белгилаб қўйилганини, олий таълим эса 1999 йилдан буён фақат латиш тилида олиб борилаётганини ҳам таъкидлаш зарур. Эстонияда эса 2007 йилдан мактаб таълимини тўлиқ эстон тилига ўтказиш мўлжалланмоқда¹¹².

Русларнинг кўпчилиги фуқароликка эга эмаслиги уларнинг кўплаб ҳуқуқлардан маҳрум қилинишига олиб келмоқда. Масалан, Латвияда фуқаролиги бўлмаганлар сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва гуманитар

¹¹⁰ Қаранг: Положение беженцев и вынужденных переселенцев в Армении. Выдер-жка из доклада «Положение беженцев в мире в 2001 году», опубликованного Комите-том по делам беженцев США. Перевод материала на русский язык подготовлен со-трудниками проекта «Кавказский узел». <http://kavkaz.memo.ru/analyticstext/analytics/id/505569.html>.

¹¹¹ Қаранг: Общество Латвии требует от Европейского сообщества внимания к нарушению прав национальных меньшинств. // Обращение общественных организа-ций Латвии <http://www.materik.ru/index.php?section=analitics&number=51&article=442>

¹¹² В.Петров. Прибалтика: десять лет после “оккупации”. // «Аргументы и факты», №27, 2002.

соҳаларга тегишли 58 ҳуқуқдан маҳрумдирлар. Шулардан 19 таси касб эгаллаш билан боғлиқдир¹¹³.

Юқоридаги каби ҳолатлар миллатлараро муносабатларда тарангликнинг сақланиб қолишига замин яратмоқда. Гарчанд бугунги кунда фуқароларнинг ўз ҳуқуқларини тинч йўл ва демократик қоидалар ҳамда амалдаги қонунчилик доирасида ҳимоя қилишга интилиши кузатилаётган бўлса-да, у бошқа шаклларни олиш мумкинлигини ёддан чиқармаслик лозим.

Агар жиддий эътибор бериладиган бўлса, юқоридаги каби миллий сиёсат моделлари асосий бўлмаган миллатларнинг ғуж (компакт) бўлиб яшашини ўта салбий — мамлакат парчаланиб кетишига, миллий ўзликни сақлаб қолишга хавф туғдирувчи ҳодиса сифатида баҳолашга таянади.

Аслида эса турли халқларнинг бир ҳудудда ҳаёт кечиришларига том маънодаги бойлик сифатида қаралмоғи лозим. Инсониятнинг бугунги кунда эришган ютуқлари ана шундан далолат бериб турибди.

Кўп миллатлилиқ, юқорида таъкидланганидек, мустақил ривожланиш йўлидан дадил олға бораётган Ўзбекистон учун ҳам хосдир. Агар 1897 йилда мамлакатимизнинг бугунги ҳудудида 70 миллат ва элат вакиллари яшаган бўлса, 1926 йилда уларнинг сони 91 тага етди. 1959 йилда 113 та, 1979 йилда эса мамлакатимизда 123 миллат ва элат вакиллари яшаган¹¹⁴. Бугунги кунга келиб, уларнинг сони 130 дан зиёд бўлиб, Ўзбекистон аҳолиси таркибидаги улуши эса 20 фоиздан ошади.

Мамлакатимизда миллатлараро муносабатлар билан боғлиқ жараёнлар ҳақида гап кетар экан, яна бир ҳолатга диққатни қаратиш лозим. Ўзбекистонга этник гуруҳларнинг мамлакат бўйлаб тарқоқ яшашини ифодалайдиган кўп миллатлилиқ билан бир қаторда, муайян миллатлар вакиллари алоҳида ҳудудларда ғуж бўлиб яшаш ҳолатини назарда тутадиган мультимиллатлилиқ ҳам хосдир. Масалан, Навоий ва Тошкент вилоятлари ҳамда Тошкент шаҳри аҳолиси таркибида бошқа миллатлар вакиллари улуши анчайин салмоқлидир.

Туманлар даражасида олинганда бундай ҳолат янада яққол кўринади. Хусусан, тожиклар Фарғона вилоятининг Сўх, Наманганнинг Косонсой, қozoқлар эса Навоий вилоятининг Томди, Учқудуқ, Жиззахнинг Мирзачўл, Қорақалпоғистоннинг Тахиатош, Тахтақўпир, Мўйноқ туманларида мутлақ кўпчилиқни ташкил этадилар. Руслар эса Тошкент вилоятининг Олмалиқ ва Чирчиқ шаҳарлари аҳолиси таркибида салмоқли улушга эгалар.

¹¹³ Қаранг: *Затулин К.* Царство, разделившееся в себе. О России и русских в новом зарубежье. // От съезда до Конгресса соотечественников. Сборник материалов. - М.: «Институт стран СНГ», 2001. - С. 9.

¹¹⁴ *Шермухамедов С.* На языке единства. - Т.: «Ўзбекистон», 1991. - С. 93.

Андижон вилоятининг Жалолқудуқ, Қўрғонтепа, Хўжаобод туманларида қирғизлар, Қорақалпоғистоннинг Тўрткўл, Шуманай, Сурхондарёнинг Термиз туманларида эса туркманларнинг аҳоли таркибидаги миқдори ҳам анчайин сезиларли эканини қайд этиш лозим.

Қ.Хоназаров фикрича, миллий сиёсатни олиб боришда давлатнинг миллий таркиби, унинг кўп миллатлилиқ даражасига хос хусусиятлар инобатга олинishi керак. Айрим давлатларда оз сонли миллатлар мамлакат аҳолисининг кам фоизини, баъзиларида ўрта ҳисобда тахминан чорак фоизни, учинчи типдаги давлатларда нотитул миллатлар ёки ўз давлати ёки давлат тузулмасига эга бўлган қўшни миллатлар мамлакат аҳолисининг ярмини ёки ундан ҳам кўпроғини ташкил қилиши мумкин. Табиий равишда уларнинг ҳар бирида миллий масала ўзига хосликка эга бўлади. Биринчи типдаги давлатларда у умумий масалаларнинг таркибий қисми ҳисобланса, иккинчисида эса давлатни бошқаришда ва ижтимоий ҳаётни ташкил этишда муҳим ўринни эгаллайди. Учинчи турдаги мамлакатларда эса миллий масала давлат ва жамият ҳаётининг ҳамма соҳаларига дахлдор бўлади¹¹⁵.

Қайд этилган маълумотларни инобатга оладиган бўлсак, оқилона ташкил этилган миллий сиёсат мамлакатимиз учун ҳам муҳим ҳаётий аҳамиятга эга экани ойдинлашади.

Шу нуқтаи назардан қараганда, юқорида зикр этилган назария ва амалиёт шаклларида мутлақо фарқ қиладиган мустақил Ўзбекистон миллий сиёсатининг моҳияти И. А. Каримовнинг «ҳар қандай миллат, у нақадар кичик бўлмасин — инсониятнинг бойлигидир ва ҳар қандай миллий бирлиқнинг, унинг тил, маданий ва бошқа хусусиятларининг йўқ бўлиб кетиши Ер юзидаги маданий ва генетик фонднинг, шахс имкониятларининг қашшоқлашувига олиб келади»¹¹⁶, — деган сўзларида ўзининг ёрқин ифодасини топган.

Ўзбекистон ўзи танлаган ана шундай йўлнинг моҳиятини мустақиллигининг илк кунлариданоқ очиқ баён қилди. Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг Давлат мустақиллиги тўғрисида Олий Кенгаш Баёотида Ўзбекистон ўз ҳудудида яшовчи барча халқларга тенг сиёсий ҳуқуқларни ва ижтимоий-иқтисодий ҳамда маданий ривожланишда тенг имкониятларни кафолатлаши, ирқчилик, шовинизм, миллатчиликка, халқларнинг ҳуқуқларини чеклаш йўлидаги ҳар қандай уринишларга қатъиян

¹¹⁵ Қаранг: *Хоназаров К.* Единство многонационального народа Узбекистана. // Ўзбекистон миллатлараро ҳамжиҳатлик йўлида. - Т.: «Университет», 1996. - С.14-15

¹¹⁶ *Каримов И. А.* Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. // *Каримов И. А.* Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлидан. 6-жилд. - Т.: «Ўзбекистон», 1998. - 80 б.

қарши чиқиши эълон қилинган эди. Бундай қоида 1991 йилнинг 31 августда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллиги асослари тўғрисида”ги қонунда ҳам мустаҳкамлаб қўйилди¹¹⁷.

Ўзбекистон бундай йўлни танлаб олар экан, мазкур соҳада халқаро ҳуқуқнинг умумэтироф этилган қоидаларига ҳам содиқлигини эълон қилди. 1992 йил 26 февралда Ўзбекистон Республикасининг Хельсинки Яқунловчи актига имзо чекиш маросимида сўзга чиқиб, Президент И.А.Каримов умумбашарий қадриятлар, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлаш, оз сонли миллатларни ҳимоя қилиш, миллати ва динидан, ижтимоий насл-насаби ва мавқеидан қатъи назар, давлатнинг ҳар бир фуқароси учун муносиб турмуш шароитларини яратиш талаблари бизга яқин ва тушунарли эканини таъкидлаб, “Мен халқ ва ҳукумат номидан: ҳуқуқий демократик давлат барпо этиш йўлида ички бунёдкорлик вазифаларни рўёбга чиқаришнинг асосий кафолати бўлмиш фуқаролар ва миллатлараро иноқликни, фикр, виждон, дин ва эътиқод эркинлигини сақлаб қоламиз ва ҳар томонлама мустаҳкамлаймиз, деб айтаман ва бунга қатъий кафолат бераман»¹¹⁸, — деган эди.

Республикамиз амалда ана шу қоидага бугун ҳам қатъий риоя қилиб келмоқда ва бу ўзбек миллий сиёсатининг ўзига хос модели сифатида у:

барча миллатлар, улар озчилик ёки кўпчиликни ташкил этишидан қатъи назар, инсониятнинг, миллий мансублик эса шахс ҳаёти ва дунёқарашининг таркибий қисми эканини;

миллатлар ва элатларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг асосий шартларидан бири эканини;

миллатлар ва элатлар тенг ҳуқуқлигини ҳимоя қилиш мамлакатда социал адолатни қарор топтириш, ижтимоий-сиёсий барқарорликни таъминлаш, халқлар ўртасидаги дўстликнинг мустаҳкамланишига хизмат қилишини;

бошқа миллатлар тили, маданиятини ҳимоя қилиш ўзбек халқининг шаклланган тарихий анъаналарига мос келишини;

миллий маданиятлар ривожланишини таъминлаш, миллатлараро муносабатларда юзага келиши мумкин бўлган танглик ва низоларнинг олдини олишга хизмат қилишини;

миллатлараро тотувлик мамлакатнинг хавфсизлигини таъминлаш, унинг суверенитетини сақлаб қолиш ва мустаҳкамлашнинг муҳим омили эканини;

¹¹⁷ Ўзбекистон Республикаси: мустақил давлатнинг бунёд бўлиши. — Т.: «Ўзбекистон», 1992. 7-8, — 12 б.

¹¹⁸ Ўша манба. — 4-б.

миллий ўзига хосликларни сақлаб қолиш ва ривожланишини таъминлашга йўналтирилган халқаро ҳужжатларни ҳаётга татбиқ этишни назарда тутган ҳолда амалга оширилмоқда. Бу миллий сиёсатнинг Конституциямизда ўз ифодасини топган:

— миллий тил, урф-одатлар ва анъаналар ҳурмат қилинишини таъминлаш ва уларнинг ривожланиши учун қулай шарт-шароит яратиш;

— фуқароларнинг жинси, ирқи, миллати, тили, дини, эътиқоди, шахси, ижтимоий келиб чиқиши ва мавқеидан қатъи назар тенглиги;

— миллий мансублигидан қатъи назар, фуқароларнинг мамлакат сиёсий ва ижтимоий ҳаётидаги тенг ҳуқуқли иштирокини кафолатлаш, уларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларига қарши қаратилган миллий, ирқий, диний адоват ва низони тарғиб қилувчи фаолиятга йўл қўймаслик;

— Ўзбекистон Республикасида ижтимоий ҳаёт, сиёсий институтлар, мафкуралар ва фикрлар хилма-хиллиги асосида ривожланишини таъминлашдек асосий тамойиллар шаклида ҳаётга татбиқ этилмоқда.

Ушбу тамойиллар Конституциямизда ўз ифодасини топган ва таъбир жоиз бўлса, «этник ранг» касб этган тамойиллардир. Аслида эса «Ўзбекистон халқини миллатидан қатъи назар, Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари ташкил этади»¹¹⁹, — деган қоидадан келиб чиқилса, Асосий қонунимизда белгилаб қўйилган ҳуқуқ ва эркинликлар аҳолининг барча қатламларига бирдек тегишли эканини англаб етиш мумкин. Демак, миллий сиёсатимизнинг асосий мақсади кишиларнинг этник ва бошқа белгиларидан қатъи назар, ягона Ўзбекистон халқи сифатида жипслашуви ва бирлигига эришишдир.

Ўзбекистоннинг миллий сиёсат модели, унинг ташқи сиёсат соҳасидаги фаолиятида ҳам ўз ифодасини топмоқда. Бу мамлакатимизнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ва бошқа халқаро ҳамда минтақавий ташкилотларнинг ҳамкорлик, тинчлик, этник можароларни тинч йўл билан ҳал қилиш фаолиятига мос сиёсат олиб бораётганида ҳам яққол кўринмоқда.

Республикамиз миллатлар ва элатлар ҳуқуқ ва эркинликларини муҳофаза қилишга доир халқаро битимларни амалга ошириш ва халқаро майдонда этник бирликларнинг ҳуқуқларини таъминлаш масаласига доир тамойилларни ишлаб чиқиш жараёнида ҳам фаол қатнашмоқда. Хусусан, Ўзбекистон “Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро Пакт”, “Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро Пакт”, “Ирқий камситишнинг барча турларига барҳам бериш тўғрисидаги халқаро Конвенция”, “Геноцид жиноятларининг олдини олиш

¹¹⁹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. — Т.: «Ўзбекистон», 1995. — 10 б.

ва унга нисбатан жазолар тўғрисидаги Конвенция”, ”Миллати, элати, дини ёки тили нуқтаи назаридан кам сонли бўлган гуруҳга мансуб шахсларнинг ҳуқуқлари тўғрисидаги Декларация”ни имзолагани ҳам мазкур йўналишдаги ҳаракатлар кўламини белгилаб беради¹²⁰.

Ана шундай гуманистик моҳиятга эга миллий сиёсат моделининг ишлаб чиқиши ва ҳаётга татбиқ этилиши Ўзбекистон халқи турмушида туб ижобий ўзгаришларнинг содир бўлишига олиб келди. Аммо бу барча масалалар ҳал қилиб бўлинди дегани эмас. Зеро, ҳаёт ечилган муаммолар ўрнига янгиларини илгари суриши ҳам табиий ҳол, албатта. Бусиз ривожланиш бўлмайди. Лекин биз юзага келадиган муаммоларни оқилона, ҳолислик ва босиқлик билан ҳал этишга, мамлакатимиздаги миллатлараро тотувликни асрашга доим тайёرمىз. Шундай экан, юртимизда истиқомат қилаётган турли миллат ва элатлар вакиллари ўртасидаги дўстлик ва ҳамкорлик республикаимиздаги ижтимоий-сиёсий барқарорлик ва тараққиётнинг муҳим омилларидан бири бўлиб қолаверади.

¹²⁰ Қаранг: Права человека. Выпуск 1. — Т.: «Национальный центр Республики Узбекистан по правам человека», 1997. — С.5-6

V боб.

МИЛЛАТЛАРАРО ТОТУВЛИК — ИЖТИМОЙ-СИЁСИЙ БАРҚАРОРЛИК ВА ТАРАҚҚИЁТ ОМИЛИ

Кишилик жамияти ривожланишининг ҳозирги даврини турлича тавсифлаш мумкин. Ва табиийки, ҳар бир тавсиф ўзининг рационал маъзи-га эга бўлади. Зеро, уларнинг ҳар бирида бугунги кунда кечаётган жараёнлар моҳияти муайян фанлар, илмий парадигмалар нуқтаи назаридан баҳоланади, даврнинг у ёки бу хусусиятлари, жиҳатлари устувор томонлар сифатида ажратилади.

Агар инсониятни турли миллат ва элатларнинг бирлиги сифатида олиб қарайдиган бўлсак, у ҳолда ҳозирги давр кенг қамровли миллий уйғониш жараёнлари кечаётгани билан характерланади.

Дунёнинг аксарият мамлакатларида миллий уйғониш бир даврда, ёнма-ён кечмоқда. Кишилик жамияти истиқболига дахлдор бўлган бу жараён уларнинг ҳар бирида ўзига хос тарзда содир бўлмоқда.

Маълумки, миллатлараро муносабатлар миллатлар, элатлар, этник гуруҳларнинг ўзаро ва турли этнослар вакиллариининг шахслараро алоқаси, муносабатидек икки шаклда мавжуд бўлади. Структуравий нуқтаи назардан эса, у ижтимоий ҳаёт соҳаларига мос равишда иқтисодий, социал, сиёсий ва маънавий муносабатлар кўринишида намоён бўлади.

Шу билан биргаликда, шакл ёки структуравий нуқтаи назардан ёндашганда ҳам, миллатлараро муносабатлар бир-биридан тубдан фарқланувчи икки хил мазмунга эга бўлишини ҳам таъкидлаш зарур. Хусусан, миллий тенгсизлик, ўзга миллатларга нисбатан беписандлик билан қараш, муайян ҳолларда эса антагонизмнинг устуворлиги миллатлараро муносабатларнинг салбий мазмунга эгалигидан далолат беради.

Мамлакатимизга татбиқан олинганда эса, миллатлараро муносабатлар ўзининг ижобий моҳияти билан ажралиб туришини қайд этиш лозим.

Республика байнамилал маданият маркази ташкил этилганининг 10 йиллигига бағишланган тантанали мажлис қатнашчиларига йўллаган табригида Ўзбекистон Республикаси Президенти И. А. Каримов мамлакатимизда қарор топган миллатлараро муносабатларнинг характериға тўхталиб, “алоҳида гуруҳ ва ифтихор билан таъкидлаб айтмоқчиманки, Ўзбекистоннинг бойликлари кўп, лекин бизнинг энг катта бойлигимиз, энг

юксак қадриятимиз, бу — жамиятимизда ҳукм сураётган тинчлик, миллатлараро дўстлик ва ҳамжиҳатликдир”¹²¹, — деб таъкидлаган эди.

Бундай ҳулосани социологик тадқиқотлар натижалари ҳам тасдиқлайди. “Ижтимоий фикр” республика жамоатчилиқ фикрини ўрганиш маркази томонидан “Кўп миллатли Ўзбекистон” мавзуида ўтказилган сўровда қатнашган турли миллат ва элатлар вакилларининг 80,6% мустақил Ўзбекистоннинг энг катта ютуғи тинчлик ва барқарорлик, умумий уйимиздаги миллатлараро ва фуқаролараро ҳамжиҳатлик деган фикрни қўллаб-қувватлаган. Шунингдек, мутлақ кўпчилик (96,4%) мавжуд миллатлараро муносабатларни ижобий баҳолаган¹²².

Мамлакатимизда қарор топган бундай, мутлақо янги сифатий ҳолатни хорижлик мутахассислар ҳам эътироф этишмоқда. Япониялик олим Шин Ватанабе фикрича, миллатлараро муносабатлар билан боғлиқ муаммоларни ечишда уч хил йўл мавжуд. Биринчи йўл АҚШ, Франция, Германия каби давлатларга хос бўлиб, у иқтисодий фаровонликни таъминлаш, турли этник гуруҳларнинг моддий эҳтиёжларини ҳар томонлама қондиришга асосланади. Ироқ, Афғонистон, собиқ Югославия каби мамлакатларда намоён бўлган иккинчи йўл авторитаризмга, зўрликка таяниши ва турли воситалар ёрдамида ҳар қандай миллийликни бостиришга интилиши билан ажралиб туради. Учинчи йўлнинг энг ёрқин тимсоли Ўзбекистон бўлиб, унда миллатлараро ҳамжиҳатликни таъминлашда миллийлик ва умуминсонийликнинг энг яхши жиҳатларини ўзида мутлақо асосланган сиёсат олиб борилади¹²³.

Мазкур ижобий баҳолар энг аввало турли миллат ва элат вакилларига ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида фаол иштирок этиш учун тегишли шарт-шароитларнинг яратилгани натижасидир.

Миллий мансублигидан қатъи назар, иқтисодий фаолият учун тенг имкониятга эгалик миллатлараро муносабатларнинг ижобий мазмун касб этишининг асоси бўлса, жамият социал структураси турли қатламларининг этник таркиби унда адолат нечоғли қарор топганининг муҳим индикатори ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан қараганда, ишлаб чиқаришнинг ҳар хил соҳалари билан бир қаторда турли миллат ва элат вакилларининг республикамиздаги қишлоқ хўжалиги ташкилотлари,

¹²¹ Каримов И. А. Республика байнамилал маданият маркази ташкил этилганининг 10 йиллигига бағишланган тантанали мажлис қатнашчиларига табрик. // Каримов И. А. Хавфсизлик ва тинчлик учун курашамиз. 10-жилд. — Т.: «Ўзбекистон», 2002. — 181 б.

¹²² Информационно-аналитический отчет результатов социологического опроса: “Многоязычный Узбекистан”. — Т.: 2000. — С. 4

¹²³ Бу ҳақда қаранг: Убайдуллаева Р., Бекмуродов М. Приоритет личностного развития. // «Правда Востока», 7 апреля, 2004.

завод ва фабрикалар, компания ва корпорациялар, давлат ва жамоа бошқарувининг барча даражаларида самарали меҳнат қилаётганларини таъкидлаш зарур.

Мустақилликни мустаҳкамлаш, ижтимоий барқарорлик ва тараққиётни таъминлаш йўлидаги фидокорона меҳнати учун ўзбек халқи вакиллари билан бир қаторда 1994-2003 йилларда фермер, ишчи, чилангар, тарбиячи, шифокор, ширкат хўжалиги раиси, корхона раҳбари, чўпон, ёзувчи сифатида фаолият кўрсатаётган қорақалпоқ, тожик, рус, украин, корейс, араб ва қозоқ миллатига мансуб 10 юртдошимизнинг “Ўзбекистон қаҳрамони” олий унвони билан тақдирлангани бунинг яққол далилидир.

Миллатлараро муносабатларни ўзига хос, мураккаб ва серқирра тизим сифатида қараш мумкин. Бу ўзига хослик бошқарув жараёнида иноватга олиниши лозим. “Бошқарув объекти сифатида миллий муносабатларнинг ўзига хос хусусиятлари қуйидагилардан иборат: биринчидан, миллатлар ушбу муносабатларнинг иштирокчилари сифатида бошқа ижтимоий бирликлардан фарқли характерга эга. Иккинчидан, миллий муносабатларнинг бошқарув тизимига акс таъсири яъни, бошқарув объектининг субъектга таъсири катта роль ўйнайди. Учинчидан, миллий ўзликни англаш, миллий руҳиятнинг роли билан боғлиқ ижтимоий-психологик омилларнинг аҳамияти каттадир. Тўртинчидан, миллий муносабатлар бошқарувнинг мураккаб объектларидан бири бўлиб, узлуксиз эътиборни талаб қилади. Бешинчидан, мазкур муносабатлар у ёки бу жиҳатлари билан бутун ижтимоий тизимга таъсир кўрсатади ва бу соҳадаги муаммолар шубҳасиз жамият ҳаётининг бошқа томонларида ҳам ўз аксини топади”¹²⁴.

Мазкур хусусиятлар миллатлараро муносабатларни бошқариш шароитида бир-бири билан узвий боғлиқ қуйидаги икки вазифани ҳал этишни зарур қилиб қўяди. Биринчидан, жамият миллий тузилишининг таркибий қисми ҳисобланган этносларнинг сиёсий, ижтимоий-иқтисодий, маданий эҳтиёж ва манфаатларини рўёбга чиқариш ва, иккинчидан, миллатлараро муносабатларда кечаётган жараёнларни тўғри баҳолаш ҳамда мавжуд муаммоларни ҳал қилишга қаратилган, комплекс характерга эга чора-тадбирларни ишлаб чиқиш.

Ушбу икки вазифанинг муваффақиятли ҳал қилиниши миллий ҳаётда кечаётган ўзгаришларнинг характери ва йўналишини прогноз қилиш ва назоратини ташкил этиш, давлат ҳокимияти, сиёсий партиялар, ҳаракатлар ва жамоат ташкилотларининг маънавий-маърифий, иқтисодий

¹²⁴ Назаров Р. Р. Национальные отношения как объект социально-политического управления. Автореф. дисс. канд. филос. наук. — Т.: 1995. — С. 13.

ва ташкилий-техник ресурсларини мавжуд муаммоларни ҳал қилишга йўналтириш имконини беради.

Қайд этилган вазифаларнинг қандай мақсадларни кўзлаб ҳал этилиши моҳият эътибори билан стихиялиликка деярли ўрин қолдирмайдиган, ижобий ёки салбий мазмунга эга миллатлараро муносабатларнинг муайян типини шакллантиришга асос бўлиб хизмат қилади.

Шу нуқтаи назардан қараганда, республикада ижобий мазмунга эга миллатлараро муносабатларни қарор топтириш борасида олиб борилаётган ҳаракатлар бугунги кунда ўзининг реал натижаларини бера бошлаганини қайд этиш лозим. Буни ташқи миграция жараёнлари барқарорлашганида ҳам кўриш мумкин.

Ташқи миграция сабаблари ҳақида гап кетар экан, С.И.Зинин мулоҳазалари диққатга сазоворлигини қайд этиш лозим. Унинг фикрича, Ўзбекистондаги воқеликка муносабати нуқтаи назаридан русларни уч гуруҳга бўлиш мумкин. Биринчи гуруҳга Ўзбекистонга тақсимоат бўйича мажбуран жўнатилган, турли йирик корхоналар қурилишига сафарбар қилинган, 1980-йилларнинг ўрталарида марказдан юборилган “сиёсий десантчилар” ва улар билан бирга келиб қолганлар киради. Улар Ўзбекистонга бегона кўз билан, маҳаллий маданият ва урф-одатларга эса менсимаслик билан қарар эдилар. Айнан улар мустақилликнинг дастлабки йилларида республикани тарк этиб, Россияда Ўзбекистон ҳақида нотўғри ва бир ёқлама тасаввурларнинг шаклланишига ўзларининг муносиб улушларини қўшдилар. Иккинчи гуруҳ асосан уруш йиллари ва зилзиладан кейинги даврда келиб қолганлар, учинчи гуруҳ эса XIX асрнинг сўнгги чорагидан то Иккинчи жаҳон урушигача бўлган оралиқда кўчиб келганлар ва уларнинг авлодларини ўз ичига олади. Бу гуруҳ вакиллари ўз ҳаётларини Ўзбекистондан ташқарида тасаввур қила олмайди. Уларнинг асосий қисми мамлакатдан кўчиб кетмоқчи ҳам эмас¹²⁵. Бизнингча, русларгагина хос деб билинаётган бундай хусусиятларни маҳаллий бўлмаган бошқа миллат ва элатлар вакиллари ҳам нисбатан ҳам ҳеч иккиланмай татбиқ этиш мумкин.

Айрим ўзига хосликлардан қатъи назар, миграция жараёнларининг барқарорлашганини бир қатор омиллар билан изоҳлаш мумкин. Биринчидан, республикада кўп миллатлиликка бузувчи куч эмас, балки яратувчилик қудратига эга бўлган омил сифатида қаралганини кўрсатиш лозим. Хусусан, айрим собиқ совет республикаларидан фарқли равишда истибдод даври йўқотишлари учун «айбдорларнинг» қидирилмагани принципиал аҳамиятга эга бўлди. Давлатга хавфсизликнинг кафолати сифатида қараш

¹²⁵ Каранг: Зинин С. Русский культурный центр Узбекистана. // Ўзбекистон миллатлараро ҳамжиҳатлик йўлида. — Т.: «Университет», 1996. — С. 121-122.

кучли бўлган бир шароитда бу ниҳоятда муҳим эди. Иккинчидан, мустақилликнинг дастлабки йилларида эртанги кунга ишончсизлик, тўғрироғи уни аниқ тасаввур қила олмаслик ҳукмрон эди. Олиб борилган оқилона миллий сиёсат туфайли бундай безовталиikka барҳам берилди.

Мамлакатимизда миллатлараро тотувликнинг ҳукмрон бўлишида республика аҳолиси таркибидаги умумий миқдори 10 фоиздан ошадиган, ўзбек ва қорақалпоқ халқлари билан асрлар давомида ҳамкор ва ҳамнафас бўлиб келган тожик, қозоқ, қирғиз, туркман халқлари ўртасидаги муносабатлар муҳим аҳамиятга эга ва миллатлараро муносабатларни янада такомиллаштириш билан боғлиқ вазифаларга ўзига хослик бағишлайди. Ягона Марказий Осиё маданий-маънавий маконини қарор топтиришни муҳим вазифа қилиб белгилайди. “Бизнинг — тожик, туркман, қирғиз, қозоқ ва ўзбекларнинг — тарихий бирлигимиз, маданий бирлигимиз, маънавий бирлигимиз, диний бирлигимиз, бир сўз билан айтганда, чинакам инсоний бирлигимиз ҳақида кўп гапиришнинг ҳолати йўқ, — деб ёзади И.А.Каримов. — Халқларимизнинг азалий бирлиги ва бир-бирига интилиши ҳар бир уйда, ҳар бир оилада, ҳар бир қишлоқда ва ҳар бир шаҳарда яққол сезилади”¹²⁶.

Шу нуқтаи назардан қараганда, Тошкентда «Туркистон — умумий уйимиз» конференцияси ўтказилиб Марказий Осиё халқлари маданияти Ассамблеясининг ташкил этилгани Марказий Осиё ҳамкорлиги ташкилотининг маданий-маърифий заминларининг янада чуқурлашувига хизмат қилаётганини таъкидлаш зарур. “Туркистон — умумий уйимиз” гояси эса улкан уюштирувчилик ва яратувчилик ролини ўтамоқда. Зеро, бу гоя биринчидан, минтақа халқларининг ҳудудий, ижтимоий, этно-маданий ва диний яқинлиги натижасида юзага келган бирликни асраб-авайлаш, ривожлантиришга имконият яратади.

Иккинчидан, бир халқ эҳтиёжлари ва манфаатлари бошқа халқларнинг шундай интилишларини камситиш ёки тан олмаслик ҳисобига рўёбга чиқишига йўл қўймайди.

Учинчидан, юзага келиши мумкин бўлган зиддиятларни конструктив ҳамкорлик йўли билан ҳал қилиш учун замин яратади.

Тўртинчидан, илдишлари бир бўлган халқлар маданиятларининг ўзаро таъсири ва бойишидек табиий-тарихий жараёнга йўл очади.

Ва, ниҳоят, бешинчидан, турли хил уйдирмалар, жумладан, миллий устунлиikka интилиш мавжуд деган қарашларни сингдириш орқали ўлка халқларини бир-бирига қарама-қарши қўйиш, зиддиятлар келтириб чиқариш йўлидаги уринишларга зарба беради.

¹²⁶ Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. // Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3-жилд. — Т.: «Ўзбекистон», 1996. — 83 б.

И.А.Каримов таъкидлаганларидек, ўзбеклар “Тарихан туркий халқлар оиласига мансуб бўлишига қарамай, пантуркизмни ва “Буюк Турон” шовинистик ғоясини қатъиян рад этди. Биз учун Турон — минтақадаги туркий тилда сўзлашувчи халқларнинг ўта сиёсий эмас, балки маданий бирлигининг рамзидир. Бундан ташқари, умумий маданий, тарихий ва антропологик илдизларимиз бизни тожик халқи билан ҳам туташтиради. Бу ҳол бизга маданиятимизни Марказий Осиё учун маълум даражада ноёб бўлган турк ва форс маданиятларининг синтези деб ҳисоблашга тўла ҳуқуқ беради. Ана шундай бойликка эга бўлган Ўзбекистон Марказий Осиё мамлакатлари маданий интеграциялашувининг ташаббускори бўлиши мумкин ва лозим”¹²⁷. Демак, “Туркистон” деганда, айрим ҳолларда талқин қилинадиганидек, фақат туркий халқлар эмас, балки ўлканинг бутун аҳолиси назарда тутиладики, бу ҳам “Туркистон — умумий уйимиз” ғоясининг минтақа халқлари учун улкан аҳамиятини кўрсатади.

Мутафаккирлардан бири “Икки кишида биттадан олма бўлиб, улар алмашсалар уларнинг ҳар бирида биттадан олма бўлади. Аммо икки кишида биттадан ғоя бўлиб, улар алмашганида эса уларнинг ҳар бирида иккитадан ғоя бўлади”, — деган эди. Ўзаро ҳурмат ва ишонч асосига қурилган миллатлараро муносабатларни ҳам шунга қиёслаш мумкин. Чунки, ҳар бир миллат ўзининг бетакрор маданияти, урф-одатлари, анъаналарига эга. Ўзаро таъсирлашув жараёни эса табиий равишда уларнинг ҳар бирининг бойишига хизмат қилади.

Инсоният тарихи “соф” миллий анъанани билмайди. Зеро, ҳеч бир халқ, ҳеч бир миллат маҳдуд ҳолда мавжуд бўлган эмас. Аксинча ўзаро алоқада ва таъсирлашувда бўлибгина ўз ривожланишини таъминлай олган.

Республикаимизда шунингдек, миллий ўзликни сақлаб қолиш, миллий-маданий эҳтиёжларни қондириш, этник қадриятларни асраб-авайлаш ва ривожлантириш билан боғлиқ жараёнларга, яқин ўтмишдагидан фарқли ўлароқ, миллатчиликнинг ўсиши деб эмас, балки табиий-тарихий жараён сифатида қаралаётганини ҳам таъкидлаш зарур. Зеро, “ҳар қандай миллийлик ягона ва қардошларча бирлашган инсониятнинг йўлидаги тўсиқ эмас, балки унинг бойлигидир. Миллат ижтимоий эмас, балки тарихий масаладир, мавҳум ижтимоий ҳолат эмас, балки аниқ маданий муаммодир”¹²⁸.

Давлатимиз сиёсатининг миллатлараро тотувликни таъминлашга йўналтирилгани бошқа мамлакатларда амалга оширилаётган ишлар билан қиёсланганда янада ойдинлашади. Хусусан, Россия воқелигини таҳлил қилар

экан, Россия халқлари Ассамблеяси Кенгаши раиси Р.Абдулатипов СССР барбод бўлганидан сўнг Россия ўз ривожланиш моделини тополмагани туфайли турли миллат вакиллари ўзларини ягона халқ, мамлакатнинг узвий қисми сифатида ҳис қила олмаётганликлари натижасида Россия жамияти “динамик хаос” ҳолатига яқинлашиб келмоқда деб таъкидлайди. Унинг фикрича, асосий вазифаларни акс эттирган Миллий сиёсат бўйича давлат концепцияси эса ҳаётга татбиқ этилмай қолмоқда, кўп миллатлилиқ бойлик бўлгани ҳолда, сўнгги пайтда бу камчилик, Россия давлати парчаланиши учун хизмат қилувчи асос, замин сифатида баҳоланмоқда. “Миллатлар — этносларга қарши кураш баъзи олимларимиз ва сиёсатчиларимизнинг сеvimли машғулотига айланиб бормоқда, — деб фикрида давом этади Р.Абдулатипов. — Бунга жавобан Россия Федерациясининг бир қатор республикаларида “давлатяратувчи” этнослар ва миллатларни қидириш билан банд бўлмоқдалар. Ҳамкорлик, кўплаб халқларнинг тенглигига эришиш ўрнига очиқ ёки яширин ҳолда “ҳукмрон миллатлар” қарор топмоқда. ҳар бир минтақада “туб”, “титул”, «ҳукмрон» миллатни қидиришмоқда”¹²⁹.

Мазкур ҳолат давлат ўзини демократик, дунёвий давлат деб эълон қилгани билан миллатлараро муносабатлардаги муаммолар йўқ бўлиб кетмаслигини, ҳуқуқларни декларация қилиш билан бир қаторда уни амалга ошириш йўлида конкрет ишлар қилинсагина тенглик реал характер касб этишини кўрсатади.

Юқоридагидан фарқли ўлароқ республикаимизда турли миллат ва элат вакиллариининг маданий-маърифий эҳтиёжларини қондиришга қаратилган институционал асосларни яратишга алоҳида эътибор берилаётганини таъкидлаш зарур.

Миллатлараро муносабатларни янада такомиллаштириш, миллий қадриятларни сақлаб қолиш ва ривожлантириш борасидаги ишларни изчил давом эттириш ҳамда миллий-маданий марказлар фаолиятини мувофиқлаштириш, уларга ташкилий ва услубий ёрдам беришни йўлга қўйиш мақсадида Вазирлар Маҳкамасининг 1992 йил 13 январдаги қарори билан Республика байналмилал маданият марказининг ташкил этилгани фикримизнинг исботи бўла олади. Натижада 1991 йилда бор йўғи 10 та атрофида бўлган миллий-маданий марказлар сони 2004 йилнинг 1 февралига келиб 137 тага етди. Улар ўзлари мансуб бўлган этноснинг тили, маданияти, урф-одатлари, анъаналарини сақлаб қолиш ва ривожлантириш, миллатлараро муносабатларда уйғунликни таъминлашга муносиб ҳисса қўшиб келмоқда.

¹²⁹ Абдулатипов Р. Главное — избежать погромов на национальной почве. // «Труд-7», 31 октября, 2002.

¹²⁷ Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари. — Т.: «Ўзбекистон», 1998. — 52 б.

¹²⁸ Бердяев Н. Судьба России. — М.: «Мысль», 1990. — С. 84.

“Ҳеч муболағасиз айтиш мумкинки, — деб таъкидлайди И.А.Каримов, — мамлакатимизда истиқомат қилаётган ҳар бир халқ ва миллатнинг этник ўзига хослиги, тили, урф-одати, анъаналарини сақлашда муҳим роль ўйнайдиган миллий-маданий марказларнинг фаолиятини ривожлантириш учун бугун барча шарт-шароит ҳамда имкониятларни яратар эканмиз, бу билан биз одамларнинг тинч ва осойишта ҳаёти, эртанги кунга ишончининг мустаҳкам пойдеворини бунёд этган бўламиз”¹³⁰.

Миллий-маданий марказлар ўз олдиларидаги ана шу масъулиятни ҳис қилган ҳолда фаолият кўрсатмоқдалар. Хусусан, миллий-маданий марказлар миллий қадриятларни тиклаш, эъзозлаш йўлида кенг қамровли ишларни амалга оширмоқдалар.

Биринчидан, миллий қўшиқ, рақс, анъаналарни сақлаб қолиш ва ривожлантириш йўлида аниқ амалий ишлар қилинмоқда. Бу йўналишда миллий-маданий марказлар қошида 40 дан ортиқ бадий жамоалар фаолият кўрсатиб келмоқда¹³¹. Корейс миллий-маданий марказлари ассоциацияси қошидаги аёллар, қирғизларнинг “Сайра комуз”, украинларнинг “Джерелло”, дунганларнинг “Чинмё” фольклор ансамбллари фаолияти бунга мисол бўла олади. Миллий-маданий марказлар ташаббуси билан 1999 йилдан буён Тошкентда қозоқ ва қирғиз оқинларининг мусобақалари ўтказилиб келинаётгани ҳам шундай ишлар сирасига киради.

Иккинчидан, миллий-маданий марказлар фаолиятида халқ ижодини ўрганиш, сақлаб қолиш билан бир қаторда профессионал санъат намуналарини тарғиб қилишга ҳам алоҳида эътибор берилмоқда. Таҳлил миллий-маданий марказлар қошида ана шундай фаолият билан шуғулланувчи 30 дан ортиқ бадий жамоалар мавжудлигини кўрсатади. Қозоқларнинг “Коктем”, арманларнинг “Хоравац - шоу”, русларнинг “Грядущие”, немисларнинг “Югенштерн”, месхети туркларининг “Мико” театр - студиялари, русларнинг “Ветеран”, полякларнинг “Пляст”, белорусларнинг “Катюша”, яхудийларнинг “Шалом” каби хор жамоалари ва чолғу асбоблари оркестрларининг фаолиятида бунинг исботини кўриш мумкин.

Учинчидан, ҳар бир миллат истиқболи табиий равишда, ёшлар билан боғлиқ. Шу нуқтаи назардан қараганда, миллий-маданий марказлар ёшларни миллий маданиятга муҳаббат, этник қадриятларни ўрганиш ва эъзозлаш руҳида тарбиялашга алоҳида эътибор бермоқдалар. Буни русларнинг “Топатушки”, корейсларнинг “Са-муль”, немисларнинг “Штер-

¹³⁰ Каримов И.А. Республика байнамилал маданият маркази ташкил этилганининг 10 йиллигига бағишланган тантанали мажлис қатнашчиларига табрик. // Каримов И.А. Хавфсизлик ва тинчлик учун курашамиз. 10-йилд. — Т.: «Ўзбекистон», 2002. — 182 б.

¹³¹ Бу ва бундан кейинги ўринларда келтирилган рақамлар Республика байнамилал маданият марказининг маълумотларига асосланган ҳолда ҳисоблаб чиқилди.

нхен”, украинларнинг “Наши хорошие”, полякларнинг “Мазурчек” каби жами 15 га яқин болалар ансамбллари фаолияти мисолида кўрсатилмоқда.

Умуман олганда эса, миллий-маданий марказлар фаолиятида маърифий, тарбиявий ва аҳолини ҳордиқ чиқаришини ташкил этишга алоҳида эътибор берилмоқда. Хусусан, уларнинг қўшлаб тадбирлари бир вақтнинг ўзида ҳар учала вазифани ҳам бажармоқда. Турли миллий байрамларнинг оммавий нишонланиши ҳам шунга хизмат қилмоқда. Бундай тадбирлар, бир томондан, диаспора вакиллари миллий тарих, урф-одатлар ва анъаналардан хабардор қилса, бошқа томондан, ҳордиқ чиқаришга кўмаклашади. Айни пайтда, улар миллий ўз-ўзини англашга таъсир қилиб миллий бирликнинг мустаҳкамланишида муҳим роль ўйнайди.

Миллий истиқлол ғоясини кишиларимиз онгига сингдириш, миллатлараро тотувликнинг устувор бўлишини таъминлаш йўлидаги амалий ишлар маънавий-руҳий жараёнларда ҳам ўз ифодасини топтоқда.

Инсоннинг отаси, онаси каби Ватани ҳам битта бўлади. Шу нуқтаи назардан қараганда, фуқароларимизда “Ўзбекистон — ягона Ватан” деган туйғу қарор топа бошлагани тобора яққолроқ намоён бўлмоқда. “Мен 1997 йилнинг сентябрида ўзимнинг тарихий Ватаним бўлмиш Жанубий Кореяга сафар қилдим, — деб хотирлайди Г.Ким. — Орадан бир ҳафта ўтмасданоқ мен Ватаним, туғилиб ўсган ерим, Ўзбекистонимни соғина бошладим.

Шунда мен дунёда Ўзбекистондан кўра азизроқ жой йўқлигини ич-ичимдан туйдим... Нега Ўзбекистон мен учун шундай азиз бўлиб қолди? Чунки, мен шу ерда ўсдим ва шу ерда яшайман. Энди менинг келажак ҳаётим ҳам шу Ватан истиқболи билан чамбарчас боғлиқ”¹³².

Ҳақиқатан ҳам, Ватан инсонга ғурур-ифтихор бағишлайди, турли синов ва қийинчиликларни енгиб ўтишда куч бағишлайди. Широқ, Тўмарис, Спитамен каби халқ қахрамонларининг жасорати, душманга қарши кураш, Ватан озодлиги йўлидаги мардлиги ва жонбозлиги ҳам бунинг ёрқин мисолидир. Бугунги кунда мустақилликни мустаҳкамлаш, юрт тараққиётини таъминлаш учун эса уларнинг жасоратидан кам бўлмаган жасорат, мардлик ва шижоат талаб қилиниши ҳам айни ҳақиқатдир. Ҳар бир инсоннинг ҳаётдаги эзгу мақсади шу юртнинг бугуни ва эртаси, унинг ҳақиқий камоли билан узвий боғлиқдир. Ватаннинг тараққиёти эса юрт фарзандларининг мақсад-муддаоларига боғлиқ. Бу — бир-бирини тақозо қилувчи жараёндир.

Миллий ғояда миллатнинг ҳудудий, иқтисодий, сиёсий, маданий алоқалар умумийлиги замирида юзага келган бетақрор ва индивидуал

¹³² Гликерья Ким. Эзгулик ва бахт-саодат ғояси. // Миллий ғоя — бизнинг ғоя. — Т.: 2000. — 131 б.

бирликдек хусусиятлари, бошқача айтганда, миллий борлиқ ва руҳият, юрт фарзандларининг орзу-умидлари ўз аксини топади, жамиятнинг тараққиёт йўли белгиланади. Шунинг учун ҳам, у кишиларни ҳаракатга чорловчи байроқ вазифасини ўтайди. Демак, Ватан мавҳум тушунча эмас. “Бир гал Туркманистонга бориб бир катта тўйда кураш тушдим. Ишонасизми, 16 полвон билан олишиб, барчасини енгдим. Тўйдан сўнг одамлар биз тушган автобусни ўраб олишди. “Шу мард, паҳлавон ўғлингизни бизга қолдиринг кам қилмаймиз. Биз ҳам ўз элимизда шундай зўр полвонимиз бўлишини хоҳлаймиз. Йўқ деманг!” Табиийки, бу таклифга на мен, на отам рози бўлдик, — деб хотирлайди машҳур спортчи, кураш бўйича жаҳон чемпиони Махтумқули Махмудов. — Отам ётиги билан: “Биродарлар, мени тўғри тушунинг, менда зарра ихтиёр йўқ. Махтумқули менинг полвоним эмас, у Сурхондарёнинг, Ўзбекистоннинг полвони”, — дедилар”¹³³.

Юқорида келтирилган икки ҳаётий мисол ҳам юртдошларимизда, миллатидан қатъи назар, ягона Ватан туйғуси шаклланишининг ёрқин далилидир. Бундай ҳулосани социологик тадқиқотлар натижалари ҳам тасдиқлайди. Хусусан, сўровда қатнашганларнинг 55,7% Ўзбекистонни жонажон Ватани, 40,5% туғилиб ўсган мамлакати деб билади.

Ўзбекистонда туғилиб ўсган, маҳаллий бўлмаган миллатлар вакиллари ҳам ўзларининг шу заминга мустаҳкам боғланганликларини ҳис қиладилар. Шунинг учун ҳам сўровда иштирок этганларнинг 55,9% этнотарихий ватанларига “хотиржамлик билан” муносабатда бўлишларини, чорак фойздан ортиқроғи эса тарихий юртида тўлиқ бахтли бўлиб кетишига ишонмаслигини, чунки Ўзбекистонда ҳамма нарсаси — уйи, оиласи, фарзандлари, иши, дўстлари, келажакка ишончи борлигини, уларни йўқотишни истамаслигини қайд этган¹³⁴.

Фуқароларимизда ягона Ватан туйғусининг шаклланиб бораётгани ҳақидаги мулоҳазалар якунида методологик аҳамиятга эга бир масалага диққатни қаратиш лозим. Маълумки, оммавий ахборот воситаларида ҳам, илмий адабиётларда ҳам бошқа мамлакатларда яшовчи турли миллат ва элат вакилларининг ўз миллий давлатларига бўлган муносабатларини ифодалаш учун аксарият ҳолларда “этник ватан” ёки “тарихий ватан” тушунчалари ишлатиб келинмоқда. Бу тушунчаларнинг тўғрилигини инкор этмаган ҳолда, уларни ўринсиз қўллаш ҳоллари ҳам мавжудлигини таъкидлаш зарур. Масалан, юртимизда истиқомат қилувчи тожиклар

¹³³ Махмудов М. Ўзбекистон шарафи ҳар нарсадан улуғ. // Миллий ғоя — бизнинг ғоя. — Т.: 2001. — 96 б.

¹³⁴ Қаранг: Информационно-аналитический отчет результатов социологического опроса: “Многонациональный Узбекистан”. — Т.: 2000. — С. 6, 9-10

учун Тожикистон, қирғизлар учун Қирғизистон, қozoқлар учун Қозоғистон, туркманлар учун Туркманистон ҳеч қачон этник ёки тарихий ватан бўла олмайди. Бизнингча, “этник ватан” ва “тарихий ватан” тушунчалари деярли бир хил мазмунга эга бўлиб, халқнинг тарихан этник бирлик сифатида шаклланган ҳудудини англатади. Номлари зикр қилинган миллатларнинг бир қисми эса тарихан ҳозирги Ўзбекистон ҳудудида яшаб келган ва бугунги кунда қўшни давлатларга ном бериб сиёсий жиҳатдан уюшган қисми билан боғлиқ ҳолда ягона этнос сифатида ривож топган. Демак, улар тарихан шу ҳудудда яшаб, этноснинг бир қисми сифатида шаклланганлар. Шундай экан, юқоридагига ўхшаш каби ҳолатларни ифодалаш учун “этносиёсий ватан” тушунчасини ишлатиш ўринлидир. Зеро, диаспора вакилларининг у ёки бу мамлакатга бўлган қизиқиш ва интилишлари ушбу ҳудудда этноснинг катта ёки асосий қисми яшаётгани билан эмас, балки, уларнинг муайян давлат бирлигига уюшгани билан белгиланади. Кишиларнинг этник(тарихий) ватанига интилишлари ҳам аксарият ҳолларда айнан миллий давлатчиликнинг мавжудлиги ва шундан келиб чиқадиған имкониятлар билан боғлиқ бўлади.

Қ.Хоназаров таъкидлашича, ўз миллати яшайдиган ҳудуддан ташқарида истиқомат қиладиган инсон икки вазифани бажаради: бир томондан, ўзи яшаётган давлатнинг гуллаб яшнаши йўлида фидокорлик кўрсатади, иккинчи томондан, яшаётган мамлакати билан ўз миллати давлати ўртасидаги алоқаларнинг мустаҳкамланишига хизмат қилади¹³⁵. Шу нуқтаи назардан қараганда, турли миллатлар ва элатлар вакилларининг этносиёсий ватанлари билан алоқаларининг кенгайиши ҳам миллий ўзликни сақлаб қолишга ишонч туйғусининг мустаҳкамланишига хизмат қилади.

Мамлакатимизда эса ана шундай алоқалар эркин ўрнатилиши учун барча шарт-шароитлар яратилган. «Биргина 2002 йилнинг ўзида бошқирд, татар, тожик ва қozoқ халқларининг жаҳон форумлари бўлиб ўтгани, уларда юртимиздан 110дан ортиқ вакил иштирок этгани ҳам бундай алоқаларнинг кенгайиб бораётганини тасдиқлаб турибди»¹³⁶.

Миллий - маданий марказлар этномаданий эҳтиёжларни қондириш, урф-одатлар ва анъаналарни сақлаб қолиш ва ривожлантириш билан бир қаторда ўз маданиятлари ютуқларини республикамиз аҳолиси ўртасида тарғиб қилиш, этномаданий ўзига хосликлари билан уларни яқиндан таништириш борасида ҳам самарали изланишлар олиб бормоқдалар.

¹³⁵ Қаранг: Хоназаров К. Единство многонационального народа Узбекистана. // Ўзбекистон миллатлараро ҳамжиҳатлик йўлида. Т.: «Университет», 1996. — С. 22

¹³⁶ Ҳуснидинов З. Миллатлараро тотувлик ва диний бағрикентликнинг ҳаётий илдиэлари. // Миллатлараро тотувлик ва диний бағрикентлик — тараққиёт омили. — Т.: 2003. — 7 б.

Масалан, “1999 йилнинг январиди рўйхатдан ўтган “Полонез” Поляк миллий-маданий маркази... ўтган йиллар давомида кўплаб оммавий-маданий тадбирларни амалга оширди. Улар қаторида “Болалар ва ўсмирлар ижоди саройи”да ўтказилган рассомлар кўргазмасини, рим-католик костелида ўтказилган “Рождество арчаси”ни, Ўрта Осиё санъати музейида ўтказилган “Польшада баҳор” ва “XIX асрда яшаган адиб ва рассом Циприан Норвид фаолияти” расмлар кўргазмасини қайд этиш мумкин. Марказ Ф.Шопен, Ст. Монюшко ижодларига бағишланган концертларни, Адам Мицкевич ва бошқа бир қатор поляк шоирлари ижодига бағишланган адабий кечаларни ташкил этди”¹³⁷.

Маданий марказлар ижтимоий характерга эга бошқа тадбирларни ҳам амалга оширмоқдалар. Хусусан, “Корейс миллий-маданий марказлари ассоциацияси ташаббуси билан Корея Республикасидан таклиф этилган 15 та юксак малакали врачлар 5 кун давомида хайрия йўли билан медицина ёрдамини кўрсатдилар. Бундай ёрдамдан Тошкент шаҳри ва вилоятида яшовчи турли миллатга мансуб 2 минг фуқаро баҳраманд бўлди”¹³⁸.

Миллий-маданий марказлар миллий тил ва маданиятни сақлаб қолишга хизмат қилиш билан бир қаторда давлатлараро алоқаларни мустаҳкамлашдек муҳим вазифани ҳам бажараётгани учун уларнинг раислари ва фаолларидан айримлари ўзларининг этносиёсий ватанларининг юксак мукофотлари билан тақдирландилар.

Республика байналмилал маданият марказининг 2002 йилнинг декабрига бўлган маълумотларига кўра, Корейс миллий-маданий марказлари ассоциацияси фаолларидан бўлган фуқароларимиздан 4 киши “Жанубий Корея Республикаси Президентининг фахрий нишони” ва “Жанубий Корея Республикаси Президентининг ордени”, қирғиз миллий-маданий маркази фаолларидан 1 киши “Данакер” (“Дўстлик”) ордени ва 1 киши “Данк” (“Шухрат”) медали, поляк маданий маркази раиси И.И.Тагиева Польшанинг олий ордени “Кумуш хоч” билан мукофотланган.

Миллий-маданий марказ фаолларининг мамлакатимиз тараққиёти, халқлар ўртасидаги дўстликни мустаҳкамлашга қўшаётган ҳиссаси ҳам муносиб баҳоланиб келинмоқда. Хусусан, миллий-маданий марказлар раислари ва фаолларидан 50 дан ортиқ киши давлатимизнинг олий мукофотлари ва унвонлари билан тақдирландилар.

¹³⁷ Серебренникова О. За деловое и творческое сотрудничество. // Миллий гоё — бизнинг гоё. — Т.: 2001. — С.81

¹³⁸ Шин В. На новом этапе возрождения. // Ҳамжиҳатлик ва бағрикенглик — тараққиёт омили. — Т.: 2001. — С.121

Республикаимизда миллатлараро муносабатлар масаласига алоҳида эътибор берилаетганини Ўзбекистонда яшовчи турли миллат ва элат вакиллариининг миллий-маданий эҳтиёжларини тўлақонли қондириш, уларнинг урф-одатлари ва анъаналари ривожланишига ҳар томонлама шарт-шароит яратиш мақсадида 1992 йилда тузилган Республика байнамилал маданият марказининг 10 йиллиги 2002 йилда Вазирлар Маҳкамаси қарорига мувофиқ кенг нишонланганида, 13 миллатга мансуб миллий-маданий марказ фаолларининг ватанимизнинг юксак мукофотлари билан тақдирланганида ҳам кўриш мумкин¹³⁹.

Мазкур ҳолат ҳам миллий сиёсатимизнинг турли миллат ва элат вакиллариининг мамлакат ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва маданий ҳаётида тўлақонли ва фаол иштирок этишини таъминлашга йўналтирилганини яна бир бор тасдиқлайди.

Миллий ҳаёт ривожланишининг мамлакатимизга хос хусусиятлари таҳлили ҳамда тотувлик дўстона алоқалар, аҳиллик, иноқликка асосланган муносабатларни англатишидан келиб чиқиб¹⁴⁰, миллатлараро тотувлик тушунчаси мазмунига ойдинлик киритиш мумкин. Демак, энг умумий маънода, **миллатлараро муносабатларнинг тенгҳуқуқлилик, ўзаро ҳурмат, дўстлик ва ҳамкорликка асосланган ўзига хос сифатий ҳолатига миллатлараро тотувлик дейилади.**

Миллатлараро муносабатларда тотувликнинг ҳукмрон бўлиши турли миллат ва элатларнинг биргаликда мавжуд бўлиши ва тараққиётининг муҳим шарти ҳамдир. Унинг қарор топишида эса хилма-хил омилар иштирок этади. Хусусан, бу жараёнда диннинг ўзига хос ўрни борлигини қайд этиш зарур.

Шундай экан, диний бағрикенглик ва этник жараёнлар диалектикаси таҳлили республикаимизда миллатлараро муносабатлар ривожланишининг ўзига хос хусусиятларини янада теранроқ англашга имкон беради.

¹³⁹ Қаранг: Республика байналмилал маданият маркази ташкил этилганининг 10 йиллиги муносабати билан миллий-маданий марказларнинг бир гуруҳ фаолларини мукофотлаш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. // “Халқ сўзи”, 16 январь, 2002.

¹⁴⁰ Қаранг: Ўзбек тилининг изоҳли лугати. 2 томлик, 2-том. — М.: «Рус тили», 1981. — 683 б.

VI боб.

ДИНИЙ БАҒРИКЕНГЛИК ВА МИЛЛАТЛАРАРО МУНОСАБАТЛАР РИВОЖИ

Дин миллий ҳаётнинг табиий йўлдошидир. Зеро, у этник бирликлар аъзолари ҳаёт тарзини ташкил этувчи, тартибга солувчи ҳамда кишиларнинг ижтимоийлашувига хизмат қилувчи меъёрий омиллардан бири бўлиб келган. Диннинг бундай роли унинг тарихан шаклланишга ўзига хос хусусиятлари билан белгиланади. Чунки, дин, И. А. Каримов таъкидлаганларидек, биринчидан, умуминсоний ахлоқ меъёрларини ўзига сингдириб олиб, уларни ҳамма учун мажбурий ҳуқ-атвор қоидаларига айлантирган; иккинчидан, одамларнинг баҳамжиҳат яшашига қўмаклашган; учинчидан, одамларда ишонч ҳиссини мустаҳкамлаган ҳамда ҳаёт синовлари, муаммо ва қийинчиликларни енгиб ўтишларида куч бағишлаган; тўртинчидан, умуминсоний маънавий қадриятларни сақлаб қолиш ҳамда авлоддан-авлодга етказишга ёрдам берган ва шу йўл билан маданият ривожига катта таъсир кўрсатган¹⁴¹.

Дин этносларнинг шаклланиш жараёнида ҳам муҳим роль ўйнаган. Масалан, православликнинг қарор топиши патриархал уруғчилик тузумининг емирилиши ва Киев Русининг давлат сифатидаги мавқеининг мустаҳкамланишига хизмат қилгани, кейинчалик ҳам православ черкови марказлашган Россия давлатининг шаклланишида фаол аҳамият касб этгани илмий адабиётларда кенг ёритилган. “Шарқий Европа православлиги бўлмаган даврда, — деб ёзади И.М. Дьяконов, — русларда этник ўз-ўзини англаш ҳам йўқ эди, фақат тиверликлар, дулеблар, полянлар, древлянлар, кривичлар, ильмен славянлари бор эди. Русларнинг ўзлигини англаши православ сифатида ўзликни англаш тарзида юзага келди”¹⁴².

Демак, дин ва этноснинг ўзаро алоқадорлиги этнос (миллат) ва диннинг параллел ривожланишида, диний ва миллий ўзига хосликнинг айнанлаштирилишида яққол намоён бўлади¹⁴³.

¹⁴¹ Қаранг: Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. // Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлидан. 6-жилд. — Т.: «Ўзбекистон», 1998. — 52-53 б.

¹⁴² Қаранг: Дьяконов И.М. Общественный и государственный строй древнего двуречья Шумер. — М.: 1995. — С. 50-56.

¹⁴³ Қаранг: Хужамурадов И.Р. Проблемы формирования национального (этнического) самосознания узбекского народа и влияние на него Ислама. Автореф. дисс. доктора филос. наук. — Т.: 1994. — С.21-22.

Бундай хулосани социологик тадқиқотлар натижалари ҳам тасдиқлайди. “Ижтимоий фикр” жамоатчилик фикрини ўрганиш маркази томонидан “Аҳолининг диний эътиқоди даражаси” мавзuida ўтказилган ва турли миллат вакиллари иштирок этган социологик тадқиқотлар натижаларига қўра, унда қатнашганларнинг 99 фоизи худога ишонишини билдирган. Ваҳоланки, бу кўрсаткич 2001 йилда 98,1, 1998-2000 йилларда 95 фоизга тенг бўлган. Шу билан бирга бу жараёнларни ҳам мутлақлаштириш керак эмасга ўхшайди. Чунки, респондентларнинг 85,7 фоизи ўзини “қатъий диний талабларга риоя қиладиган инсон” деб ҳисобламаслигини таъкидлаган¹⁴⁴.

Миллийлик ва динийлик мураккаб ўзаро боғлиқликда эканини фуқароларнинг биринчи навбатда ўзларини ким деб ҳис қилишлари тўғрисидаги саволга берган жавобларидан ҳам кўриш мумкин. Хусусан, сўровда қатнашганларнинг 60,2 (1998 йилда — 64,8, 1999 йилда — 61,5, 2000 йилда — 52,5, 2001 йилда — 56,0) фоизи аввало ўзларини мусулмон деб ҳис қилишларини таъкидлаганлар. Айни пайтда, уларнинг 19,3 (1998 йилда — 15,8, 1999 йилда — 19,8, 2000 йилда — 18,4, 2001 йилда — 19,3) фоизи бу тушунчаларни ажралмас деб ҳисоблайди¹⁴⁵.

Маълумки, дин ўзининг интегратив функциясининг кучлилиги билан ажралиб туради. Динларнинг полиэтник характерга эгаллиги шароитида эса бу ниҳоятда катта миқёсда намоён бўлади.

Ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва маданий жараёнларнинг глобаллашуви эса унинг чуқурлашувини ҳам келтириб чиқармоқда. С. Хантингтон фикрича, бу кишиларнинг ўзлигини англашининг муайян жой билан эмас, балки юқорида — диний бирликлар даражаси билан боғлиқ ҳолда кечаётганида яққол кўринмоқда¹⁴⁶.

Қайд этилган ҳолат дин ва миллатлараро муносабатлар масаласи билан боғлиқ бўлган ва муҳим ҳаётий-амалий аҳамиятга эга хулосани чиқариш имконини беради. Полиэтник характерга эгаллиги туфайли, муайян динга ҳолис ёки ноҳолис муносабат динга эътиқод қилувчи этнослар томонидан тегишлича англаниши ва баҳоланиши ҳамда миллатлар, ҳатто давлатлараро муносабатларга ижобий ёки салбий таъсир қилиши мумкин.

Мазкур мисолларнинг ўзи ҳам дин ва миллат каби ижтимоий ҳодисаларнинг узвий боғлиқлигидан далолат беради. Бу ҳолат конфессиялараро муносабатларни миллатлараро муносабатларнинг характерига кучли таъсир қилиши мумкин бўлган омиллардан бири сифатида қараш лозимли-

¹⁴⁴ Қаранг: Аналитический доклад по результатам социологического исследования: “Уровень религиозности населения”. — С. 3, 4

¹⁴⁵ Қаранг: Указ источник. — С. 4

¹⁴⁶ Қаранг: С. Хантингтон Столкновение цивилизаций? // «Полис», 1994. №1. — С.35

гини кўрсатади. Аммо, афсуски, бундай муносабатлар ҳамма вақт ҳам бир маромда кечмаган. Зеро, муайян ҳолларда бошқа эътиқод шакллариға нисбатан салбий муносабатнинг шаклланиши, паст назар билан қаралиши, унинг тарафдорлари, соҳибларининг сиқув ва қувғин остиға олиниши содир бўлган. Бундай қарашлар ва унга асосланган ҳаракатлар барча динлар — буддавийлик, ислом, христианлик (католиклик, протестантлик, православлик) доирасида ҳам бирдай учратиш мумкин бўлганидек, тарихнинг ҳамма даврларида ҳам у қўлаб фожиаларни келтириб чиқарган.

Ўрта асрларда черков ҳомийлиги остида амалға оширилган ва қарийб 200 йил давом этган салб юришлари ҳам бунинг ёрқин мисолидир.

Англиялик солдатларни гаровға олиш ва ўлдириш йўли билан террорчилик ҳаракатларини содир этган “Иргун цвей леуми” ташкилоти аъзолари эса иудаизм шиорлари остида фаолият олиб борган эдилар¹⁴⁷.

Бундай мудҳиш ҳодисалар, афсуски, ислом байроғи остида ҳам амалға оширилган. Масалан, ваҳҳобийлар 1802 йилда Карболоға келиб Имом Ҳусайн қабри устиға олтиндан қурилган мақбарани бузиб, талаб кетишган. Бу ҳам етмаганидек бир кун давомида бир неча минг одам қатл этилган... Орадан бир йил ўтар-ўтмас бундай хунрезлик яна такрорланган. Бу сафар улар Имом Ҳасан мақбарасини талаганлар ва яна минглаб одамларни сўйиб, қатл қилганлар¹⁴⁸.

Қисқа вақт давомида Афғонистонда ҳукмронлик қилган “Толибон” ҳаракати вакиллариининг Бомийн вилоятида жойлашган, тоғли қояға ўйиб ишланган, энг қадимий ва энг йирикларидан бўлган Будда ҳайкалининг портлатиб юбориши ҳам диний экстремизмнинг жирканч қиёфасини яна бир бор яққол намоён қилди.

Юқоридаги далиллар экстремизмни фақат ислом дини билан боғлаш ўринсизлигини яна бир бор исботлайди. Чунки экстремизм миллат ҳам, дин ҳам танламайди. Буни бошқа конфессияларнинг атоқли вакиллари ҳам таъкидлайдилар. “Терроризмни фақат исломға хос ҳодиса деб билиш мутлақо беъманиликдир, — деб ёзади Рус православ черкови Тошкент ва Ўрта Осиё Епархияси архиепископи Владимир. — Сиёсий курашнинг бундай жинояткорона усули жуда қадимдан маълум: қадимги римлик республикачилар томонидан император Юлий Цезарнинг ўлдирилиши — терактнинг антик даврга хос мисолидир”¹⁴⁹.

Шундай бўлсада, конфессиялараро ва миллатлараро муносабатларнинг ўзаро алоқаси доирасида ислом ва бағрикенглик, ислом ва экстре-

мизм масаласи алоҳида эътиборни талаб қилади. Бу титул миллат бўлган ўзбеклар ва, умуман олганда, аҳолининг мутлақ кўпчилиги ислом диниға эътиқод қилган шароитда исломнинг миллатлараро муносабатлар харақтерига устун даражада таъсир ўтказиш имконияти билан белгиланади.

Ислом диниға (мазҳаблар ўртасидаги фарқларни инобатға олмаганда ҳам) қўлаб мамлакатлар аҳолиси эътиқод қилсалар-да, уларнинг ўзига хос, айрича сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий манфаатлари бўлгани учун ҳам ислом олами яхлит, монолит бирликни ташкил этмайди. Айнан манфаатлар хилма-хиллиги асос эътибори билан Қуръони каримға таянадиган, аммо ундаги қоидалар, кўрсатмалар, қадриятларни ўз мақсадларидан келиб чиққан ҳолда талқин қиладиган мафкуралар турфа хиллигини келтириб чиқармоқда. Бугунги кунда бундай мафкуралар саҳнида конструктив ҳамкорлик тарафдори бўлган мўътадил диний оқимлардан тортиб, ўз мақсадларига эришиш йўлида ҳеч қандай восита ва усуллардан тап тортмайдиган ўта радикал оқимларғача фаолият олиб бормоқда. Чунончи, ўрта асрларда мавжуд бўлган мусулмон халифалигини тиклашни орзу қилаётган, ислом динини сиёсийлаштириш, ягона мафкуравий макон барпо қилиш йўли билан ҳокимиятни қўлга киритишни мақсад қилиб қўйган кучлар ҳам бор.

Бундан қарийб ўн бир аср олдин илм ва маърифат, ҳақиқат ва адолат ҳукмрон бўладиган фозил шаҳарни орзу қилган Форобий унинг зидди бўлган шаҳарлар, жумладан, жаҳолат шаҳри ҳақида ҳам фикр юритиб, аҳолиларининг диний эътиқодлари хато дунёқарашларға асосланган шаҳарларни жаҳолатдаги шаҳарлар деймиз. Бундай шаҳар аҳолисининг Аллоҳ таоло, у яратган хилқатлар, динға доир тасаввурлари ҳақиқатға шунчалик зидки, булар ҳалол яшаш учун асос бўлолмайди. Улар жаҳолатли ва тубан мақсадларига эришишда ҳеч ким тўсқинлик қилмаслиги учун сохта донолик ва алдов йўлини тутадилар¹⁵⁰, — деб ёзган эди.

Бугун ўзларини “ислом учун курашувчи”, «соф» мусулмон қилиб кўрсатаётган кимсалар аслида Форобий назарда тутган ана шу жаҳолат шаҳри фуқароларидир.

Айни пайтда, яна бир ҳолатни қайд этиш лозим. “Ислом эътиқодининг демократиклиги шундаки, ҳеч қандай тест ва синовлар билан инсонни кофир ёки ҳақиқийларға ажратиш мумкин эмас”¹⁵¹. Президентимиз ўринли таъкидлаганларидек буни белгилаш ҳуқуқи ҳеч кимға берилмагани тўғрисида Қуръондан ўнлаб оят ва сураларни келтириш мумкин.

¹⁵⁰ Қаранг: *Форобий Абу Наср*. Фозил одамлар шаҳри. — Т.: «Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти», 1993. — 163, 169 б.

¹⁵¹ *Каримов И.А.* Биз ўз ҳудудимизни халқаро меъёрлар доирасида бизда мавжуд барча усуллар билан ҳимоя қиламиз. // «Халқ сўзи», 20 октябрь, 1999.

¹⁴⁷ Қаранг: *Архиепископ Владимир*. ...А друзей искать на Востоке. — Т.: 2002. — С.4

¹⁴⁸ Қаранг: *Абдуллажонов О.* Диний ақидапарастликнинг келиб чиқиши, моҳияти ва Ўзбекистонға кириб келиши. — Т.: «Академия», 2000. — 40-41 б.

¹⁴⁹ *Архиепископ Владимир*. ... А друзей искать на Востоке. — Т.: 2000. — С.4

Шундай экан, ўзларини инсон ҳуқуқлари ҳимоячиси қилиб кўрсатувчи баъзи ташкилотларнинг жамиятда беқарорлик, ижтимоий парокандалик келтириб чиқаришга уринаётган айрим ҳаракатлар фаолияти тақиқланишини эътиқод эркинлиги ва демократияни бўғиш деб баҳолашлари асоссизлигини таъкидлаш зарур.

Демократия мавҳум нарса эмас. Ижтимоий ҳаёт, жараёнларнинг муайян соҳаси, йўналишлари билан боғлиқ ҳолда олиб қаралганда у ҳамisha аниқ мазмун ва шаклу шамоийил касб этади.

Дин, диний қарашлар ва ташкилотлар ҳамда демократиянинг муносабати тўғрисида мулоҳаза юритганда эса, энг аввало диннинг давлатдан ажратилишининг ўзи демократиянинг энг ёрқин намунаси эканини ёддан чиқармаслик зарур. Бундай ёндашув чуқур мазмунга эга. Зеро, шундай пайтдагина улкан куч-қудратга эга бўлган давлат органларининг диний ташкилотлар ва бирлашмалар фаолиятига аралашшига чек қўйилади, уларнинг қонун олдидаги тенглиги таъминланади. Давлат виждон эркинлиги, ҳар бир инсоннинг хоҳлаган динга эътиқод қилиш ёки ҳеч қандай динга эътиқод қилмаслигини таъминлашнинг кафолати сифатида чиқади. Шундай тамойилни демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятини қуришни мақсад қилиб қўйган республикаимиз ўз Конституциясининг 29, 31 ва 61- моддаларида мустақкамлаб қўйган.

Аммо юқоридаги қоида, устувор демократик тамойилдан, биринчидан, диндорлар, диний ташкилотлар ҳам давлат ишларига аралаштишлари, сиёсий фаолият билан шугулланишлари ва, иккинчидан, ҳар ким фикрлаш, сўз, эътиқод эркинлигига эга экан, бу эркинлик жамият асосларини емиришга, конституциявий тузумни барбод қилишга қаратилиши мумкин эмаслиги ҳақидаги акс ҳулоса ҳам келиб чиқади. Ҳар қандай демократия **ҳуқуқ ва эркинликлар** билан бир қаторда, жамият олдидаги муайян **мажбурият ва маъсулиятни** ҳам тақозо этишини инобатга олсак, бундай талаб ўринли эканига шубҳа қилмаса ҳам бўлади.

Демократик жамиятда халқ давлат ҳокимиятининг бирдан-бир манбаи сифатида чиққани учун ҳам у халқ манфаатларини кўзлаб амалга оширилади. Шундай экан, ҳар қандай давлат ўз мустақиллиги ва хавфсизлигини, жамиятдаги барқарорлик, тенглик, ҳамкорликни таъминлаши, бунинг учун зарурий ҳуқуқий асосларни ўз конституциясида белгилаб қўйиши ҳамда уларга қатъий риоя этилишини назорат қилиши табиий ҳол. Таъбир жоиз бўлса, бу демократиянинг муҳим унсури ҳам.

Мамлакатимиз Конституциясининг 57-моддасида ана шундай ҳуқуқий асослар ўз ифодасини топган. Кенг қамровли ва чуқур мазмунга эга бўлган ушбу моддада шундай дейилади: “Конституциявий тузумни зўрлик билан ўзгартиришни мақсад қилиб қўювчи, республиканинг суверени-

тети, яхлитлиги ва хавфсизлигига, фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинларига қарши чиқувчи, урушни, ижтимоий, миллий, ирқий ва диний адоватни тарғиб қилувчи, халқнинг соғлиги ва маънавиятига тажовуз қилувчи, шунингдек ҳарбийлаштирилган бирлашмаларнинг, миллий ва диний руҳдаги сиёсий партияларнинг ҳамда жамоат бирлашмаларининг тузилиши ва фаолияти тақиқланади.

Махфий жамиятлар ва уюшмалар тузиш тақиқланади”¹⁵².

Ана шу конституциявий қоидалар, юқорида баён этилган ва Асосий Қонунимизда мустақкамлаб қўйилган демократик тамойилларнинг моҳиятидан келиб чиқилса, “Ҳизб ат-таҳрир ал-исломий” каби ҳаракатлар фаолиятининг тақиқланиши ўринли эканига ишонч ҳосил қилиш мумкин.

Зеро, биринчидан, “Ҳизбут таҳрир” диний — сиёсий ташкилотдир. Иккинчидан, у ўз тузилишига кўра кичик-кичик яширин гуруҳлардан ташкил топган. Учунчидан, давлатни фақат исломий қоидалар асосида бошқариш зарур деган нуқтаи назарда қаттиқ туради. Ва, ниҳоят, тўртинчидан, бутун дунё миқёсида халифаликни тиклашни ўзининг бош мақсади деб билади.

Кўриниб турибдики, “Ҳизбут таҳрир” фаолияти Конституциямизнинг 57-моддасида белгилаб қўйилган тамойилларга мутлақо ва бутунлай зиддир.

“Ҳизбут таҳрир” фаолиятига хос юқоридаги тўрт хусусиятда яққол кўринмайдиган, ботиний бўлган бошқа жиҳатлар ҳам бор.

“Ҳизбут таҳрир” фақат исломий қоидалар устуворлигини қарор топтириш учун кураш олиб боради. Демак, у динлараро адоватни тарғиб қилади, дини, эътиқодидан қатъи назар, фуқароларнинг қонун олдидаги тенглиги тамойилни рад этади, миллатлараро тотувликка раҳна солади деб ҳулоса чиқариш мумкин. Шу билан бирга, халифаликни тузишни мақсад қилиб қўяр экан, у ўз моҳиятига кўра республикаимиз суверенитети, ҳудудий яхлитлигига тажовуз қилишини ҳам ёддан чиқармаслик зарур.

Диний экстремистик ташкилотларнинг ҳақиқий моҳияти ижтимоий фикрда ҳам ўз ифодасини топмоқда. Хусусан, респондентларнинг 84,1% ҳизбут таҳрирчилар фаолияти мамлакат тинчлиги ва хавфсизлиги учун таҳдид эканини таъкидлаганлар. Сўровда қатнашганлар диний экстремизм уларда “терроризм, диверсия” (47,6%), “фундаментализм” (29,6%), “қурол-яроғ” (26,0%), “диний фанатизм” (22,0%), “наркотиклар” (20,6%), “фуқаролар уруши” (19,8%) каби ҳодисалар билан боғлиқлиги ҳақидаги тасаввурларни уйғотишини қайд қилганлар. Бундай натижалар

¹⁵² Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. — Т.: «Ўзбекистон», 1992. — 19-20 б.

бугунги кунда аҳолида диний экстремистик ҳаракатларнинг ҳақиқий моҳияти тўғрисида муайян тасаввур ҳосил бўлганини кўрсатади¹⁵³.

Шундай бўлсада, тадқиқотлар кишиларнинг диний билимлари паст даражада қолаётганини кўрсатмоқда. Хусусан, юқорида қайд этилган “Аҳолининг диний эътиқоди даражаси” мавзuida ўтказилган сўровда қатнашганларнинг бор йўғи 14,7% ўзининг бу соҳадаги билимини “етарли” деб баҳолагани, 71,8% эса исломнинг айрим талабларинигина билишини, 13,5% эса умуман ҳеч нарса билмаслигини тан олган. Айни пайтда, сўровда қатнашганларнинг 60,8 (2000 йилда — 40,9, 2001 йилда — 43,8) фоизи исломий билимларини оширишга хоҳиши борлигини билдирган¹⁵⁴.

Мазкур далилларнинг ўзи ҳам диний-маърифий таълим масаласига эътибор бериш зарурлигини кўрсатади. Зеро, биринчидан, бундай эҳтиёжлар қондирилмас экан, уни тўлдиришга ҳаракат қилувчи кучлар топилади. Иккинчидан, мустақил йўл билан диний билимларини оширишга интилиш ҳамма вақт ҳам ижобий натижага олиб келмаслигини инобатга оладиган бўлсак, масаланинг долзарблиги янада ойдинлашади.

Юқорида қайд этилган ва хилма-хил кўринишларда чиқадиган ва бошқача эътиқод соҳибларига нисбатан агрессивлиги билан ажралиб турадиган қарашлар ва ҳаракатлар билан бир қаторда асрлар давомида инсоният ўзида ўзгача эътиқод вакиллариغا нисбатан ҳам эътибор билан муносабатда бўлиш, уларнинг диний ҳис-туйғуларига нисбатан ҳурмат ҳиссини намоён қилишдек ҳислатларни ҳам шакллантирди. Бошқача айтганда, диний бағрикенглик, замонавий тилда ифодалаганда, толерантликнинг ҳам илдизлари узоқ мозийга бориб тақалади. Диний бағрикенглик ҳаммаша диний заминдаги адоватга қарши ўзига хос қалқон вазифасини ўтаган. У турли эътиқодларнинг бир замон ва маконда биргаликда мавжуд бўлишига, ўзаро ҳамкорлик ва ҳамжиҳатликнинг шаклланишига йўл очган. Бу эса ўз навбатида юрт тинчлиги ва тараққиётига, умуминсоний маданият ва маънавият ривожига хизмат қилган.

Халқимизга хос бағрикенглик ҳам ўзининг қадимий илдизларига эга. Тарихан Марказий Осиё турли маданиятларнинг ўзаро тўқнашуви, таъсири ва бойишига имконият яратган нуқталардан ҳисобланади. Шарқни Ғарб билан бирлаштириб турган Буюк ипак йўлининг Марказий Осиёдан ўтгани бунинг учун қулай шароит яратган, албатта.

Маданий алоқалар, ўзаро таъсирлашувнинг интенсив тарзда айниқса, Хитой, Ҳиндистон, Яқин ва Ўрта Шарқ, Кичик Осиё, Ўрта ер денгизи минтақаси билан амалга оширилганини таъкидлаш жоиз. Антик

¹⁵³ Қаранг: Аналитический доклад по результатам социологического исследования: “Уровень религиозности населения”. — Т.: 2000. — С. 16

¹⁵⁴ Указ. источник. — С. 5, 11

даврнинг Страбон, Геродот каби олимлари асарларида минтақамиз, жумладан, бизнинг аجدодларимиз тарихи, тили, маданияти, урф-одатлари ҳақида кўп ёзилгани ҳам қадим ўтмишда Марказий Осиё нафақат Шарқ, балки Ғарб билан ҳам чуқур алоқалар ўрнатганидан далолат беради.

Бугунги маънавий Уйғонишимизнинг манбаи бўлиб хизмат қилаётган ўзбекона бағрикенглик, халқимизга хос этник, маданий ва диний сабр-бардошлиликнинг илдизлари ана шу даврларга бориб тақалади. Буни бошқа динлар вакиллари ҳам эътироф этишади. Хусусан, яҳудийлар жамоасининг вакилларида бири Р. Бенсман шу ҳақда тўхталар экан, Бухорода дастлабки синагога VIII асрдаёқ қурилгани, бошқа дин вакиллари билан бир қаторда ўз динларига эркин эътиқод қилиш учун ўша пайтдаёқ етарли шарт-шароит яратиб берилганини таъкидлаб «Ўрта аср Европаси ва Византия империясида қувғин қилинган яҳудийлик Марказий Осиёда бошқа динлар билан бир хил ҳуқуққа эга эди»¹⁵⁵, — деб ёзади.

Ўзга халқлар тили, урф-одатлари ва анъаналарига чуқур ҳурмат, уларнинг ўзлигини сақлаб қолиш, маданий-маърифий эҳтиёжларини рўёбга чиқаришга имконият яратиш ва ҳар томонлама ёрдам кўрсатиш ўзбекона бағрикенгликнинг ёрқин хусусиятларидандир. Айнан мана шундай бағрикенглик, сабр-бардошлилик маданиятимизнинг беназир намуналарини сақлаб қолиш, асрлар синовидан олиб ўтиш, камол топтириш ҳамда ўзга маданиятларнинг аҳамиятли натижалари билан бойитишга шароит яратди. Ўз навбатида бундай муносабат халқимизга хос бўлган хулқ-одоб меъёрлари, маънавий қадриятларнинг қўшни халқлар томонидан қабул қилинишига йўл очгани ҳам тарихий ҳақиқатдир.

Виждон эркинлиги, ҳар бир инсоннинг эътиқод эркинлиги ҳуқуқини таъминлаш, диний толерантлик масалалари жамият ривожланишининг бугунги босқичида ўзига хос аҳамият касб этмоқда. Чунки, бугунги кунда юртимизда диний қадриятларнинг тикланиши содир бўлмоқда. Бу жараён нафақат ислом динида, балки бошқа конфессиялар доирасида ҳам кечмоқда. Бунда, бизнингча, жамиятимизда кечаётган ўзгаришларнинг муҳим характерли белгиси ўзининг ифодасини топган. Чунки, бундай уйғониш ва янгиланиш жараёнисиз халқимиз, бутун жамиятимизнинг тўла маънодаги маънавий уйғониши ҳақида гапириш мумкин бўлмаган бўлур эди.

Айнан мана шундай уйғониш жараёни ҳар бир кишининг эътиқод ва виждон эркинлигини, фуқароларнинг диний мансублигидан қатъи назар тенглигини ҳамда диний бағрикенгликни таъминлашга алоҳида эъти-

¹⁵⁵ Бенсман Р. Деятельность религиозных организаций по укреплению межрелигиозного согласия. // «Межрелигиозное согласие — важное условие углубления демократических процессов в странах Центральной Азии (на примере Республики Узбекистан)». Материалы международной конференции. — Т.: 2002. — С. 125-126

бор билан қарашни тақозо этади. Зеро, бир томондан, бундай уйғониш жараёнидан эътиқодидан қатъи назар, барча кишилар манфаати учун фойдаланиш лозим. Бошқа томондан, динларнинг бутун қуввати ва йўналирувчилик қудратини кишиларни бирлаштиришга, шу жумладан, миллатлараро тотувликни янада мустаҳкамлашга сафарбар этиш зарур.

Унга эришиш учун эса бизда барча шароитлар мавжуд. “Асрлар давомида йирик шаҳарларимизда масжид, черков ва синагогаларнинг мавжуд бўлиши, турли миллат ва динга мансуб қавмларнинг ўз диний амалларини эркин адо этиб келаётгани бунинг тасдиғидир. Тарихимизнинг энг мураккаб, оғир даврларида ҳам улар ўртасида диний асосда можаролар бўлмагани халқимизнинг диний бағрикенглик борасида катта тажриба тўплаганидан далолат беради”¹⁵⁶.

Буни конкрет тарихий далиллар ҳам тасдиқлайди. XIX асрда Россиянинг марказий минтақаларидан мажбурлаб кўчирилган деҳқонлар ночор аҳволга тушиб қолганда мусулмон аҳоли уларга ҳар томонлама ёрдам кўрсатган. Ўша давр воқеаларини кўрган иеромонах Харитон “маҳаллий аҳоли ночор кўчманчиларга раҳмдиллик билан муносабатда бўлдилар, бусиз уларнинг кўпчилиги очлик ва муҳтожликдан ўлиб кетган бўлар эдилар”¹⁵⁷, — деб гувоҳлик берган.

Бундай мисолларни тарихимизнинг кейинги даврларидан ҳам топиш мумкин. Маълумки, большевикларнинг оммавий қатагонларидан руҳонийлар ҳам четда қолмади. Хусусан, архиепископ Владимир таъкидича, биргина Тошкент шаҳрида 3 мингдан ортиқ руҳоний ва монахлар сургунда бўлишган. Уларга ёрдам кўрсатганлари учун ўзлари ҳам қатагон қилинишини билган ҳолда маҳаллий аҳоли уларга иложи борида кўмаклашишга ҳаракат қилган. Ўз ҳаётларини хавф остига қўйиб бўлса ҳам қатагон қилинаётган руҳонийларни яширишган. Масалан, Тошкентдаги Свято-Николай аёллар монастирининг сўнгги бошлиғи, отишга ҳукм қилиб қўйилган игуменя Лидия (Нагорнова)нинг қамоққа олинишидан олдин қочиб кетишига Жўра исмли ўзбек йигити кўмаклашган¹⁵⁸.

Мазкур ҳаётий мисоллар ҳам, бизда кўп асрлик диний бағрикенглик тажрибаси мавжудлигини яна бир бор исботлайди.

Мустақиллик шарофати туфайли ижтимоий ҳаётнинг барча соҳалари қатори динга, диндорларга бўлган муносабатда ҳам туб ўзгаришларга йўл очилди. Бундай дейишимиз учун барча асослар бор. Биринчидан, бугунги кунда уламоларнинг ижтимоий ҳаётда фаол иштирок этишлари учун барча имкониятлар мавжуд. Иккинчидан, яқин ўтмишда диний

қадриятларни билиш ва ўрганишга бўлган қизиқиш, интилиш салбий баҳоланар эди. Бундан фарқли ўлароқ ҳозирда диний урф-одатлар, анъаналар, қадриятларни сақлаб қолиш ва ривожлантириш учун етарли шарт-шароитлар яратиб берилди.

Буни фуқароларимиз эътиқод қиладиган ноисломий конфессиялар ҳаётида содир бўлаётган ижобий ўзгаришларда ҳам кўришимиз мумкин. Дин ишлари бўйича қўмитанинг 2004 йилнинг 1 февралига бўлган маълумотларига кўра республикаимиз бўйича фаолият кўрсатаётган 2153 та диний ташкилотдан 172 таси христиан черкови, 7 таси яҳудийлар, 6 таси баҳойий жамоаси, 2 таси Кришнани англаш жамияти ва 1 таси буддавийликка мансублиги ҳам шунинг исботидир. Уларнинг эмин-эркин фаолият кўрсатиши учун барча шароитлар яратилмоқда. Масалан, истиқлол шарофати туфайли тарихда биринчи марта Тошкент ва Ўрта Осиё Епархияси Бошқармаси қошида Тошкент семинарияси, Самарқандда эса протестантлар семинарияси фаолият кўрсата бошлади.

Ноисломий конфессияга мансуб фуқароларимиз хорижга чиқувчи диндорлар учун яратилган барча имтиёزلардан тўлиқ фойдаланмоқдалар. А.Саидовнинг таъкидлашича, ҳар йили 120 дан ортиқ ноисломий конфессия вакиллари Исроил, Греция ва Россиядаги муқаддас жойларга зиёратга бориб келмоқдалар¹⁵⁹.

Мустақиллик туфайли диний қадриятлар ва миллий ўзликни англашни тиклаш борасидаги ишлар мамлакатимиз сиёсатининг устувор йўналишларидан бирига айланди. Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонида кўра 1903 йилда қурилган «Святая Богородица» ибодатхонасининг Арман апостол черковига, ўз вақтида фаолияти тўхтатиб қўйилган Евангел-лютеран черкови Кирхасининг республикаимизда истиқомат қилувчи немисларнинг диний эҳтиёжларини қондириш мақсадида “Видергебурт” немис маданият марказига мақсадга мувофиқ тарзда фойдаланиш учун қайтариб берилгани ва 1996 йилнинг декабрида ушбу конфессиянинг юртимизда фаолият кўрсата бошлаганининг 100 йиллиги нишонлангани юқоридаги фикримизнинг далили бўла олади.

Республикаимиз Президентининг Рус православ черковининг биринчи даражали “Мурувватли иймони бут Москванинг князи Даниил” ва халқаро «Андрей Первозванный» фондининг «Диалог цивилизаций» орденлари билан мукофотланиши эса мамлакатимизда фуқароларнинг виждон эркинлиги билан боғлиқ ҳуқуқларини рўёбга чиқариш учун барча шароитларни яратиш, тинчлик, барқарорлик, турли миллат, дин ва

¹⁵⁶ Миллий истиқлол гоёси: асосий тушунча ва тамойиллар. — Т.: «Ўзбекистон», 2000. — 61 б.

¹⁵⁷ *Архиепископ Владимир. ... А друзей искать на Востоке.* — Т.: 2000. — С.43

¹⁵⁸ Указ. соч. — С.42-44

¹⁵⁹ Қаранг: Саидов А.Х. Религиозная толерантность и светское государство в Узбекистане. — Т.: «Национальный центр Республики Узбекистан по правам человека», 2002. — С.57

мазҳабдаги кишиларнинг ўзаро тотувлигини таъминлаш йўлида олиб борилаётган ишларнинг юксак эътирофи бўлди.

Диний бағрикенгликнинг умуман ижтимоий барқарорлик, хусусан, миллатлараро тотувликни таъминлашдаги ўрнини ҳисобга олган ҳолда, Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирдаги «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги қонуннинг аҳамиятига тўхталиш мақсадга мувофиқ. Унда Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг динга муносабатидан қатъи назар қонун олдида тенглиги ҳақидаги конституциявий тамойил ижодий ривожлантирилган. Хусусан, қонунда фуқароларнинг динга муносабатига қараб уларнинг ҳуқуқларини чеклаш ёки имтиёзлар белгилаш, уларнинг эътиқоди билан боғлиқ ҳис-туйғуларини ҳақоратлаш, турли конфессиялар ўртасида адоватни авж олдиришга қаратилган хатти-ҳаракатларга йўл қўйилмаслигининг мустаҳкамлаб қўйилгани муҳим аҳамиятга эгаллигини таъкидлаш зарур.¹⁶⁰

Кўп конфессиялилиқ шароитида мазкур қонуннинг аҳамияти ниҳоятда юқори бўлиб, у фуқароларнинг миллий ҳиссиётларига ҳам бевосита дахлдордир. Чунки миллатнинг кайфияти унинг эътиқод эркинлигининг нечоғли адолатли таъминланганига ҳам боғлиқдир. Конфессиялараро адоват эса охир оқибатда миллатлараро адоватга йўл очиши мумкин.

Бугунги кунда эътиқод эркинлиги тўлақонли таъминланган, унинг ҳуқуқий асослари яратилган, диний конфессиялар ўртасидаги тинчлик ва тотувлик қўллаб-қувватланаётган бир шароитда бир конфессиядаги диндорларни бошқасига киритишга қаратилган хатти-ҳаракатлар (прозелитизм), шунингдек ҳар қандай миссионерлик фаолияти ман этилган.

Бизда узоқ вақт давомида турли конфессиялар биргаликда мавжуд бўлиб келган бўлсада, тарихан миссионерлик кузатилмаган. Архиепископ Владимир XX аср бошида Рус православ церковининг Тошкентдаги Епархиясини бошқарган епископ Дмитрий (князь Абашидзе) ўзига хос статистика олиб борганини ва унда ярим асрдан ортиқроқ вақт давомида турли миллатга мансуб 14 киши православликни, 10 та рус миллатига мансуб фуқаро, шу жумладан, Громов фамилияли руҳоний ҳам муслмонликни қабул қилгани қайд этилганини таъкидлайди. Унинг фикрича, оз сонли бундай эътиқоддаги ўзгаришлар мазкур кишиларнинг шахсий интилишлари билан боғлиқ бўлгани шубҳасиз. Эътиқодни ўзгартириш билан боғлиқ фаолият православлик ва исломнинг ҳам мақсадлари доирасига кирмагани учун бундай ҳолатлар бу икки конфессия ўртасидаги муносабатларга таъсир кўрсатмаган¹⁶¹.

¹⁶⁰ Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисидаги (янги таҳрири)» қонуни. — Т.: «Адолат», 1998. — 5-6 б.

¹⁶¹ Қаранг: *Архиепископ Владимир. ... А друзей искать на Востоке.* — Т.: 2000. — С.38, 43.

Аммо бугунги кунда мутлақо бошқа воқелик юзага келди. Шу нуқтаи назардан қараганда, қонунда юқоридаги каби тақиқ назарда тутилишининг ўзига яраша асоси бор.

Маълумки, муайян даврда юртимизда насронийликнинг турли йўналишларига мансуб «Слово Веры» черкови, Пастор Мун черкови бирлашмаси каби айрим ташкилотлар турли миллат ва эътиқодга мансуб ёшларни ўз таъсирларига тортиш, ўзбек тилида диний адабиётларни нашр этиб тарқатиш, турли даъватлар билан республика туб аҳолиси орасида христианлик таълимотини ёйишга қаратилган миссионерлик ҳаракатларини олиб боришга уриндилар. Бундай ташкилотларнинг ноқонуний ҳаракатлари қонунда белгиланган тартибда тақиқланди.

Дин миллат маънавиятининг узвий қисми, миллий ўзига хосликни сақлаб қолиш ва ривожлантиришнинг муҳим омили ҳисобланар экан, миссионерликнинг ман этилиши кўп конфессиялилиқ ва кўп миллатлилиқ шароитида фуқаролар орасида диний асосда низолар келиб чиқмаслигини таъминлайдиган, миллатларо тотувликни янада мустаҳкамлашга хизмат қиладиган асосий тамойиллардан бири сифатида чиқади. Бу демократик қадриятларга тўла мос келади. Зеро, демократия ҳамма нарсa рухсат этилган дегани эмас, балки қонуннинг устуворлигини, жамиятнинг мавжуд барқарорликка таҳдид солувчи ҳаракатларнинг олдини олиш учун амалдаги меъёрий ҳужжатлар доирасида барча чоратadbирларни кўришини ҳам англатади.

Прозелитизмнинг тақиқланиши ва муайян диний-сиёсий ҳаракатлар фаолиятининг ман этилиши ҳақида гап кетар экан, у жамият манфаатларига мувофиқ келишини, ижтимоий барқарорлик ва тинчликни сақлаб қолишга йўналтирилганини ҳам унутмаслик керак. Бу халқаро ҳуқуқнинг умумэътироф этилган қоидаларига ҳам мос келади. Масалан, «Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси»нинг 29-моддасида «ҳар бир инсон ўз ҳуқуқ ва эркинликларини рўёбга чиқишида шундай чеклашларга мубтало бўлиши мумкинлиги, булар қонун томонидан белгилаб қўйилиши ҳамда бундай муддао — бошқаларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини зарур даражада тан олиниши ва ҳурмат қилиниши» билан боғлиқ бўлиши, шунингдек қандай шаклда бўлмасин «ҳуқуқ ва эркинликларнинг амалга оширилиши Бирлашган Миллатлар Ташкилотлари мақсадлари ва принципларига сира зид бўлмаслиги керак»¹⁶² лиги белгилаб қўйилгани фикримизга далил бўла олади.

«Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги қонуннинг янги таҳририни ҳаётга татбиқ этиш натижасида диний ташкилот-

¹⁶² Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси. // Инсон ҳуқуқлари тўғрисида халқаро билль. — Т.: «Адолат», 1992. — 17 б.

ларнинг сони фуқароларнинг реал эҳтиёжларидан келиб чиқиб белгиланди. Биз учун ёт ва зарарли бўлган диний секталар тарқалишининг олди олинди. Шу билан бирга, диний адабиётларни чоп этиш ва тарқатишни тартибга солиш ва қонуний асосда назорат қилинишини ташкил этиш каби масалаларнинг оқилона ечимини топиш имкониятини берди.

Қонун талабларини амалга ошириш жараёнида юзага келган айрим жиддий муаммолар ҳам одилона ҳал этилди. Масалан, Ш. Миноваров таъкидича, республикада анъанавий ҳисобланган баъзи диний жамоалар, айниқса лютеран черковлари жамоалари қонунда белгиланганидек, юз кишилиқ ташаббускор гуруҳни ташкил эта олмасликлари маълум бўлиб қолган бир шароитда ҳам махсус ҳайъат қарорига кўра, бу муаммолар ўз ечимини топган. Масалан, Чирчиқ шаҳридаги Евангел-Лютеранлар жамоаси 27 кишидан иборат бўлгани ҳолда уларга диний ташкилот тузишга ва расмий рўйхатдан ўтишга рухсат берилган¹⁶³.

Шунингдек, қонунда таълим тизимига диний фанларнинг жорий этилишига йўл қўйилмаслиги ҳақидаги қонуннинг белгилаб қўйилгани ҳам улкан амалий-ҳаётий аҳамиятга эга эканини таъкидлаш зарур. Чунки, кўп конфессиялилиқ шароитида муайян динни ўрганишга қаратилган фанларнинг киритилиши бошқа конфессия вакиллари томонидан ўзларининг виждон эркинлиги борасидаги ҳақ-ҳуқуқларининг камситилиши сифатида ҳам қабул қилинишини унутмаслик лозим.

Юқоридаги далиллар ҳам диннинг кишилар, шу жумладан, этнослар ҳаётида муҳим ўрин эгаллашини яна бир бор тасдиқлайди. Шундай экан, диннинг бирлаштирувчилик ва йўналтирувчилик қувватини миллатлараро тотувликни янада мустаҳкамлашга хизмат қилувчи омилга айлантириш ҳаётий-амалий аҳамият касб этади. Бу жараёнда халқимиз тўплаган асрий тажрибадан унумли фойдаланиш лозим. Бу тажриба замонавий реалликларни инобатга олган ҳолда ривожлантирилганда эса у мамлакатимиздаги ижтимоий-сиёсий барқарорлик ва миллатлараро тотувликни таъминлаш, барча фуқароларимизда ягона Ватан туйғусини шакллантириш, Юрт истиқлоли ва истиқболига дахлдорлик ҳиссини камол топтиришга хизмат қилувчи омилга айланади.

¹⁶³ *Миноваров Ш.* Дин ва давлат муносабатлари масаласи. // *Ҳамжиҳатлик ва бағрикенглик — тараққиёт омили.* — Т.: 2001. — 76-77 б.

VII боб.

МИЛЛАТЛАРАРО ТОТУВЛИК ҲОЯСИНИ ТАРҒИБ ҚИЛИШДА ТАЪЛИМ ТИЗИМИНИНГ ЎРНИ

“Фақатгина чинакам маърифатли одам инсон қадрини, миллат қадриятларини, бир сўз билан айтганда, ўзлигини англаш, эркин ва озод жамиятда яшаш, мустақил давлатимизнинг жаҳон ҳамжамятида ўзига муносиб, обрўли ўрин эгаллаши учун фидойилик билан курашиши мумкин”¹⁶⁴.

Шунинг учун ҳам, мустақиллик шароитида ижтимоий ҳаётнинг барча соҳалари каби таълим тизимини ислоҳ қилишга ҳам алоҳида эътибор берилди. “Таълим тўғрисида”ги қонун ва Кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг ишлаб чиқилиши бунинг исботидир. Ушбу ҳуқуқий актларнинг қабул қилиниши Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида таъкидланганидек, шу пайтгача ушбу соҳада мавжуд бўлган тизимнинг демократик ўзгаришлар ва бозор муносабатлари талабларига мувофиқ эмаслиги, юқори малакали педагогик кадрлар, сифатли ўқув-услубий ва илмий адабиётларнинг етишмаслиги, таълим-фан-ишлаб чиқариш бўғинлари ўртасида ўзаро фойдали ҳамкорлик ва интеграциянинг йўқлиги каби жиддий ва чуқур илдиз отган камчиликларни бартараф этишнинг ҳаётий заруратга айланиб қолгани билан белгиланган эди¹⁶⁵.

Таълим соҳасидаги ислохотларнинг мақсади ана шундай негатив ҳодисаларни бартараф этиш билан бир қаторда тарбия тизимининг миллий заминини мустаҳкамлаш, уни жаҳон андозалари талабларига жавоб берадиган даражага олиб чиқишдан иборат.

Бунга эришиш учун Ф. Мусаев таъкидича, ислохотлар, биринчидан, таълим тизимининг структурасини ўзгартириш, унинг мослашувчан характерга эга бўлишини таъминлаш. Иккинчидан, таълим дастурларининг мазмунини ўзгартириш, уларнинг замон билан алоқадорлигини кучайтириш. Учинчидан, ўқувчиларни тарбиялашнинг янги услубларини жорий қилишдек уч йўналишда олиб борилмоқда¹⁶⁶.

¹⁶⁴ *Каримов И.А.* Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. // *Каримов И.А.* Ҳавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлидан. 6-жилд. — Т.: «Ўзбекистон», 1998. — 325 б.

¹⁶⁵ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури. // Баркамол авлод — Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. — Т.: «Ўзбекистон», 1997. — 36 б.

¹⁶⁶ Қаранг: *Мусаев Ф.А.* Созидательные идеи нашей жизни. — Т.: «Янги аср авлоди», 2002. — С.23.

Ислохотлар фақат ислохотлар учун ўтказилмаётгани табиий. Унинг асосий мақсади Президентимизнинг қуйидаги сўзларида қисқа ва ёрқин қилиб баён этилган: “Таълим-тарбия ислохоти ҳақида гапирар эканмиз, — деган эди И.А.Каримов, — унинг мазмунини лўнда қилиб ифода этиш мумкин: **бизга битирувчилар эмас, мактаб таълими ва тарбиясини кўрган шахслар керак**”¹⁶⁷.

Таълим ислохотларининг бош мақсади ҳар томонлама етук шахсни вояга етказишдан иборат экан, бу таълим жараёнида амалга ошириладиган ғоявий тарбиядан ташқарида воқе бўлмаслиги аниқ.

Турли ижтимоий институтларнинг ҳамкорликдаги фаолияти ҳамда тизимли ва тадрижий тарзда олиб борилган мафкуравий тарбия натижа-сидагина миллий истиқлол ғоясини кишилар қалби ва онгига сингди-ришдек мураккаб ва серқирра жараён кўзланган натижани беради. Хусу-сан, фан, маданият, маданий-маърифий муассасалар, оила, маҳалла, меҳнат жамоалари, сиёсий партиялар, нодавлат ташкилотлари, оммавий ахборот воситалари каби ижтимоий институтлар бу жараёнда муҳим ўрин-ни эгаллайди. Бу ўрин, бир томондан, уларнинг ҳар бирининг кишилар онгига таъсир ўтказишнинг ўзига хос ва бетакрор усуллarga эга экани ва, иккинчи томондан, ҳар бир инсон бутун ҳаёти давомида мазкур институтлар (масалан, оила, маҳалла, оммавий ахборот воситалари)-нинг мунтазам таъсири остида бўлиши билан белгиланади.

Аммо ушбу институтлар ичида таълим тизими муҳим ва асосий ўринни эгаллаши билан ажралиб туради. Зеро, биринчидан, инсон фарзанди айнан таълим муассасаларида тупланган ижтимоий тажриба ва қадрият-ларни илмий асосда ва тизимли тарзда ўзлаштириб боради. Иккинчи-дан, таълим тизими босқичлари ўртасидаги ўзаро боғлиқлик туфайли ғоявий тарбия жараёнида тадрижийлик таъминланади. Натижада инсон-нинг билим доираси ҳам миқдорий, ҳам сифатий жиҳатдан бойиб бора-ди. Учинчидан, ғоявий билимлар таълим жараёнининг ўзида бевосита ва тўғридан-тўғри ўзлаштирилади.

Айни пайтда, “Таълим тўғрисида”ги қонунда мустаҳкамлаб қўйил-ганидек, таълим соҳасидаги давлат сиёсати таълим ва тарбиянинг ин-сонпарвар, демократик ва дунёвий характерини, унинг узлуksизлиги ва изчиллиги, умумий ўрта, шунингдек ўрта махсус, касб-хунар таълими-нинг мажбурийлиги, давлат таълим стандартлари доирасида таълим олиш-нинг ҳамма учун очиқлиги, жинси, тили, ёши, ирқи, миллий мансуб-лиги, ижтимоий келиб чиқиши ва мавқеидан қатъи назар билим олиш-

¹⁶⁷ Каримов И.А. Баркамол авлод — Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. // Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлидан. 6-жилд. — Т.: «Ўзбекистон», 1998. — 331 б.

да тенг ҳуқуқларни кафолатлаш ва таъминлашдек принципларга асос-ланган ҳолда ривож топиб бориши унинг ғоявий тарбия жараёнидаги ўрни, мавқеи ва имкониятлари доираси кенглигини белгилаб беради¹⁶⁸.

Шундай экан, таълим тизимининг ғоявий тарбия жараёнидаги му-носиб ўрнини таъминлаш ўз мустақиллигини қўлга киритган, демокра-тик ҳуқуқий давлат, эркин фуқаролик жамиятининг асосларини ярата-ётган мамлакатимиз учун муҳим ҳаётий аҳамиятга эгалиги шубҳасиз. Зеро, кўзланган мақсадларга ушбу орзу-умид ва интилишларни ўзида мужассамлаштирган миллий мафкура ва унга асосланган тарбия тизи-мисиз эришиш мумкин эмаслиги аниқ. “Мен, — деб ёзади Президенти-миз, — Абдулла Авлониининг “Тарбия биз учун ё ҳаёт - ё мамот, ё нажот - ё ҳалокат, ё саодат - ё фалокат масаласидир” деган фикрини кўп мушоҳада қиламан.

Буюк маърифатпарварнинг бу сўзлари асримиз бошида миллатимиз учун қанчалар муҳим ва долзарб бўлган бўлса, ҳозирги кунда биз учун ҳам шунчалик, балки ундан ҳам кўра муҳим ва долзарбдир”¹⁶⁹.

Бу долзарблик таълим тизимининг кишиларимиз онгида миллий истиқлол ғоясининг мазмун - моҳияти ҳақида чуқур билимларни ҳосил қилиш, уларда ўзига хос мафкуравий иммунитетни шакллантириш ва ғаразли мақсадларни рўёбга чиқаришга йўналтирилган мафкура шакл-ларининг хавфини бартараф этишдаги ўзига хос мавқеи билан ҳам бел-гиланади. Чунки, бундай мафкура шакллари фақат маърифат билан қарши курашиш мумкин.

Таълим тизимининг миллий истиқлол ғоясини кишилар онгига синг-диришдаги аҳамиятини таъкидлаган ҳолда, миллий истиқлол ғоясининг ўзи ҳам улкан тарбиявий салоҳиятга эга эканини унутмаслик лозим. “Ўзбекистоннинг мустақил давлат сифатида шаклланиш босқичида ай-нан мана шу ғоя таълим соҳасидаги янги услубларни ишлаб чиқиш жараёнида ҳал қилувчи роль ўйнайди. Жамиятимизнинг асоскор ғояси сифатида барча даражалардаги тарбиявий ишларнинг йўналиши, мазму-ни, восита ва усулларига кучли даражада таъсир кўрсатади”¹⁷⁰.

Бу йўлда эса, «Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойил-лар» рисоласида тўғри таъкидланганидек, таълим муассасаларида миллий истиқлол мафкурасини сингдиришга дифференциал ёндашиш, дарс-лик

¹⁶⁸ Қаранг: “Таълим тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси қонуни. // Баркамол авлод — Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. — Т.: «Ўзбекистон», 1997. — 20-21 б.

¹⁶⁹ Каримов И.А. Жамиятимиз мафкураси халқни-халқ, миллатни-миллат қилишга хизмат этсин. // Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурамыз. 7-жилд. — Т.: «Ўзбекистон», 1999. — 93-94 б.

¹⁷⁰ Абдунабиев А.Г., Усмонов Г.Н. Идея национальной независимости и воспитание молодежи. — Т.: «Янги аср авлоди», 2002. — С.4-5.

ва қўлланмаларда миллий истиқлол мафкураси ғояларини теран акс эттириш, таълимнинг барча босқичларида мафкуравий тарбияни бугунги кун талаблари даражасига қўтариш ҳамда педагог кадрларнинг мафкуравий билимларини чуқурлаштиришдек вазифалар устувор аҳамиятга эгадир¹⁷¹.

Айни пайтда, кўп миллатлилик ва кўп конфессиялилик шароитида ёшлар онгида миллий истиқлол мафкурасининг миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенглик ғояларининг мустаҳкам ўрин олишига алоҳида эътибор бериш талаб этилишини ҳам ёддан чиқармаслик лозим.

Жамиятдаги ўзгариш, янгиланиш жараёни инсон хулқига жиддий таъсир ўтказди. Хусусан, XX асрдаги туб ўзгаришларнинг моҳияти ва уларнинг кишилар характерида таъсири масаласига тўхталиб, Э.Тоффлер «Янги киши шаклланаётгани йўқ, янги социал характер шаклланимokban. Шунинг учун ҳам, биз мифологик «одам» қиёфасини эмас, балки характернинг ўзига хос белгиларини аниқлашимиз даркор, негаки, у эртанги тараққиёт томонидан баҳоланади», — деб ёзган эди¹⁷².

Инсоннинг ҳаётда ким бўлиб етишиши жамият, унда устувор бўлган қарашлар ва қадриятлар, уларни сингдириш, мустаҳкамлашга хизмат қиладиган тарбия тизимида устун даражада боғлиқ экан, шахс шаклланишининг илк босқичларидаёқ унинг дунёқараши, қадриятлар тизимида инсонпарварлик тамойиллари устувор бўлишини таъминлаш, миллий нигилизм, маҳдудликка ўрин қолдирмаслик муҳим аҳамиятга эга.

Таълим тизими миллий тарих, маданият ва анъаналарни ўргатиш жараёнида бошқа халқларнинг шундай белги ва сифатларига нисбатан ҳам ҳурмат билан муносабатда бўлишни тарбиялайди, уларни ўрганишга шароит яратди. Бу икки ҳолат, яъни ўз миллатини севиш ва бошқа миллатларга ҳурмат билан муносабатда бўлиш инсонда ягона инсониятга дахлдорлик туйғусини камол топтиради, ташувчиси турли этнослар бўлган умуминсоний қадриятларни асраб-авайлашга ўргатади, халқлар ўртасидаги дўстликни мустаҳкамлашга хизмат қилади. Бу жараёнда эса мулоқот маданиятининг ривожланишини таъминлаш алоҳида аҳамият касб этади.

Ушбу масала таълим жараёнида марказий ўринлардан бирини эгалламоғи лозим. Унга алоҳида эътибор зарурлигини қуйидаги ҳолат ҳам тасдиқлайди.

Мамлакатимизда этник низоларнинг келиб чиқишига сабаб бўлувчи омилларнинг йўқлигини таъкидлаган ҳолда, миллатлараро муносабат-

¹⁷¹ Қаранг: Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. — Т.: «Ўзбекистон», 2000. — 62-63 б.

¹⁷² Э.Тоффлер. Третья волна. — М.: «Аст», 1999. — С. 602

лардаги локал кескинликларнинг намоён бўлиш шакли сифатида маиший миллатчилик мавжудлигини таъкидлаш зарур.

Энг аввало, бундай ҳодисалар шахслар даражасидаги миллатлараро мулоқотнинг ҳосиласи эканини таъкидлаш лозим. Чунки, миллатлараро мулоқотнинг бошқа даражаларида аксарият ҳолларда бундай ҳолат кузатилмади. Алоҳида олинган шахслар даражасидаги миллатлараро мулоқот эса ҳамиша ўзига хослиги билан ажралиб туради.

Миллатлараро мулоқот шахслараро даражада бир жамоада ишлаш, бир гуруҳда ўқиш, битта маҳаллада яшаш ва шу каби сабабларга кўра доимий содир бўлса, у ҳолда муомала жараёнида ўзаро ҳурмат ва эътибор устувор бўлади. Агар у тасодифий характерга эга бўлса, кичкина бир туртки ҳам тоқатсизлик, салбий стереотипларнинг юзага чиқиши учун йўл очади. Ана шундай вазиятда “биз сизларга маданиятни ўргатдик”, “биз сизни боқиб келдик”, “келгиндилар” ва ҳоказо кўринишлардаги иборалар ишга туширилиши мумкин. Бундай ҳолатларни миллатлараро мулоқот маданиятининг пастлиги билангина изоҳлаш унчалик ўринли бўлмаган бўлар эди. Бу, бизнингча, аксарият ҳолларда ва асосан нотўғри, хато қарашлар ва тасаввурларнинг натижасидир.

Ушбу тасаввурлар маиший асосда бошқа миллат вакиллари билан бир ёки бир неча марта юзага келган “маиший тўқнашув”ларнинг ҳосиласи бўлиши мумкин.

У ёки бу этнос вакилига нисбатан бундай хато, носоғлом муносабат оммавий ахборот воситалари, бадиий адабиёт ва кино асарлари таъсирида ҳам шаклланиши мумкин. Уларда муайян халқ, унинг айрим сифатлари ёки хусусиятлари ҳақидаги бир ёқлама, негатив ахборотлар устуворлиги шахсда ушбу этнос ҳақидаги салбий тасаввурларнинг илдиз отишига сабаб бўлиши мумкин.

Маиший миллатчилик ижтимоий ҳаётнинг турли соҳаларини қамраб олувчи ўзгаришлар содир бўлаётган, социал муаммолар кескинлашган даврларда айниқса ёрқин намоён бўлади.

Бундай қарашлар қандай сабаблар таъсирида шаклланиган бўлмасин унга зиддиятчилик хосдир. Унинг моҳияти шундаки, бир ёқлама тушуниш натижасида миллат ҳаётининг муайян соҳаси, тарихи ёки конкрет вакилига хос бўлган хусусиятларга умумийлик туси берилади ва бутун миллатга тааллуқли деб қаралади. Ижобий жиҳатлар эса шахс тасаввуридан мустаҳкам ўрин олган салбий ҳодисалар ичидаги истисно ҳолатлар тариқасида баҳоланади.

Айнан шахслараро мулоқот даражасида маиший миллатчилик кузатилишини бир қатор сабаблар билан изоҳлаш мумкин. Аввало, ўзга миллат ва элатлар вакилларида нисбатан бундай ноҳолис муносабат

жамоатчилик томонидан лозим даражада қораланмайди. Баҳоланган тақдирда ҳам у шахс томонидан жиддий қабул қилинмайди. Зеро, у доимий асосдаги мулоқот жараёнида ана шундай хатти – ҳаракатларга йўл қўядиган бўлса, жиддий зарар кўрадиган шахснинг ижтимоий мавқеи, обрўйига заррача таъсир кўрсатмайди. Бир сўз билан айтганда, назоратнинг йўқлиги, нима бўлганда ҳам жазоланмаслигига ишонч ўзга миллат ва элат вакиллари тўғрисидаги ноҳолис ва нотўғри тасаввурларнинг юзага чиқишига замин яратади.

Мазкур ҳолат ўсиб келаётган авлодда миллатлараро мулоқот маданиятини шакллантириш мафкуравий тарбиянинг муҳим йўналишига айланиши лозимлигини кўрсатади.

Мафкуравий тарбия жараёнида ёшларни миллатлараро мулоқотнинг тўлақонли субъекти сифатида шакллантириш ҳам алоҳида эътиборни талаб қилади. Хусусан, уларда ўзга миллатларга ҳурмат, адолатли муносабатда бўлиш руҳи билан суғорилган миллий онг, юксак ахлоқий сифатлар ва ҳуққ маданияти, миллатчиликнинг турли кўринишларига қарши кураш малакасини шакллантириш муҳим аҳамият касб этади.

Таълим тизими ва халқлараро муносабатларнинг ўзаро алоқаси ҳақида гап кетар экан, у миллатлараро тотувлик ғоясини сингдиришга хизмат қилувчи муҳим механизм сифатида чиқиш билан бир қаторда, таъбир жоиз бўлса, миллатлараро муносабатларнинг аҳволини кўрсатувчи ўзига хос лакмус қоғози эканини ҳам қайд этиш зарур. Шунинг учун ҳам, халқаро ҳужжатларда масаланинг бу жиҳатига доимо алоҳида эътибор бериб келинмоқда. Хусусан, “Бағрикенглик тамойиллари Декларацияси” да тарбия мурасизликлари олдидан энг самарали воситалардан экани таъкидланган ҳолда “Таълим соҳасидаги сиёсат ва дастурлар алоҳида одамлар, этник, ижтимоий, маданий, диний ва тил жиҳатидан алоҳида гуруҳлар, шунингдек, миллатлар ўртасида тушунишни яхшилашга, ўзаро ҳамжиҳатликни ва бағрикенгликни мустаҳкамлашга ёрдам бериши лозим”лиги қайд этилган¹⁷³.

Таълимнинг жамиятдаги ҳамжиҳатлик, инсонлар, ижтимоий гуруҳлар, миллатлараро тотувликни таъминлашдаги улкан аҳамиятини англаб етиш учун инсониятга минг йиллар керак бўлди. Айни пайтда, XX асрнинг 60-йилларидан бошлаб жамиятда миллатлар, уларнинг тили, маданияти, урф-одатларини улкан бойлик, бирор бир этноснинг йўқ бўлиб кетиши ўрнини ҳеч қоплаб бўлмайдиган йўқотиш эканини англаш ҳам кучайиб борди дейиш мумкин. Бу эса, ўз навбатида, оз сонли миллатлар ҳуқуқлари, маданияти, урф-одатларини ҳимоя қилишга

¹⁷³ Бағрикенглик тамойиллари Декларацияси. — Т.: 2002. — 12-13 б.

қаратилган қатор халқаро ҳужжатларнинг қабул қилинишига олиб келди. Шундай бўлсада, бугунги кунда ҳам этносларнинг йўқ бўлиб кетиш жараёни давом этмоқда.

АҚШнинг Сиэтл шаҳрида бўлиб ўтган лингвистлар анжуманида келтирилган маълумотларга кўра, 2050 йилга келиб, ҳозирда мавжуд 6800 тилнинг ярми йўқ бўлиб кетиши мумкин. Мавжуд жами тилларнинг 6100 тасида (90%) гаплашадиган кишиларнинг умумий сони 100 мингдан ошмайди. 46 тилнинг фақат биттадан, 357 тилнинг элликтага яқин ташувчиси қолган, холос¹⁷⁴.

Мазкур фактлар ҳам бундай йўқотишларнинг қимматини англаб етган, аммо ижтимоий-сиёсий, иқтисодий муаммолар, турли кўринишдаги низолар исканжасида қолган кишилик жамияти уларнинг олдини олишда афсуски, оғирлик қилаётганини кўрсатмоқда.

Миллатлараро тотувлик ва таълим тизими ўртасидаги алоқадорлик ҳақида гап кетар экан, яна бир ҳолатга диққатни қаратиш лозим. Мамлакатнинг таълим, хусусан, олий ўқув юртлари тизими раҳбарларининг миллий таркиби аҳолининг умумий миллий таркибидаги ўзига хосликни акс эттириши лозим. Шундагина унда адолатнинг ҳукмронлиги ҳақида гапириш мумкин бўлади. Мамлакатимизда бу соҳада ҳам адолат қарор топганини 2000 йилги маълумотларга таянган ҳолда бемалол айтишимиз мумкин. “Миллий ранг-баранглик республикамиздаги олий ўқув юртларида ҳам ўз ифодасини топган. Уларда 35 миллатга мансуб профессор-ўқитувчи дарс бермоқда. Ушбу олий ўқув юртлари раҳбарлари — ректор, проректор, декан ва кафедра мудирлари таркибида эса, ўзбекларни ҳисобга олмганда, 16 миллатга мансуб 307 киши фаолият олиб бормоқда”¹⁷⁵.

Таълим тизимида турли миллатга мансуб талабаларнинг миқдори ушбу халқ вакиллари аҳолининг умумий сонидаги улушига мос келиши ҳам мазкур соҳадаги адолат мезонларидан биридир. З. Ҳусниддинов таъкидича, республикамиз олий ўқув юртларида таҳсил олаётган 50 дан ортиқ миллатга (ўзбеклар бундан мустасно) мансуб талабалар умумий талабалар сонининг 21.2 фоизини ташкил этади. Термиз давлат университети, Шарқшунослик, Темир йўл транспорти, Тошкент вилоят педагогика институти, Электротехника ва алоқа, Жисмоний тарбия, Авиация институти каби бир қатор олийгоҳларда эса ўзбек бўлмаган халқлар вакиллари талабалар таркибидаги улуши бундан ҳам юқори бўлиб, тахминан 32-45 фоизни ташкил этади¹⁷⁶.

¹⁷⁴ Қаранг: В XXI веке на Земле исчезнут 3400 языков. // «Зеркало XXI», №13 (221), 2004.

¹⁷⁵ З. Ҳусниддинов. Ўзбекистон Республикасида миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенглик. // Ҳамжиҳатлик ва бағрикенглик — тараққиёт омили. — Т.: 2001. — 6-7 б.

¹⁷⁶ Қаранг: Ўша манба. — 7 б.

Олий ўқув юртларида ўқиш миллий тилларда олиб борилувчи махсус факультетларнинг борлиги ҳам турли миллат ва элат вакилларининг таълим соҳасидаги эҳтиёжларини қондириш йўлида олиб борилаётган амалий ишлар натижасидир. Хусусан, республикамиз олий ўқув юртларининг 5 тасида рус филологияси факультети ва яна 5 тасида рус тили ва адабиёти бўлими фаолият кўрсатаётгани фикримизнинг далили бўла олади.

Айни пайтда, 5 та олий ўқув юртида қозоқ тили ва адабиёти факультети, шунингдек, Жиззах давлат Педагогика институтида математика-информатика ҳамда педагогика ва Бошланғич таълим услубиёти мутахассисликларининг қозоқ бўлимлари мавжудлигини ҳам таъкидлаш зарур. Иккита олий ўқув юртида тожик тили ва адабиёти ҳамда тожик тилида Бошланғич таълим услубиёти бўлимлари ишлаб турибди.

Мустақиллик шарофати туфайли туркман ва қирғиз тилида таълим олиб борилувчи мактабларнинг ўқитувчиларга бўлган эҳтиёжини қондириш учун ҳам имконият яратилди. Қорақалпоқ давлат университетида 1992 йилдан туркман филологияси ташкил этилган бўлса, 2003-2004 ўқув йилидан бошлаб эса Андижон давлат университетида қирғиз тили ва адабиёти бўлими ўз фаолиятини бошлади.

Умуман олганда, қардош тилларда фаолият кўрсатаётган жами 20 факультет ва бўлимнинг 6 таси, яъни 30 фоизи мустақиллик шароитида ташкил этилганини таъкидлаш зарур. Ушбу рақамлар ҳам, мустақиллик шароитида фуқароларимизнинг ўз она тилларида таълим олиш имконияти нақадар ўсганини кўрсатади.

Таълим тизимида ўрта махсус ўқув юрти, лицей ва коллежлар муҳим ўринни эгаллайди. Шундай экан, бу соҳадаги жараёнларни миллийлик призмаси орқали қараб чиқиш ҳам муҳимдир. “Республикамизда фаолият кўрсатаётган ўрта махсус ўқув юрти, лицей ва коллежларда меҳнат қилаётган ўқитувчиларнинг 22.3 фоизи бошқа миллат вакиллари”¹⁷⁷.

Мамлакатимизда таълим ўзбек ва қорақалпоқ тилларидан ташқари рус, тожик, қозоқ, қирғиз ва туркман тилларида ҳам олиб борилмоқда. Ушбу мактабларни давр талабига жавоб берадиган дарсликлар билан таъминлаш ҳам ҳукуматимизнинг доимий диққат эътиборидадир. Биргина 2000 йилда 385 номда ва 25 млн. нусхада мактаб дарслиги, 3 млн. нусхада болалар, педагогик, илмий-оммабоп, ижтимоий-сиёсий, тиббий адабиётлар ўқувчиларга тортиқ қилингани ҳам фикримизнинг далили бўла олади¹⁷⁸.

Бундан ташқари бошқа миллат вакиллари бўлмиш ватандошларимиз гўж бўлиб яшайдиган ҳудудларда улар тилидаги боғчалар, мактаблар тизи-

мини ривожлантириш, уларни педагогик кадрлар ва зарурий ўқув дастурлари ҳамда дарсликлар билан таъминлашга алоҳида эътибор берилмоқда.

Шундай бўлсада, миллий истиқлол ғоясини турли миллатга мансуб ўқувчи ва талаба ёшларимиз ўртасида тарғиб қилиш борасида алоҳида эътибор талаб қиладиган масалалар ҳам мавжудлигини қайд этиш лозим. Уларнинг кўламини эса қуйидагиларда ҳам кўриш мумкин.

Ўзбекистон Файласуфлари миллий жамияти томонидан 2001 йилда «Миллий истиқлол ғояси» туркумида нашр этилган ва кенг китобхоналар оммаси, шу жумладан, тарбиячи ва ўқитувчиларга ҳам мўлжалланган 20 дан ортиқ рисола чоп этилгани таҳсинга лойиқ. Бироқ улардан бор йўғи 2 таси рус тилида, «Маънавият ва маърифат» маркази томонидан шундай ниятда «Воизга ёрдам» рукнида чоп этилган 10 дан ортиқ рисола эса фақат ўзбек тилида ёзилган.

Мазкур ҳолат биринчидан, миллий истиқлол ғоясини турли миллатга мансуб фуқароларимиз ўртасида бирдек тарғиб қилиш имконини бермайди.

Иккинчидан, бошқа тилларда таълим берувчи тарбиячи ва ўқитувчилар миллий истиқлол ғояси моҳиятини чуқурроқ англаб етишлари, ёшлар орасида ғоявий тарбияни тўғри ташкил этишларига қўмаклашувчи қўшимча манбаларга эга эмасликларини кўрсатади.

Учинчидан, рус тилида нашр этилган китобларнинг муаллифлари ҳам ўзбеклар эканини инобатга оладиган бўлсак, «Идея национальной независимости: основные понятия и принципы» рисоласида ёритилган асосий фикрларни чуқур ўзлаштирган, русийзабон аҳоли менталитети, дунёқарашига хос хусусиятларни биладиган, юқори методик ва назарий тайёргарликка эга муаллифлар гуруҳини шакллантириш, уларнинг салоҳиятидан фойдаланган ҳолда мазкур йўналишдаги кемтикларни мумкин қадар тезроқ бартараф этиш зарурлиги англашилади.

Миллий тил, маданият миллатнинг ўзлигини, этнослар ҳамжамиятида тутган ўзига хос ўрнини кўрсатувчи муҳим омиллардан биридир. Айни пайтда, улар миллатни бирлаштирувчи асоскор (фундаментал) ҳодисалардан ҳисобланади. Уларнинг ичида эса халқнинг тарихи, миллий онги ва дунёқараши акс этган тил алоҳида ва ўзига хос ўринга эга.

Шу нуқтаи назардан қараганда, мустақиллик миллий ҳаётда мутлақо янги бўлган “якшанба” мактаблари каби ҳодисанинг пайдо бўлишига замин яратганини таъкидлаш зарур. Чунки, айнан якшанба мактаблари республикамизда истиқомат қилувчи диаспоралар вакилларига ўз она тиллари, миллат тарихи ва маданиятини ўрганиш учун имконият яратиб бермоқда. Шунинг учун ҳам, миллий - маданий марказлар томонидан ташкил этилган бундай мактаблар фаолияти диаспоранинг

¹⁷⁷ Қаранг: Ўша манба. — 7 б.

¹⁷⁸ Қаранг: Бахтиёр Омон. Нотиқнинг нуфузи. — Т.: «Маънавият», 2001. — 6 б.

ёшу қариси томонидан фаол қўллаб-қувватланмоқда. Бу «якшанба» мактабларининг кенг тармоғи шаклланиб бораётганида ўзининг ёрқин ифодасини топомқда.

Умуман олганда, миллий-маданий марказларни шартли равишда 2 гуруҳга бўлиш мумкин. Биринчи гуруҳга республикада таълим олиб бориладиган тиллар билан боғлиқ миллий-маданий марказлар киради. Хусусан, рус, тожик, қozoқ, қирғиз, туркман миллий-маданий марказлари шулар жумласидандир. Иккинчи гуруҳга таълим олиб борилмайдиган 21 миллат вакилларининг миллий-маданий марказлари киради. Шундай экан, миллий-маданий марказлар олдидаги вазифалар бир-биридан озми-кўпми фарқ қилишини англаб етиш мумкин. Биринчи гуруҳда кўпроқ миллий урф-одатларни сақлаб қолиш ва ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилаётган бўлса, иккинчи гуруҳга кирувчи миллий-маданий марказлар фаолиятида миллий тилни сақлаб қолиш, ривожлантириш асосий ўринлардан бирини эгалламоқда.

Поляк, арман, грек, грузин, украин, дунган ва бошқа бир қатор миллий-маданий марказлар қошида ташкил этилган «якшанба» мактаблари ана шундай вазифани муваффақиятли ҳал этиб келмоқда. Вақт ўтиши билан ушбу мактаблар фаолияти такомиллашиб, серқирра характер касб этиб бормоқда.

Масалан, 1993 йилдан буён фаолият кўрсатиб келаётган арман миллий-маданий маркази қошидаги «якшанба» мактабида бугунги кунда арман тили ва адабиёти билан бир қаторда халқ хореографияси ва фольклоридан бепул асосда 8 ўқитувчи 7 ёшдан 24 ёшгача бўлган 216 кишига таълим бермоқда¹⁷⁹.

1991 йилдан Яккасарой туманининг 72-ўрта мактабида фаолият кўрсатаётган поляк синфида эса доимий асосда 4 гуруҳ таҳсил олиб келмоқда. Бошқаларидан фарқли ўларoқ бу мактабда студентлар гуруҳи ҳам мавжуд бўлиб, унда Польша олий ўқув юртларига киришни хоҳловчилар таҳсил олишади. Улардан Польша олий ўқув юртларидан келган профессорлар кириш имтиҳони қабул қиладилар. Муваффақиятли имтиҳон топширган 5-8 ўқувчи ҳар йили Польша олий ўқув юртларида ўқиш ҳуқуқини қўлга киритмоқда.

Тошкент шаҳридаги 110 мактаб - лицейда украин тилини ўрганувчилар учун ташкил қилинган «якшанба» синфида эса 40 киши таҳсил олмоқда. 2002 йилда уни битирган 3 ўқувчи Украина (Киев Миллий

¹⁷⁹ Бу ва кейинги ўринларда келтирилган «якшанба» мактабларига оид рақамлар Республика байналмилал маданият марказининг 2003 йилдаги маълумотлари асосида ҳисоблаб чиқилган.

университети, Киев Медицина ва Запорожье Политехника институтлари)га ўқишга кирган.

Тошкент шаҳар грек миллий-маданий марказининг 1994 йилдан фаолият кўрсатаётган «якшанба» мактабида бугунги кунда 189 ўқувчи таҳсил олаётган бўлса, уни битирганлардан 5 киши бугунги кунда Греция олийгоҳларида таълим олмоқда. Шунингдек, марказ қошида грек тилини ўрганишни хоҳловчилар учун махсус кечки курслар ҳам ташкил этилган.

П.Ким ва С.Юсупова таъкидича, 1989 йилдаги аҳолини ҳисобга олиш 229 мингдан ортиқ корейсларнинг 99 фоизи она тилида ўқиш ва ёзишни билмаслигини кўрсатган. 1992 йилда биринчи марта бундай ҳолатни бартараф қилиш йўлида ҳаракат бошланди. Корейс миллий-маданий марказлари қошида корейс тилини ўрганиш курслари ташкил этилди. Мазкур курсларни дарсликлар билан таъминлаш мақсадида Корея Республикасидан 15550 нусхада ўқув қўлланмалари олинди. Шу йўл билан 1995 йилгача барча корейс маданий марказлари зарур ўқув қўлланмалари билан таъминланди¹⁸⁰.

Бунинг натижаси ўларoқ бугунги кунда она тилини ўргатувчи синфларнинг энг кўп миқдорига корейс маданий марказлари Ассоциацияси эга дейиш мумкин. Корейс тилининг иккинчи хорижий тил сифатида ўқув дастурларига киритилгани ҳам бунга муайян даражада йўл очиб берди.

Ҳозирги кунда Тошкент шаҳри ва вилояти бўйича бундай синфларда 1140 киши таълим олмоқда. Мактабларда таълим олувчиларнинг 72 фоизи корейслар бўлса, 10 фоизини ўзбеклар, 18 фоизини бошқа миллат ва элат вакиллари ташкил этади.

Бугунги кунда республика бўйича жами бўлиб 99 та ана шундай мактаблар ташкил этилган бўлиб, уларда 7387 киши таълим олмоқда. Шунингдек, Тошкент давлат педагогика университети, Жаҳон тиллари университети ва Шарқшунослик институтининг корейс филологияси факультетларида жами 560 талаба корейс тилини ўрганмоқда.

Мазкур мисоллардан ҳам кўриниб турибдики, миллий-маданий марказлар қошида ташкил этилган якшанба мактаблари унутилаёзган ўз миллий тилларини диаспора вакилларига ўргатиш билан бир қаторда этник мансублигидан қатъи назар, ушбу тилни ўрганишни истовчиларга ҳам қўмаклашиб келмоқда. Бу ўз навбатида ушбу миллатларнинг тарихий ватанларидаги олий ўқув юртларида таҳсил олиш учун имконият яратмоқда. Бугунги кунда Польша, Греция, Украина олийгоҳларида поляклар, греклар, украинлар билан бир қаторда ўзбеклар ва бошқа миллатлар вакиллари ҳам таълим олаётгани фикримизнинг далили бўла олади.

¹⁸⁰ Қаранг: Ким П., Юсупова С. Корейская диаспора в Узбекистане. // Ўзбекистон миллатлараро ҳамжиҳатлик йўлида. — Т.: «Университет», 1996. — С. 155-156

Кам сонли диаспораларнинг ўз тиллари, тарихи ва маданиятини ўрганиши ҳақида гап кетар экан, мамлакатимизда яшовчи яҳудийлар учун ҳам шундай имконият яратилганини, улар учун махсус, алоҳида мактаблар фаолият кўрсатаётганини таъкидлаш зарур. Хусусан, Тошкент, Бухоро ва Самарқанд шаҳарларида иврит тили, яҳудий халқи тарихи, маданияти ўрганила бошлангани мустақиллик берган ана шундай имконият натижасидир. “Бухоро шаҳар ҳокимлиги марказимиз илтимосини ҳисобга олиб, — деб ёзади Бухоро вилоят яҳудийлар миллий-маданий маркази раиси А. Ёқубов, — яҳудийларнинг фарзандлари учун алоҳида мактаб ташкил этган. 200 га яқин бола бу ерда умумтаълим фанлари билан бир қаторда иврит тилини, яҳудийлар урф-одатларини, маросимларини ўрганадилар”¹⁸¹.

Юқорида қайд этилган ва шартли биринчи гуруҳга кирувчи миллий-маданий марказлар ҳам маданий-маърифий дастурларни амалга ошириш билан бир қаторда, уларнинг тилларида мамлакатимизда таълим олиб борилишидан қатъи назар, бу соҳада ҳам ўз ўринларини топишга ҳаракат қилмоқдалар. Масалан, республика рус миллий-маданий маркази Россиядаги олийгоҳларда таҳсил олишга қизиқишнинг кучлилиги ва абитуриентларнинг кириш имтиҳонларини топшириш учун у ерга боришлари қийинлигини инобатга олиб, мана бир неча йилдирки, Россия олий ўқув юртларига кириш имтиҳонлари дастури бўйича ишловчи тайёрлов курслари ташкил этган. “Бу тадбирнинг ўтказилишидан мақсад, имтиҳонни муваффақиятли топширган абитуриент Россиянинг у ёки бу олий ўқув юртига қабул қилинишига қатъий ишонч билан бориши керак. Бу ерда абитуриентларга ҳеч қандай истиснолар йўқ, асосий мезон қилиб билим даражаси белгиланган”¹⁸².

Юқоридаги мисоллар ҳар бир миллат вакилининг истеъдоди ва салоҳиятини рўёбга чиқариш, ҳар бир фуқаро ўз она тилини эркин ва тўсиқларсиз ўрганиш ҳуқуқига эга эканидан келиб чиққан ҳолда, бошқа миллатлар ва элатлар тилларида мактабгача тарбия, мактаб таълими, ўрта махсус ва олий таълимни уларнинг эҳтиёжлари ва мавжуд имкониятлардан келиб чиқиб ташкил этишга қаратилган миллий сиёсатимизнинг асосий тамойилларидан бири ҳаётда ўзининг реал ечимини топаётганининг нишонасидир.

¹⁸¹ Ёқубов А. Ягона оила фарзандларимиз. // Миллий гоа — бизнинг гоа. — Т.: 2001. — 57 б.

¹⁸² Зинин С. Русский культурный центр в Узбекистане. // Узбекистан на пути межнационального согласия. Сб. статей. — Т.: «Университет», 1996. — С. 129

VIII боб.

ОММАВИЙ АХБОРОТ ВОСИТАЛАРИНИНГ МАФКУРАВИЙ ЖАРАЁНЛАР ВА МИЛЛАТЛАРАРО МУНОСАБАТЛАР РИВОЖИГА ТАЪСИРИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Миллий истиқлол мафкураси, шу жумладан, миллатлараро тотувлик гоясининг кишиларимиз онгидан жой олиши ва фаолият дастурига айланиши хилма-хил омилларга боғлиқ. Бу жараёнда оммавий ахборот воситалари улкан ва ўзига хос ўринни эгаллайди.

Аввало, шуни алоҳида таъкидлаш зарурки, кишилар онги ва тафаккурида ҳукмронликка эришиш ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, геостратегик манфаатларни рўёбга чиқаришнинг энг самарали йўли сифатида кенг тан олиниши мафкуравий жараёнларнинг умуминсоний (глобал) миқёс касб этишига олиб келди.

Глобаллашув, бир томондан, мафкуравий жараёнларга барча халқлар, ер юзининг барча минтақалари тортилганида кўринса, иккинчи томондан, ахборот инқилоби оқибатида дунёнинг турли нуқталарида яшаётган кишилар, халқларда муайян мақсадларга йўналтирилган социал тасаввурлар, қадриятлар тизимини шакллантириш, уларнинг ижтимоий мўлжаллари, фаолият дастурларини белгилаб бериш, таъсир қилишнинг кенг миқёс касб этганида кўринади. Бу жараён мафкуравий таъсир ўтказишнинг ўзига хос хусусиятлар касб этишига олиб келмоқда.

Муайян гуруҳ, халқ, жамиятни мафкуравий таъсир доирасига тортишга уринишлар ҳамма вақт бўлган. Тарихга назар ташласак, бу жараён жамият ривожлана бориши билан бирга чуқурлашиб, кенг қамровлилик касб этиб борганини кўраимиз. Масалан, бундан 20 йил олдинги ва ҳозирги даврдаги мафкуравий таъсир ўтказишнинг хусусиятлари ўртасида кескин фарқ бор.

Бу ўзига хосликлар биринчидан, мафкуравий таъсир ўтказиш жараёни тезкор ва катта шиддат билан кечаётганида кўринмоқда. Бу шиддатлилик муайян мафкуравий қадриятларни яшин тезлигида оммалаштириш, тарқата олиш имкониятини яратган, ер юзининг турли бурчакларида дунёга келаётган гояларни миллионлар дунёқарашининг узвий қисмига айлантираётган матбуот, радио, телевидение, кинематограф каби ижтимоий ҳодисаларнинг тараққиёти туфайли содир бўлмоқда.

Иккинчидан, мафкуравий таъсир жараёни кенг қамровлилик касб этмоқда. Бу мафкуравий таъсирга ижтимоий ҳаётнинг барча соҳалари, аҳолининг турли қатламлари тортилганида яққол кўринади. Бу жараён шунчалик кучлики, бугунги кунда жамият ҳаётининг бирор бир соҳасини мафкуравий таъсирдан ташқарида тасаввур қилиш қийин.

Учинчидан, мафкуравий таъсир олдинги даврлардагидек стихияли тарзда кечаётгани йўқ. Бугунги кунда у онгли равишда, аниқ белгиланган мақсадларга эришиш йўлида, ҳар томонлама ва пухта ишланган режа асосида амалга оширилмоқда. Бу жараёнда хилма-хил институтларнинг изчил тарздаги иштироки ҳам таъминланмоқда. Ана шундай шароитда давлатлар мафкуравий тарбияни тўғри йўлга қўйиш ва хилма-хил ғоявий таъсирларнинг олдини олишни ўз сиёсатининг устувор йўналиши қилиб белгилашга мажбур бўлмоқда.

Тўртинчидан, мафкуравий таъсирни амалга оширишда нодавлат, ноҳукумат ташкилотларнинг роли кескин даражада ўсиши кузатилмоқда. Буни турли диний экстремистик ҳаракатларнинг бутун бир минтақаларда ўз таъсир доираларини кучайтириш йўлидаги уринишлари мисолида кўришимиз мумкин.

Мафкуравий жараёнларнинг характери кишилар қалби ва онгини эгаллаш ғоявий курашнинг бош мақсадига айлангани билан белгиланмоқда.

“Бугунги кунда инсоният қўлида мавжуд бўлган қурол-яроғлар ер куррасини бир неча бор яксон қилишга етади. Буни ҳаммамиз яхши англаймиз. Лекин ҳозирги замондаги энг катта хавф — инсонларнинг қалби ва онгини эгаллаш учун узлуксиз давом этаётган мафкуравий курашдир. Эндиликда ядро майдонларида эмас, мафкура майдонларида бўлаётган курашлар кўп нарсани ҳал қилади. Бу аччиқ ҳақиқатни ҳеч қачон унутмаслик лозим”¹⁸³.

Масаланинг моҳиятини тушуниш учун ғоя ва онг муносабатига дахлдор бўлган қуйидаги ҳолатларга эътибор бериш зарур. Муайян ғоя инсон томонидан қабул қилинмаслиги ёки у шахс онгида фақат муайян ахборот сифатида сақланиб қолиши мумкин. Биринчи ҳолатда ғоя инсон онгида ҳеч қандай из қолдирмаса, иккинчисида ғоя шахс учун ҳеч қандай ижтимоий аҳамиятга эга бўлмайди.

Президентимиз томонидан илгари сурилган “инсон қалби ва онги учун кураш” деган формулада ғоя ва онг муносабати шарқона фалсафий тафаккур асосида ифодаб берилган. Ғоя фақатгина инсон қалбини эгаллаган, инсон маънавий-руҳий ҳолатининг узвий қисмига айлангандагина ҳара-

катга даъват этувчи, рағбатлантирувчи кучга, ҳаракат учун қўлланмага айланади. Шунинг учун ҳам, бугунги кунда инсон қалби орқали унинг онгини эгаллаш мафкуравий курашнинг бош мақсади бўлиб қолмоқда.

Бугунги кунда кишиларнинг онги ва қалби турли ғояларни синаш майдонига, бошқача айтганда, мафкуравий полигонга айланиб қолмоқда.

Полигон (грек. серқирра) ҳарбий термин эканига ўрганиб қолганмиз. Одатда, полигон деганда қурол-аслаҳа ва техникани синаш, қўшинларни ҳарбий тайёргарликдан ўтказиш ёки ҳарбий соҳада тадқиқотлар олиб бориш учун мўлжалланган махсус майдон тушунилади¹⁸⁴.

Тарих ўзга ҳудудларни забт этиш мақсадида ишлатиладиган уруш қуроллари узлуксиз такомиллашиб борганини кўрсатади. У найзалардан тортиб автоматик қуролларгача, замбараклардан тортиб Ер юзининг ҳар қандай нуқтасига беҳато етиб борадиган қитъалараро баллистик ракетааларгача бўлган узоқ такомил йўлини босиб ўтди. Бу қуроллар босиб олинishi керак бўлган ҳудудлар аҳолисини жисмонан йўқ қилишга қаратилган эди. Бугунги кунда эса, ўзга ҳудудларни забт этиш учун уларнинг аҳолисини маҳв этиш шарт эмас. Зеро, онги ва шуури забт этилган, қараш ва кайфиятлари “маъқул” йўналишга ўзгартирилган ерлик аҳоли кўмагида ҳар қандай бойлик, табиий ресурсларга эгалик қилиш мумкин бўлиб қолмоқда.

Мамлакатимиз ичида ўзларининг ғайриисломий ғояларини тарқатишга ҳаракат қилган кимсалар ана шундай ғаразли мақсадларни, яъни ёшларни чалғитиш, улар ёрдамида мамлакатни ўз тараққиёт йўлидан четлатиб юборишни кўзда тутган эдилар. Чет элларда “таълим” олган ваҳҳобийлар, шунингдек “ҳизбут таҳрир”чиларнинг ёшларимизнинг онгини заҳарлаш йўлидаги ҳаракатларини ҳам айнан шундай баҳолаш мумкин.

“Юқоридагилардан кўриниб турибдики, маълумотлар асри бўлган XXI асрда психологик урушларнинг ўзига яраша ўрни ва таъсири бор. Улар аксарият ҳолларда ёшлар аудиториясига қаратилганлиги билан характерланади. Чунки бундай урушнинг моҳияти рақибни осон йўл билан қаршиликсиз енгишдир. Яъни, маълумотлар оқими шундай етказиладики, маълумотни қабул қилувчи қаршилиқ кўрсатиш бемаъни иш эканлигига ишониб қолади. Бундан ташқари оммавий ахборот воситалари орқали атайлаб қарама-қарши характердаги маълумотлар пойма-пой бериладики, бу ҳам охир-оқибат одамларнинг маънавий идроки сусайишига олиб келади. Демак, бу ҳаракатларнинг барчаси тингловчи, томошабин ёки ўқувчининг фикрини ўзгартиришга қаратилган”¹⁸⁵.

¹⁸⁴ Қаранг: Военный энциклопедический словарь. — М.: «Военное издательство», 1984. — С. 570

¹⁸⁵ Қаримова В. Миллий истиқлол ғоясини ўзлаштиришга шахсдаги мустақил фикрлашнинг таъсири. // Миллий истиқлол ғояси тарғиботининг илмий асослари. — Т.: 2002. — 5 б.

¹⁸³ Қаримов И.А. Миллий истиқлол мафкураси халқ этиқоди ва буюк келажакка ишончдир. // Қаримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт — пировард мақсадимиз. 8-жилд. — Т.: «Ўзбекистон», 2000. — 490 б.

Бугунги кунда мафкура полигонларида у ёки бу гуруҳлар, давлатларнинг манфаатларини ифода этаётган, энг оқил гоё сифатида тақдим этилаётган гоёлар синовдан ўтказилмоқда деб ишонч билан айтиш мумкин. Айнан улар ёрдамида кишиларни маънавий-мафкуравий тобе ва пировард натижада буткул қарам қилиб олиш кўзланади.

Шундай шароитда моҳиятан ғайриинсоний бўлган гоёларга қарши тура олиш учун кишиларимизда мафкуравий иммунитетни шакллантириш марказий масалалардан бирига айланмоқда.

Иммунитет муайян ҳимоя демакдир ва у ниманингдир олдини олишга, унга қарши курашга қаратилган бўлади. Шундай экан, ушбу тушунчани “маънавий иммунитет” ва “гоёвий иммунитет” каби шаклларда ишлатиш ўринсиз. Масалан, «маънавият» тушунчаси ўз мазмунига кўра фақат ва фақат ижобий мазмунга эга. Демак, “маънавий иммунитет” тушунчасини ишлатиш ўринсиздир. Чунки маънавиятнинг ўзи ўзига хос иммунитет тизими демакдир.

Гоёни тан олиш ёки тан олмаслик, рад этиш мумкин. Айни пайтда, гоёга қарши фақат гоёни қўйиш мумкин. Айтийлик, диний мутаассибларнинг “ўрта асрларга қайтиш ва у даврдаги давлат тизимини тиклаш” гоёсига “Ўзбекистон — келажаги буюк давлат” гоёсининг қарши қўйилишининг ўзи юқоридаги бузғунчи гоё кириб келишига тўққинлик қила олмайди. Жамиятнинг тараққиёт йўлини белгилаб берадиган гоёвий қарашлар тизими — мафкура орқалигина бундай гоёга қарши кураша олиш мумкин. Айнан мафкура, гоё эмас, ўзининг ҳаракатчанлиги билан ўзгарувчан хавфларга мослаша олади, янгидан юзага келаётган гоёвий таҳдидларга нисбатан мафкуравий иммунитетни мустаҳкамлаб боради. Бундай ёндашувнинг ўринли экани мафкуравий иммунитет тушунчасининг мазмуний доираси аниқ белгилаб олинганда янада ойдинлашади.

Иммунитет (лат. *immunitas* — озод бўлиш, қутилиш) деганда тиббиётда организмнинг доимий ички муайянлигини сақлаши, ўзини турли хусусиятларга эга таъсирлардан, уни ташқи инфекциялар кириб келишидан ҳимоя қилишга қодир бўлган реакциялар мажмуи тушунилади. Иммунитет киши вужудининг турли инфекцион касалликларга берилмаслик хусусиятини ҳам ифодалайди¹⁸⁶.

Инсоннинг туғма бўлган ана шу умумий иммунитет тизимидан фарқли ўлароқ мафкуравий иммунитетни шакллантириб бориш зарур. У ҳар бир авлод учун ўзига хос хусусиятга эга бўлади ва мафкуравий дахлсизликни таъминлашга (иммунитетга эга бўлмаган чақалоқларнинг узоқ яшай олмаслигини эслайлик) хизмат қилади.

Мафкуравий иммунитет тизимининг, асосий ва биринчи унсури, бу билимдир. Аммо билимлар кўп. Буюк давлатчилик шовинизми ёки агрессив миллатчилик мафкураси ва амалиёти тарафдорлари ҳам муайян “билим”ларга таянадилар ва уни сингдиришга ҳаракат қиладилар. Демак, мафкуравий иммунитет тизимидаги билимлар объектив бўлиши, воқеликни тўғри ва тўлиқ акс эттириши, инсон маънавиятининг бойиши ва жамият тараққиётига хизмат қилиши лозим. Бу бир томондан. Иккинчи томондан, бу билимлар ўз моҳият эътиборига кўра, Ватан, миллат, инсоният манфаатлари билан узвий боғлиқ бўлмоғи керак.

Мафкуравий иммунитет тизимининг иккинчи асосий унсури ана шундай билимлар замирида шаклланидиган баҳолар, қадриятлар тизимидир. Билимлар қанчалик объектив ва чуқур бўлса, унинг замирида юзага келган баҳолар, қадриятлар ҳам шунчалик мустаҳкам бўлади. Бир сўз билан айтганда, қадриятлар тизими мафкуравий иммунитетнинг имкониятларини белгилаб беради ва мафкуравий инфекциялар йўлида мустаҳкам қалқон бўлиб хизмат қилади. Аммо билимлар ва қадриятлар тизими ҳам мафкуравий иммунитетнинг моҳиятини тўлиқ ифода эта олмайди. Зеро, бу икки унсур мафкуравий иммунитетнинг учинчи муҳим унсури ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва маданий - маърифий соҳалардаги мўлжал ва мақсадлар тизими билан боғлиқ. Ана шундай аниқ тизим бўлмас экан, хоҳ алоҳида инсон, хоҳ миллат ёки жамият бўлсин, гоҳ ошкора, гоҳ пинҳона кўринишдаги мафкуравий тазйиқларга бардош бериши амри маҳолдир.

Мафкуравий иммунитет тизимини шакллантиришда ёт гоёлар кириб келишининг олдини олиш ва уларни йўқотишга қаратилган чора-тадбирлар мажмуини ўз ичига оладиган мафкуравий профилактиканинг ўрни катта. Мафкуравий профилактика ижтимоий институтлар томонидан хилма-хил шаклларда амалга ошириладиган гоёвий-тарбиявий, ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, маънавий ишлар мажмуини, бир сўз билан айтганда, тўғри ташкил этилган бутун тарбия тизимини қамраб олади. Бу жараёнда омманинг руҳиятига таъсир этадиган ва муайян тарзда танлаб олинган ахборотлар муҳим ўринни эгаллайди.

“Миллат бор экан, миллий давлат бор экан, унинг мустақиллиги ва эркинлигига, анъана ва урф-одатларига таҳдид соладиган, уни ўз таъсирига олиш, унинг устидан ҳукмронлик қилиш, унинг бойликларидан ўз манфаати йўлида фойдаланишга қаратилган интилиш ва ҳаракатлар доимий хавф сифатида сақланиб қолиши муқаррар”, — деб ёзади Президентимиз. Шундай экан, вояга етаётган ҳар бир фарзандимизни маънавий баркамол, иродаси бақувват, бир сўз билан айтганда, кучли мафкуравий иммунитетга эга шахс сифатида тарбиялаш озод ва обод Ва-

¹⁸⁶ Қаранг: Малай медицинская энциклопедия. Т. 2. - М.: 1991. — С. 26

тан, эркин ва фаровон ҳаётни таъминлашимизнинг асосий шартларидан бири бўлиб қолаверади.

Ана шу вазифаларни ҳал этиш йўлида, юқорида таъкидланганидек, оммавий ахборот воситалари муҳим роль ўйнайди. Чунки, улар биринчидан, ижтимоий ҳаётдаги муайян воқеа, факт, ҳодиса, муаммолар юзасидан ахборотни етказиб бериш орқали, унинг жамият учун муҳим аҳамиятга эга эканини, кенг аҳоли қатлами учун долзарблигини таъкидлайди. Ахборот оқими ҳажман кенг, мазмунан хилма-хил, узатилишига кўра тезкор бўлган бугунги кунда бу жараён янада чуқурлашиб бормоқда. Иккинчидан, оммавий ахборот воситалари муайян хабарни узатиш ёки бирор бир ғоянинг моҳиятини очиб бериш орқали унинг ўзлаштирилишига, кишилар онгида барқарор тасаввурлар, образлар, қадриятларнинг шаклланишига қўмаклашади. Бошқача айтганда, ижтимоий фикрга доимий ва изчил таъсир ўтказиш, уни шакллантира олиш имкониятига эгадир.

“Ҳозирги замон кишиси шундай улкан ахборотлар уммонига қўмилганки, инсоннинг у ёки бу фаолиятининг муваффақиятли бўлишини таъминлаш учун бу билимлар билан иш кўраётган кишиларга улар тушунарли бўлиши керак”¹⁸⁷. Яна бир ҳолатга алоҳида эътибор бериш лозим. У ҳам бўлса, узатилаётган ахборотларнинг объективлиги масаласидир. Ахборотнинг объектив эмаслиги биринчидан, уларга ишончсизликнинг шаклланишига олиб келади. Иккинчидан, нотўғри тасаввурнинг илдиз отишига ва жамиятда кечаётган жараёнларнинг моҳиятини тушунмасликка сабаб бўлади.

Шундай экан, бугунги кунда газеталаримизда босилаётган айрим материалларнинг саёзлиги ғоявий тарбия жараёнига хизмат қилмайди, албатта. Газета, журналларнинг сони, уларнинг ҳажми, тиражи, телевидение ва радионинг эфир соатлари, дастурларининг сони ва ҳоказоларнинг миқдорий характеристикаси бу жараён самарадорлигини кўрсатувчи асосий мезон бўла олмайди. Манбаларда бугунги кунда республика-мизда мавжуд газеталар умумий сонининг 54,4 ва журналларнинг 78,1 фоизи мустақилликка эришганимиздан кейин чоп этила бошлагани қайд этилади¹⁸⁸. Демак, энг аввало улар сонининг ўсиши мустақиллик шарофати экани шубҳасиз. Айни пайтда, бозор муносабатлари шароитида у ёки бу газета, журнал унга эҳтиёж бўлган, ўз ўқувчисига эга бўлган тақдирдагина чоп этилишини унутмаслик керак. Мавжуд нашрлар у ёки бу даражада ўз муштарийларига эга экан, уларда аҳоли турли қатламла-

¹⁸⁷ Гусев С.С., Тульчинский Г.Л. Проблема понимания в философии. — М.: «Политиздат», 1985. — С.130.

¹⁸⁸ Қаранг: З. Ҳусниддинов. Ўзбекистон Республикасида миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенглик. // Ҳамжиҳатлик ва бағрикенглик тараққиёт омили. — Т.: 2001. — 8 б.

ри қизиқишларини қондирадиган хабар ва материалларнинг бериб борилиши долзарб вазифалардан ҳисобланади.

Тарих ўзи ва теварак-олам ҳақида кўпроқ ахборотга эга бўла бошлаган инсон уларни сақлаш, узатишни доимий такомиллаштириб борганини кўрсатади. Бу йўлда дастлаб ёзувни, сўнгра қўлёзма китобни ўйлаб топган инсон китоб чоп қилишни йўлга қўйиш билан бу жараённинг қамрови ва тезлигини янада оширди. Мазкур мисоллар ҳам инсоният ўз ҳаётининг бурилиш нуқталарида ахборотни сақлаш ва узатишнинг янги-дан-янги шакллари топганини исботлаб турибди. Демак, “ахборот портлаш”ини юзага келтирган инсон ўзи ишлаб чиқараётган ахборотни янада кўпроқ ва самаралироқ “ҳазм” қилиш, ахборотнинг глобаллашуви билан боғлиқ муаммоларни ҳал қилишнинг оптимал йўлини ҳам топади.

“Аслида ахборот соҳасидаги глобаллашув инсоният учун, дунёнинг барча ҳудудларидаги одамларнинг ўзаро мулоқоти учун, илм-фан ва маданий бойликларни ўзлаштириш учун улкан имкониятлар яратадиган жараёндир”¹⁸⁹. Таҳлил ана шундай жараёндан мафкуравий таъсир ўтказиш мақсадида ҳам усталик билан фойдаланилаётганини кўрсатиб турибди. Тадқиқотчиларнинг ҳақли таъкидича, турли даражадаги сиёсий кучлар оммавий ахборот воситаларига нафақат информация, балки муайян ғоя, дунёқарашни сингдирувчи мафкуравий назорат қуроли сифатида қарамоқдалар. Оммавий ахборот воситаларининг мафкуравий таъсири жамият аъзоларидан тизимли равишда информациянинг муайян қатламини яширишда, уларнинг муҳокама объектига айлантирмасликка интилишда ҳам кўринади¹⁹⁰.

Таҳлил оммавий ахборот воситаларининг турли ғояларни тарқатиш, кишилар онига сингдиришдек улкан имкониятларидан миллатлараро муносабатлар, унда кечаётган жараёнларга таъсир ўтказишда ҳам усталик билан фойдаланилаётганини кўрсатади. Хусусан, мамлакатимиз халқлари ҳаётида бўлаётган ўзгаришларга бўлган ғаразли муносабат, берилаётган бир ёқлама баҳолар бунинг исботи бўла олади. Бу жараёнда бир қатор масалаларга алоҳида эътибор берилиб, ғоявий кураш асносида бузиб талқин қилинаётганини таъкидлаш зарур. Айрим республикалардаги каби мамлакатимизда “давлат ҳудуди титул миллатнинг тарихий-генетик ҳудуди” деб эълон қилинмади. Аксинча, Ўзбекистон унинг ҳудудида яшаб келган барча миллатларнинг бирдай Ватани экани ҳақидаги ғоя миллий сиёсатимизнинг ўзагини ташкил этди.

¹⁸⁹ Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. — Т.: «Ўзбекистон», 2000. — 23 б.

¹⁹⁰ Тузиков А. Масс-медиа: идеология видимая и невидимая. // «Полис», 2002. №5. — С.124

Шунингдек, республикада баъзи мамлакатлардагидек титул бўлмаган миллатларнинг ҳақ-ҳуқуқларини камситиш ва титул миллат ҳуқуқлари устуворлигини таъминлаш йўлидан борилмади. Бу йўлда энг аввало фуқаролик тўғрисидаги қонун қабул қилинган вақтда мамлакатимиз ҳудудида яшаган барча кишиларга фуқароликни қабул қилиш ҳуқуқи-имконияти берилди. Ўзбекистон фуқаролиги паспортини олгунгача бўлган даврда асосли қарор қабул қилиш учун вақт-имконият ҳам яратиб берилди. Аммо, мазкур ҳолатни хориждаги айрим доиралар шу даврда мамлакат ҳудудида яшаган барча кишилар, хоҳиш истагидан қатъи назар мажбурий равишда фуқароликка қабул қилинди деган маънода талқин қилишга уринмоқдалар.

Муайян умумий ғоялар, қадриятларнинг мавжудлиги одамларнинг ўзаро муносабатларини ҳаммиша тартибга солиб келган. Умумуминсоний қадриятларга асосланган миллий ғоя ҳам кўп миллатли мамлакат учун бирлаштирувчилик ролини ўтайди. Бу “Ўзбекистон — келажаги буюк давлат” ғоясига ҳам тааллуқлидир. Аммо истак бўлса, ҳар қандай яхши ниятни унинг тескарисига айлантириш мумкин деганларидек, мазкур ғояни ҳам “Буюк Ўзбекистон” маъносида талқин этиш ҳоллари учрамоқда. Табиийки, “Ўзбекистон — келажаги буюк давлат” ғояси билан “Буюк Ўзбекистон” ғояси ўртасида, таъбир жоиз бўлса, осмон билан ерча фарқ бор. Ана шундай талқиндан келиб чиқиб, Ўзбекистоннинг ташқи сиёсий фаолияти аксар ҳолларда минтақавий гегемонликка интилиш сифатида талқин этилмоқда. Бундай бузилган талқин айни пайтда, бир томондан, давлатлар чегараларини аниқлаш борасида айрим баҳсли масалаларнинг мавжудлигини Ўзбекистоннинг ҳудудий жиҳатдан кенгайишга, иккинчи томондан, буюк аجدодларимиз номларининг тикланиши, хусусан, Амир Темурга бўлган эътибор ҳам империячиликни орзу қилиш, унга интилишнинг ғоявий-мафкуравий ифодаси деб баҳолаш асносида келиб чиқмоқда¹⁹¹.

Оммавий ахборот воситаларида Алишер Навоий асарлари, қарашларини тарғиб қилиш борасида олиб борилаётган ишларни ўзбек халқининг бошқа туркий халқлардан устунлигини асослашга хизмат қилувчи миллатчиликнинг намунаси сифатида тақдим қилиниши ҳам ана шундай ғайриилмий талқинлар жумласидандир¹⁹².

Гарчанд сўнгги йилларда барқарорлашган бўлсада турли омиллар таъсирида миграция жараёнлари давом этмоқда. У энг аввало ижтимоий-

¹⁹¹ Қаранг: *Бжезинский З.* Великая шахматная доска. — М.: Международные отношения, 1999. — С.157-158; *Тукумов Е.* Казахи Узбекистана. // «Центральная Азия и Кавказ», №6, 2000. — С.218

¹⁹² Қаранг: *Марч Э.* Идеология национальной независимости И. Каримова: обоснование и пропаганда. // «Центральная Азия и Кавказ», 2002. №6. — С. 104

иқтисодий омиллар таъсирида содир бўлмоқда. Қолаверса кимнинг қаерда яшаши ўз ихтиёрида. Шундай бўлсада, ушбу жараёнларни ҳам туб бўлмаган миллатларнинг сиқиб чиқарилиши сифатида баҳолашга интилиш ҳам мавжуд. Ваҳоланки, фактлар бунинг тескарисини кўрсатади. Умуман олганда, “ташқи миграция ўртача ҳисобда 1,04-1,8 баробаргача қисқарганини кўрамиз. Миграция рақамларига мамлакатимизда кўпчиликни ташкил этадиган миллатлар призмаси орқали қараладиган бўлса, у ҳолда четга чиқиб кетиш пасаяётгани янада яққол кўринади. Масалан, русларнинг четга кўчиб кетиши ўртача ҳисобда 1,2-1,3 баробарга қисқарган. Бундай тенденцияни айрим ўзига хосликлар билан украин, қозоқ, тожик, туркман, татар ва корейс миллатига мансуб фуқаролар мисолида ҳам кўришимиз мумкин”¹⁹³.

Миллатлараро муносабатлар билан боғлиқ жараёнларни бузиб талқин қилиш ҳақида гап кетар экан, яна бир ҳолатга диққатни қаратиш лозим. Маълумки, Орол фожиаси, кетма-кет содир бўлган курғоқчилик туфайли юзага келган сув танқислиги Қорақалпоғистон ва Хоразм вилояти аҳолиси турмуш даражасининг муайян даражада оғирлашувига олиб келди.

Оммавий ахборот воситаларини кузатиш айнан мана шундай объектив ҳолатдан ҳам миллий муаммо қидиришга интиладиганлар топилишини кўрсатмоқда. Хусусан, “Институт по освещению войны и мира” нинг 2002 йил 7 октябрда Интернетда берган материалида Ўзбекистон ҳукуматининг Қорақалпоғистондаги оғир вазиятга эътиборсизлиги, аҳолига ҳеч қандай амалий ёрдам кўрсатмаётгани ҳақида ёзилган. Реал аҳволдан беҳабар ўқувчи ана шундай ахборотга таянган ҳолда хулоса чиқариши ҳеч гап эмас. Ваҳоланки, бу бир ёқлама ва нотўғри маълумотдир. Зеро, республикада ҳукумати Оролбўйи минтақасида юзага келган вазиятни мумкин қадар юмшатишга интилиб келаётгани ҳеч кимга сир эмас.

Биргина Вазирлар Маҳкамасининг “Қорақалпоғистон Республикаси ва Хоразм вилоятида аҳолини ижтимоий муҳофаза қилишга доир чоратадбирлар ҳамда сув тақчиллиги оқибатларини енгилаштириш тўғрисида” махсус қарор қабул қилгани ва унда минглаб болалар, аёллар, кексаларнинг дам олиш оромгоҳлари, санаторий-курорт муассасаларида даволанишлари, уларнинг дам олиш жойларига ва у ердан ўз уйларига қайтишлари бепул асосда ташкил этилгани, кам таъминланган оилаларга кўрсатиладиган моддий ёрдам миқдорининг оширилгани, қўшимча иш ўринлари ва ҳақ тўланадиган жамоат ишларини ташкил этиш лоят ва ласига алоҳида эътибор берилгани, сув тақчиллиги туфайли (81,8%) ҳўжалиги экинлари экиш имкониятига эга бўлмаган 8 муман олганда,

¹⁹³ З. Хусниддинов. Ўзбекистон Республикасида миллатлар этелерадио” компаниясидан рикенглик. // Ҳамжиҳатлик ва багрикенглик тараққиёт

қон ҳўжаликлари учун олдин олинган кредитларни қайтариш муддати кечиктирилгани, янги даволаш - профилактика марказларини қуриш каби масалаларни ҳал этиш кўзда тутилгани бундай ёндашувларнинг асоссиз эканини кўрсатади¹⁹⁴.

Мустақиллик ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида, шу жумладан, миллатлараро муносабатлар соҳасида ҳам янгилашни ва юксалиш учун йўл очди. Айни пайтда, юқоридаги каби “таҳлилу-талқинлар” ҳам давом этаётган экан, мафкуравий тарбия ва тарғибот жараёнида уларнинг олдини олишга алоҳида эътибор бериш лозим.

Бу жараёнда энг аввало, жойларда миллатлараро муносабатларни янада уйғунлаштиришга қаратилган ишларнинг ҳаётий ва мазмунан ранг-баранг бўлишини таъминлаш зарур. Чунки, ҳар бир инсоннинг ҳаёти конкрет бир ташкилот (ишхона, ўқув юрти) ва муайян яшаш жойи (маҳалла)да кечади. Айнан мана шу нуқталарда тарғибот ишларининг тўғри ташкил этилиши фуқароларнинг назария (сиёсат) ва амалиёт бирлигини чуқур англашларига ёрдам беради.

Мамлакатимизда бўлаётган ўзгаришлардан, миллати, элатидан қатъи назар, барча фуқароларимиз тез, чуқур ва кенг хабардор бўлиб боришига эришиш лозим. Зеро, бу жараённинг мамлакат, юрт тақдирига дахлдорлик туйғусининг камол топишидаги ўрни беқиёсдир.

Шу билан бирга, жаҳон жамоатчилигига, миллий сиёсат, унинг моҳияти, тамойиллари, бу борадаги стратегик мақсад ва вазифалар, миллий маданиятлар ривожини, миллатлараро тоғувлик, ҳамжиҳатлик ва ҳамкорлик соҳаларида эришилган ютуқлар бўйича объектив ахборотларни вақтида етказиб бериш ҳамда Ўзбекистон миллий сиёсати назарияси ва амалиётини мамлакатдан ташқарида тўғри ва ўринли қабул қилишларига эришишдек муҳим вазифа ҳам борлигини таъкидлаш зарур.

Мазкур вазифалар мафкуравий тарбия жараёнида оммавий ахборот воситалари олдида турган масалаларнинг айримлари холос. Шундай бўлсада, улар ўзаро боғлиқликда ва тизимли олиб қаралгандагина қўзланган мақсадга эришишга хизмат қилади. Чунки, тарғибот муайян ғоялар, қадриятларни тарқатиш, уларнинг мазмун-моҳиятини содда ва тушунарли тилда етказиб бериш орқали чуқур ўзлаштирилиши ҳамда барқарор тасаввурлар ва образларга айланишига эришиш демакдир.

Миллат маънавияти, маданияти ривожиди, унинг давр билан ҳамнафас ва ҳамқадам бўлишида оммавий-ахборот воситалари, айниқса, газе-

¹⁹⁴ Қаранг: “Қорақалпоғистон Республикаси ва Хоразм вилоятида аҳолини ижтимоий муҳофаза қилишга доир чора-тадбирлар ҳамда сув тақчиллиги оқибатларини енгилаштириш тўғрисида”. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори. // «Халқ сўзи», 9 июнь, 2001.

та ва журналларнинг ўрни катта эканини инобатга олиб, турли миллат ва элат вакилларининг оммавий ахборот воситаларини тузиш ҳамда фойдаланиш ҳуқуқини рўёбга чиқариш учун қулай шарт-шароитларни яратишга ҳам алоҳида эътибор берилмоқда. Хусусан, мустақилликкача республика телевидениесида бор йўғи 2 канал фаолият кўрсатиб, жами 13,1 соат, шундан 9,82 соати ўзбек, 3,26 соати рус, қолган 0,02 соати бошқа тилларда олиб борилган. 2003 йилга келиб фаолият кўрсатаётган 4 канал (51,3 соат) ва вилоят телевидениеларининг (17,0 соат) умумий эфир ҳажми 68,3 соатга етди. Бу ўтган йиллар оралиғида, вилоят телевидениеларини ҳам қўшиб ҳисоблаганда, эфир ҳажми 5,2 баробарга ўсди демакдир. Шундан ўрта ҳисобда бир суткада 47,3 соати ўзбек, 14,3 соати рус, 6,1 соати қорақалпоқ, 0,6 соати бошқа тилларда олиб борилмоқда. Мазкур рақамлар рус (4,4 баробар) ва бошқа тиллардаги (30 баробар) эфир ҳажми кескин ўсганини кўрсатади¹⁹⁵.

Мустақиллик йилларида телевидениеда кўрсатувлар олиб бориладиган тиллар сони ҳам ўсди. Телевидениеда ўзбек, қорақалпоқ ва рус тилларидан ташқари мамлакатимиз халқларининг 7 тилида кўрсатувлар олиб борилмоқда.

Радиода содир бўлган ўзгаришлар бундан ҳам сезиларлидир. 1991 йилда радиодаги 3 каналда жами 48 соат эшиттириш олиб борилган бўлса, 2003 йилга келиб у 4 канал бўйича 73 соатга, вилоят радиоларини ҳам қўшиб ҳисоблаганда (18,2 соат) 91,2 соатга етди. Мустақилликкача ўзбек, қорақалпоқ ва рус тилларидан ташқари 3 тилда, ҳозир эса 6 тилда эшиттиришлар олиб борилмоқда. Рус тилида 1991 йилда ўртача бир суткада 4,8 соат, 2003 йилда эса 6,5 соатлик эшиттиришлар ташкил этилган.

Мустақиллик йилларида миллий тилларда ахборот узатиш ҳажмининг жиддий ўзгарганини қозоқ, тожик ва қрим татар тиллари мисолида ҳам кўриш мумкин. Ушбу тилларда 1991 йилда ўртача бир кунда жами 36 минутлик эшиттиришлар олиб борилган. Бугунги кунга келиб эса, вилоят радиоларини ҳам қўшиб ҳисоблаганда, бу кўрсаткич 2,01 соатга етди. Айни пайтда, бу тиллар қаторига қирғиз, уйғур, бошқирд-татар тилларидаги жами бир суткада ўртача 1,2 соатлик эшиттиришлар ҳам қўшилди.

Республикаимизда турли халқлар тилларидаги ахборот майдонининг реал аҳолини газета ва журналлар нашри мисолида ҳам кўриш мумкин. Хусусан, 2003 йилда мамлакатимиздаги республика, вилоят ва туман даражасида чиқадиган жами 609 газетанинг 493 таси (81,8%) битта, 116 таси (18,2%) аралаш тилларда чоп этилган. Умуман олганда,

¹⁹⁵ Бу ва кейинги ўринларда келтирилган рақамлар “Ўзтеледио” компаниясидан олинган маълумотлар асосида ҳисоблаб чиқилди.

бугунги кунда, англиз тилини ҳисобга олмаганда, республикаимизда ўзбек, қорақалпоқ, рус, тожик, қозоқ, қирғиз, туркман, корейс, украин — жами 9 тилда газета чоп этилмоқда. Битта тилда чоп этиладиган газеталарнинг 81,5% (402 таси) ўзбек, қолган 18,5% (91 таси) бошқа тилларда нашр қилинмоқда¹⁹⁶.

Айни пайтда, мамлакатимизда республика, вилоятлар даражасида 166 та журнал чоп этилаётган бўлса, шундан 43 таси (25,9 %) ўзбек, 7 таси (4,2%) рус, 4 таси (2,4%) қорақалпоқ, 1 таси (0,6%) тожик тилида чоп этилмоқда. 111 та (66,9%) журналнинг ўзбек, қорақалпоқ, рус, тожик, қирғиз, қозоқ, турк ва англиз тилларида аралаш ҳолда нашр этилаётгани эса республикаимизда яшовчи ва кўпчиликти ташкил этувчи миллатлар тилларида катта илмий ахборот майдони мавжудлигидан далолат беради.

Ушбу фактлар ҳам миллий сиёсатимизда мазкур соҳа ривожига алоҳида эътибор берилаётгани ва оммавий ахборот воситаларининг миллий ҳаётда ўзига хос ўринга эгаллиги тўғри баҳоланганининг натижасидир дейиш мумкин. Зеро, оммавий ахборот воситалари маданий қадриятларни сақлаб қолиш, ривожлантириш ва яратиш жараёнида иштирок этувчи, ушбу жараёнларнинг кечилишига кучли даражада таъсир ўтказадиган қудратли воситадир. Шунингдек, турли миллатга мансуб фуқароларимиз улар ёрдамида мамлакатимиз ва ўз элатдошлари ҳаётида содир бўлаётган ўзгаришлар билан мунтазам танишиб бориш имконига эга бўлмоқдалар.

Матбуот, радио ва телевидение ўзига хос усулларда кишилар руҳиятига таъсир кўрсатувчи ва оммавий позитив кайфиятлар, тасаввурларнинг шаклланишига хизмат қилувчи муҳим механизм эканини ҳам инобатга оладиган бўлсак, миллий тилларда фаолият юритувчи оммавий ахборот воситаларининг миллатлараро тотувлик ғоясини сингдиришдаги ўрни ва аҳамияти нақадар юқори экани янада ойдинлашади.

Шундай экан, хилма-хил қарашлар ва ёндашувларга кенг йўл очиб бериш, мамлакатда содир бўлаётган ўзгаришлар жараёнига одамларнинг Ватан, миллат манфаатларидан келиб чиқиб онгли муносабатда бўлишларига эришиш йўлида хизмат қилиш оммавий ахборот воситаларининг бугунги кундаги асосий вазифасидир. Ана шу вазифанинг муваффақиятли ҳал қилиниши оммавий ахборот воситаларини фуқароларимиз онгида миллатлараро тотувлик ғоясининг устувор бўлишини таъминлаш йўлидаги имкониятларининг воқеликка айланишига хизмат қилади.

¹⁹⁶ Бу ва кейинги ўринларда келтирилган рақамлар Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигидан олинган маълумотлар асосида ҳисоблаб чиқилди.

IX боб.

МАФКУРАВИЙ ТАРБИЯ ВА МИЛЛАТЛАРАРО МУНОСАБАТЛАРНИ ЯНАДА ТАКОМИЛЛАШТИРИШ: МУАММОЛАР ВА ВАЗИФАЛАР

Инсон фарзандининг камол топишига турли ижтимоий омиллар таъсир кўрсатади. Улар ҳар бир тарихий даврда ўзига хос, аниқ характер касб этган ҳолда, шахснинг муайян типини шакллантиришга хизмат қилади.

Кишилиқ жамияти тарихига назар ташласак, шахснинг шаклланиши ва ривожланишига таъсир кўрсатадиган омиллар ичида мафкура алоҳида ва ўзига хос ўрин эгаллаганига ишонч ҳосил қилиш мумкин. Бу юқорида бир неча марта қайд қилинганидек, унинг ижтимоий ҳаёт ҳақидаги муайян билимлар, баҳолар ва улар замирида юзага келадиган мақсадлар тизими сифатида чиқиши билан белгиланади. Шунинг учун ҳам, мафкура шахснинг ижтимоий тасаввурлари, билимлари, қадриятлар тизими, ҳаётий мўлжалларининг шаклланишига кучли даражада таъсир кўрсатади. Шундай экан, мафкуравий тарбия, яъни шахс жамият ҳаёти, унинг тараққиёт қонунларини, кузатилаётган ҳодиса, жараёнларни нечоғли тўғри ва тўлиқ тушуниши, ўринли ва адолатли баҳолаши, қандай мақсадларни кўзлаб фаолият олиб бориши масаласи ҳар доим ҳаётий аҳамиятга эга бўлиб қолаверади.

Мафкураси бўлмаган ва унга асосланган тарбия тизимини яратмаган жамият йўқ, бўлмайди ҳам. У ёки бу мафкура расмий деб тан олинмаган, мафкуравий хилма-хиллик ҳукмрон бўлган мамлакатларда ҳам аслида ижтимоий ҳаёт, жараёнларга ёндашувнинг устувор бўлган тамойиллари, кишилар ўз фаолиятларида сўзсиз риоя қиладиган қадриятлар мажмуи борлиги аниқ. Жамият, миллат тараққиётининг истиқболлари тўғрисидаги мақсадларни ифодалаган дастурлар мавжуд. Улар ўз моҳият эътибори билан инсоннинг эркинлиги ва ҳуқуқларини таъминлаш, шахснинг муайян типини камол топтиришга йўналтирилган.

Буларнинг барчаси мафкуравий тарбия тизимини шахс тарбиясининг узвий қисмига айлантиришимиз зарурлигини яна бир қарра исботлайди.

Миллий истиқлол ғояси ва миллатлараро муносабатларни такомиллаштириш ҳақида гап кетар экан, бу жараён бир қатор ўзаро узвий боғлиқ жиҳатларга эга эканини қайд этиш лозим. Хусусан, жамиятимиз ҳаёти, миллий мансублигидан қатъи назар, барча фуқароларимиз онгида турли шакл ва шамойилларда учрайдиган истибдод даври асоратларидан қутилиш миллатлараро муносабатларни такомиллаштириш учун йўл очадиган асосий шартлардан биридир. Миллий ҳаёт, миллатлараро муносабатлар соҳасидаги жараёнларнинг кенг маънодаги ижтимоий муносабатлар таъсирида бўлиши, ундан ташқарида ривожлана олмаслиги инобатга олинса, миллий истиқлол ғоясини кишиларимиз онгига сингдириш йўлида ҳал этилиши лозим бўлган вазифаларнинг кўлами яққолроқ намоён бўлади.

Бу жараёнда Президентимиз асарлари ва маърузаларида кўп марта гапирилган, таҳлил этилган социал адолат ва миллий бирлик туйғусининг илдизига болта урадиган маҳаллийчилик ва уруғ - аймоқчиликдек иллатга қарши курашиш асосий ўринлардан бирини эгаллаши лозим.

Маҳаллийчиликнинг олдини олиш ҳақида гапириб, “Биз маҳаллийчиликка, гуруҳбозликка чек қўйишимиз зарур, — деб таъкидлаган эди Президентимиз И.А.Каримов ёзувчилар билан бўлган учрашувда. — Бундай нарсаларни орамиздан кўтариб ташлашимиз керак. Бу ишимизга халақит беради. Дунёда ўзбек миллати битта. У хоразмликми, фарғоналикми, сурхондарёликми, фарқи йўқ — ўзбекдир”¹⁹⁷.

Мустақиллик шароитида мустабид тузум даврида жиддий зарар етказилган оила ва қариндошчилик муносабатлари соҳасидаги қадриятларнинг тикланиши мамлакатимиздаги маънавий-руҳий покланиш ва юксалиш жараёнининг қудратли манбаларидан бири бўлиб қолмоқда. “Оила қадриятлари ва қон-қариндошчилик муносабатларининг тикланиши ўз умрини яшаб бўлаётган оила-уруғ муносабатларини абадийлаштиришни эмас, — деб ёзади Президентимиз, — балки ҳар бир оиланинг иқтисодий, маданий ва касб жиҳатидан эркин бўлиш имкониятини англатиши лозим”¹⁹⁸. Ана шундагина шаклланган анъаналаримиз тараққиёт омилига айланади. Буни социологик тадқиқотларда иштирок этган респондентларнинг 80,1% миллий-фуқаролик позициясининг шаклланишига таъсир қилувчи омиллар ичида оиланинг муҳим роль ўйнашини ажратиб кўрсатгани ҳам тасдиқлайди. Бу кўрсаткич эса энг юқори бўлиб мактаб, бошқа ўқув муассасалари, маҳалла, оммавий ахборот воситалари ролидан ҳам

¹⁹⁷ Каримов И.А. Элни Ватан манфаати бирлаштиради. // Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-жилд. — Т.: «Ўзбекистон», 1996. — 195 б.

¹⁹⁸ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. // Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлидан. 6-жилд. — Т.: «Ўзбекистон», 1998. — 491 б.

юқори туради. Мазкур далиллар ҳам ушбу ҳодисага жамиятимиз истиқболига дахлдор масала сифатида қараш лозимлигини кўрсатади¹⁹⁹.

Айни пайтда, кампаниябозликдек иллатлар ҳам йўқ эмас. Бу миллий истиқлол ғоясини тарғиб ва ташвиқ қилиш билан боғлиқ ишларимизда ҳам сезилмоқда. Буни Тошкент шаҳрида ўтказилган социологик тадқиқотлар ҳам тасдиқлайди. Сўровда иштирок этган 1320 кишининг 25,8% “Бу ишлар кўпроқ ҳисобот бериш учун бажарилаяпти” деб ҳисоблайди²⁰⁰.

Мафкуравий тарбия олдида турган вазифалар миллий ўз-ўзини англашнинг тўлақонли ривожланишига тўсиқ бўладиган юқоридаги ҳолатларни бартараф этиш, олдини олиш билан чекланмайди. И.А. Каримов таъкидлаганларидек, “биз кишилар дунёқарашини бошқариш фикридан йироқмиз, балки биз одамларнинг тафаккурини бойитиш, уни янги маъно ва мазмун билан тўлдириш тарафдоримиз”²⁰¹. Бу ҳам мафкуравий тарбия олдида турган яна бир муҳим вазифадир.

Бу йўлда эса, энг аввало, мустақиллик шароитида содир бўлаётган буюк ижобий ўзгаришларнинг ҳақиқий моҳиятини кишиларимиз онгига сингдириш, уларни қадрлаш, асраб-авайлаш туйғусини шакллантириш, қўлга киритилган ютуқларни ривожлантириш йўлида кучли ирода ва эътиқод билан ҳаракат қилиш лозимлигини англаб етишларига эришмоқ зарур. Бу йўналишдаги ишлар ҳар бир соҳада ўзига хослик касб этади.

Шу нуқтаи назардан қараганда, улкан тарихимиз, буюк маданиятимиз ҳар томонлама ўрганилаётгани, кишиларимиз маънавий дунёсининг узвий қисмига айланиб бораётгани ва бу соҳада кўплаб амалий ишлар қилинаётгани тўғри ва ўринли. Ушбу йўналишдаги ишлар янада кенг қамров касб этмоғи, кишиларимиз онгида эса эртанги кунга ишонч туйғуси устувор бўлмоғи лозим. “Мустақилликка эришганимиздан сўнг, — деб ёзади Президентимиз, — биз сохта мафкуранинг якка ҳокимлигидан қутулдик. Маънавиятни, мафкурани зулумлардан озод қилиб, эркин фикрга, миллий тафаккурга кенг йўл очдик.

Эндиги асосий вазифа кишиларимизнинг мустақил фикрлашга ўрганиши, ўзига ишончининг орта боришидир. Чунки тафаккур озод бўлмаса, онг ва шуур тазйикдан, қулликдан қутулмаса, инсон тўла озод бўлолмайди”²⁰².

¹⁹⁹ Қаранг: Аналитический доклад по результатам социологического исследования: “Национальное самосознание”. — Т., 2001. — С. 5

²⁰⁰ Қаранг: «Маънавият ва маърифат ҳаётимизда» мавзuida ўтказилган социологик тадқиқот натижалари бўйича тақлилий маълумотнома. — Т.: 2003. — 12 б.

²⁰¹ Каримов И.А. Ўз келажагимизни ўз қўлимиз билан курмоқдамиз. // Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан курашимиз. 7-жилд. — Т.: «Ўзбекистон», 1999. — 298 б.

²⁰² Каримов И.А. Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари. // Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасидир. 3-жилд. — Т.: «Ўзбекистон», 1996. — 34.

Дунёқараш тизимида эртанги кунга ишонч туйғуси устуворлигини таъминлаш ҳам муҳим аҳамиятга эга. Унинг аҳамияти энг аввало, шахс дунёқарашидаги барқарорликни белгиловчи ҳалқа сифатида чиқишида, иккинчидан, мавжуд ёки юзага келиши мумкин бўлган қийинчиликлардан чўчимасликка, уларга қарши тура олиш ва бартараф этишнинг оқилона йўллари излашга ундашида, учинчидан, ҳуққидаги собитлик, изчиллик ва амалиётидаги фаолликни таъминлашга хизмат қилишида кўринади. Айни пайтда, бу туйғу кенг маънодаги ижтимоий тараққиёт мўлжалларининг нечоғли аниқ ва асосли белгилаб олинганининг ўзига хос инъикоси ҳисобланади.

Шундай экан, бир томондан, Ўзбекистон ўз тараққиётининг ана шундай аниқ мўлжалини белгилаб олганини ва унга — буюк келажакка эришиш учун реал ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, маънавий-маърифий асосларга эгаллиги ва, бошқа томондан, фақат истиқлол, фақат ўз давлатчилигимиз ана шу мақсадга эришишнинг асосий кафолати бўлиши мумкинлиги мафкуравий тарбия жараёнида марказий ўринни эгаллаши шарт.

Узоқ вақт ҳукмрон бўлган бир қолипда фикрлашдек иллатдан қутилиш, тафаккурни ижтимоий, иқтисодий, сиёсий ақидалар кишидан озод қилиш, кишиларимизда демократик тамойиллар, қонуннинг устуворлигига ҳурмат туйғусини камол топтириш бошқа бир муҳим вазифадир. Зеро, биринчидан, эркин фикрлаш кишиларимизнинг интеллектуал, ижодий салоҳиятини тўла-тўқис намоён этиш, фикрлар хилма-хиллиги ва ижтимоий тараққиётнинг оқилона йўллари топишга йўл очади.

Иккинчидан, эркин фикрлаш, фикрлар хилма-хиллиги демократиядан ташқари воқе бўлиши мумкин эмас. Айни пайтда, демократиянинг ўзини қадрият сифатида англаш, ҳар қандай муаммони ҳал қилишнинг механизми, шахс, ижтимоий гуруҳ, миллатнинг яратувчилик қудратини рўёбга чиқариш воситаси сифатида тушуниш ниҳоятда муҳимдир. Демократия мавжуд муаммоларни ҳал этиш, кўзланган мақсадларга эришишга, турли кўринишдаги ғайриинсоний, экстремистик хатти-ҳаракатлардан сақланишга, бундай кучлар фаолиятининг олдини олишга замин яратади, юрт тинчлиги, эл омонлиги ва барқарор ривожланишини таъминлайди. Фарзандларида ватанпарварлик туйғуси ҳукмрон бўлган миллатгина ўз Эрки ва Озодлигини, мустақил тараққиётини таъминлашга қодирдир.

Турли ижтимоий қатламлар, гуруҳлар мавжуд бўлган шароитда уларнинг интилиши ва манфаатлари ҳамма вақт ҳам бир-бирига мос келвермас экан, социал масъулият, яъни миллат бирлиги, жипслиги, тақдирига дахлдорлик туйғусининг миллий ўз-ўзини англашда ҳукмронли-

гига эришиш муҳим аҳамиятга эга. Ана шу руҳ ҳукмрон бўлган пайтдагина ижтимоий низоларнинг олди олинади, социал ҳамкорлик, фуқаролар ризолиги таъминланади.

Айни пайтда, мамлакатимиз кўп миллатли экан, асосий миллат сифатида миллий ўзлигимизни англашимизда юртимиз фуқаролари ҳисобланмиш ўзга эл ва элатлар вакилларига чуқур ҳурмат, уларнинг ўзлигини, қадриятларини сақлаб қолиш ва ривожлантиришга бўлган интилишини ҳар томонлама қўллаб-қувватлашга сиёсий-ҳуқуқий, маънавий-ахлоқий жавобгарлик, бир сўз билан айтганда миллий масъулият туйғусини тарбиялаш ҳам ниҳоятда муҳимдир. Ана шундагина миллатлараро тотувлик, юртимиздаги тинчлик ва осойишталик барқарор бўлади.

Бу масалага алоҳида эътибор лозимлигини социологик тадқиқотлар натижалари ҳам тасдиқлайди. “Ўзбекистон жамиятининг этноижтимоий моҳиятини қандай баҳолаган бўлардингиз?” деган саволга респондентларнинг мутлақ кўпчилиги (79,5%) Ўзбекистон кўп миллатли давлат бўлиб, унда миллати ва эътиқодидан қатъи назар фуқароларнинг тенг ҳуқуқчилигини қайд этгани ҳолда славянларнинг 21,9%, бошқа миллат вакиллари 21,7% мамлакат тақдири учун титул миллат масъуллигини таъкидлагани фикримизнинг исботи бўла олади²⁰³.

Албатта, ижтимоий онгда бундай қараш, тасаввур, туйғуларнинг мутлақ устуворлигига аниқ йўналтирилган ва тадрижий равишда амалга ошириладиган мафкуравий тарбия ёрдамидагина эришиш мумкин. Шундагина истиқлолимизни ҳар томонлама мустаҳкамлаш, буюк истиқболимизни таъминлаш мумкин бўлади.

Миллатлараро тотувликни таъминлаш жараёнида амалга ошириладиган тарбиявий ишлар маҳаллий бўлмаган миллатларнинг руҳиятига хос хусусиятларга алоҳида эътибор беришни талаб этади. Чунки, уларнинг янги шароитга кўникишига маданият, турмуш тарзи, диний эътиқоддаги фарқлар, давлат тилини билмаслиги каби омиллар ҳам таъсир қилишини ёдда тутиш зарур. Буларнинг ичида давлат тилини билмаслик ва этник стереотиплар асосий ўринни эгаллаб келмоқда дейиш мумкин.

Дунёқараш ва ҳуққидаги номуайянлик асосан ёши катта фуқароларга тегишлидир. Мазкур ҳолат бир томондан, ўсиб келаётган авлоднинг ёши катталарга нисбатан ўзгарувчан вазиятга кўникиш жараёни қониқарли даражада кечаётганидан далолат берса, иккинчи томондан, ғоявий тарбия жараёнида асосий эътибор қаратилиши лозим бўлган жиҳатларни ҳам кўрсатиб беради.

²⁰³ Қаранг: Аналитический доклад по результатам социологического исследования: “Национальное самосознание”. — Т.: 2001. — С.10

Бу жараёнда маҳаллалар фаолияти, уларда ташкил этиладиган мафкуравий тарғибот ва ташвиқот ишларини тўғри йўлга қўйиш яхши натижаларни беради. Чунки, маҳалла кишиларимиз ҳаётида муҳим роль ўйнайди, унинг ижтимоий барқарорлик ва ҳамжиҳатликни таъминлашдаги ўрни ниҳоятда каттадир. Масалан, “Республика фуқаролари турмуш тарзида миллий ва умуминсоний қадриятлар” мавзуида ўтказилган социологик тадқиқотлар натижаларига кўра, маҳалланинг муҳим ўринга эгаллигини сўровда иштирок этган 60% фуқаролар таъкидлашган. Айни пайтда 61,7% респондентлар маҳалла ёрдамисиз ўз ҳаётларини тасаввур қила олмасликларини билдиришган²⁰⁴. Шу билан бирга, маҳаллий бўлмаган миллатлар вакиллари маҳалла фаолиятига актив жалб қилиш ҳам долзарб бўлиб қолмоқда. Чунки, социологик тадқиқотлар масалан, славянларнинг 77,9% маҳалла фаолиятида ва у ўтказётган тадбирларда мутлақо иштирок этмаслигини кўрсатади²⁰⁵.

Миллий истиқлол ғоясининг миллатидан қатъи назар барча фуқароларимиз онгида устувор бўлишига эришишнинг бошқа йўллари ва имкониятларидан ҳам фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга. Тадқиқотлар ҳам респондентларнинг уларнинг миллий-фуқаролик позициясининг шаклланишига таъсир қилувчи омиллар ичида мактаб, ўқув муассасаларининг ўрнини (56,1%), маҳалла ва жамоатчилик фикрини, оммавий ахборот воситалари, давлат, ҳокимият органлари ролини юқори баҳолаганликларини кўрсатади. Демак, миллатлараро тотувликни мустаҳкамлашга қаратилган мафкуравий тарбия жараёнида ана шу омиллардан ҳам унумли фойдаланишни долзарб вазифалардан бири деб ҳисоблаш мумкин.

Бунда миллий-маданий марказларнинг ҳам ўзига хос ўрни бор. Бугунги кунда миллий-маданий марказларнинг фаолиятидан ташқарида миллатлараро муносабатларни янада такомиллаштириш, байналмилал тарбияни амалга ошириш, халқлар ўртасидаги дўстликни мустаҳкамлашдек вазифаларни муваффақиятли ҳал қилиш қийин. Вақт бу жараёнда, айниқса, у ёки бу диаспора вакиллари гуж яшайдиган жойларда, уларнинг ўрни ва роли ўсиб бораётганини кўрсатмоқда.

Ташкил топганининг дастлабки қадамлариданоқ миллий-маданий марказлар мамлакатимизнинг ижтимоий-маданий ҳаётида фаол иштирок этиб, миллатлар ва элатларнинг ўзига хос этномаданий манфаатла-

²⁰⁴ Қаранг: Аналитическая справка по результатам опроса общественного мнения “Общечеловеческие и национальные ценности в образе жизни граждан Республики”. — Т.: 2002. — С. 21

²⁰⁵ Қаранг: Информационно-аналитический отчет результатов социологического опроса: “Многонациональный Узбекистан”. — Т.: 2000. — С. 24-25

рининг ифодачиси сифатида чиқа бошладилар. Ҳар бир миллатнинг ўзига хос хусусиятларини сақлаб қолиш, ривожлантириш ва шу йўл билан уларнинг ўзаро бир-бирини тушуниши ва бойишига хизмат қилишига кўмаклашиш бугунги кунда фаолият кўрсатаётган миллий-маданий марказларнинг асосий вазифаси бўлиб қолмоқда.

Шундай бўлсада, бугунги кунда мавжуд салоҳиятдан етарли даражада унумли фойдаланилмоқда деб бўлмайди. Чунки, социологик тадқиқотлар жараёнида “Ўзингиз мансуб бўлган миллатнинг маданий маркази фаолиятидан хабардормисиз?” деган саволга респондентларнинг 53,8% “йўқ” деб жавоб бергани, фақат 22,1% унинг фаолияти билан яхши ва яна 24,0% қисман танишлигини маълум қилган. Сўровда қатнашган нотитул миллатлар вакиллари 51,7% маданий марказлар миллий маданият ривожига хизмат қилиши мумкинлигини таъкидлаганини ҳам уларнинг мавжуд вазиятга таъсир қилиш имкониятининг юқорилигини кўрсатувчи далил сифатида баҳолаш мумкин²⁰⁶.

Маданий марказлар фаолиятидан бундай хабарсизликни бир қатор омиллар билан изоҳлаш мумкин. Энг аввало, бу улар олиб бораётган фаолиятнинг асосан йирик шаҳарлар доираси билан чекланиб қолаётгани ва республикаимизнинг турли минтақаларида жойлашган айни миллат маданий марказлари фаолиятининг ўзаро мувофиқлаштирилмаган ҳолда амалга оширилаётгани билан боғлиқ.

Шу билан биргаликда, марказлар фаолиятига диаспоранинг турли қатламлари вакиллари жалб қилинмаётгани, муайян молиявий харажатлар топишнинг иложи бўлмаган вазиятда кўплаб тадбирларнинг қоғозларда қолиб кетаётгани ва амалга оширилаётган ишларни тарғиб қилишда оммавий ахборот воситалари имкониятларидан етарли даражада фойдалана олинмаётгани каби сабабларни ҳам кўрсатиш зарур²⁰⁷.

Мазкур сабаблар баратараф қилингандагина маданий марказларнинг ўз диаспораси орасидаги юқори мавқеини таъминлаш мумкин бўлади.

Миллатлараро муносабатларда ижобийлик устувор бўлсада, салбий таъсир кўрсатиши мумкин бўлган омиллар ҳам мавжудлигини таъкидлаш зарур. Хусусан, И.А.Каримов асарларида қайд қилинган, миллатлараро муносабатлар соҳасида муайян ноантагонистик зиддиятларнинг мавжудлиги, шўро давридаги ҳудудий-маъмурий чегараланиш, оммавий зўрлаб кўчиришлар, Марказий Осиё халқларини бир-бирига қара-

²⁰⁶ Қаранг: Аналитический доклад по результатам социологического исследования: “Национальное самосознание”. — Т.: 2001. — С.13

²⁰⁷ Қаранг: Алимов Т. Роль и задачи национально-культурных центров в формировании гражданского общества. // Миллатлараро тотувлик ва диний бағрикентлик тараққиёт омили. — Т.: 2003. — С.14.

ма-қарши қўйишга уринишлар билан боғлиқ омилларни шулар жумласига киритиш мумкин²⁰⁸.

Ана шундай омилларнинг мавжудлиги миллатлараро муносабатлар соҳасидаги мавжуд муаммоларга алоҳида эътибор бериш лозимлигини кўрсатади. Зеро, зиддиятли вазиятлар, можаролар ўз-ўзидан келиб чиқмайди. Улар муайян кучларнинг гаразли интилишларининг ҳосиласи ҳисобланади. Этнослар эса, аксарият ҳолларда, ана шу интилишларнинг қурбони бўладилар.

Шундай экан, қайд этилган масалаларни доимий диққат марказимизда тутиш, юзага келаётган муаммоларни ўз вақтида ва узоқни кўзлаб ҳал қилишга ҳаракат қилишимизгина мамлакатимиздаги миллатлараро тотувликнинг янада мустақамланишига хизмат қилиши мумкин.

ХУЛОСА

Инсон ўзлигини англай бошлаган даврданоқ ҳаёти ва истиқболининг ойдин бўлишини таъминлайдиган билимлар тизимини яратишга интилади. Ижтимоий ғоялар ҳам ана шу эҳтиёждан келиб чиққан. Миллатнинг туб манфаатларини ифода этадиган ва ҳамиша конкрет тарихий мазмунга эга бўладиган миллий ғоя ҳам миллат олдида турган ижтимоий-сиёсий муаммо ва вазифалар, тил, маданият, ўз-ўзини англашнинг ривожланиши билан боғлиқ этник жараёнларнинг инъикоси ҳисобланади. Уларнинг тўғри англаниши ва аниқ ифодаланиши ҳамда тегишли ички ва ташқи шарт-шароитларнинг мавжудлиги миллий ғоянинг ижтимоий ҳаётга таъсирининг тўлақонлик даражасини ва жамият ривожланишини таъминловчи маънавий-маърифий омил сифатида чиқишини белгилаб беради.

Миллий ғоя ҳамиша конкрет мафкура шаклларида ўзининг яхлит назарий ифодасини топади. Унинг айнан қандай шаклда чиқиши мавжуд тарихий вазият, жамиятнинг этник таркиби, сиёсий кучлар нисбати каби омиллар билан боғлиқ бўлади.

Бирор бир миллат бошқа миллатлар билан ўзаро муносабатга киришмай, таъсирлашмай туриб мавжуд бўла олмайди. Демак, биргаликда, муносабатда бўлиш, биринчидан, айнан шу ҳодиса сифатида мавжуд бўлишнинг, иккинчидан ривожланишнинг зарурий шарти ҳисобланади.

Шундай экан, ушбу тадқиқот номида ботиний тарзда акс этган миллий ғоя ва миллатлараро муносабатлар ўзаро қандай алоқада деган саволга миллатнинг этноижтимоий бирлик сифатида мавжуд бўлиши ва ривожланишини таъминлашга қаратилган миллий ғоя ва мафкура айни пайтда, ўзга миллатларнинг ҳам ўзига хос эҳтиёжларига ҳурмат руҳи билан сугорилган ғоявий-назарий қарашлар тизими сифатида намоён бўлади ва бу уларнинг ижтимоий ҳаёт, миллатлараро муносабатларни такомиллаштиришнинг муҳим омили сифатида чиқишига замин яратади деб жавоб бериш мумкин.

Миллий ғоя ва мафкуранинг миллатлараро муносабатлар билан узвий алоқадорлиги ҳозирги кунда жаҳон maidонида кечаётган жараёнларда ҳам ўз ифодасини топмоқда. Бу ижтимоий-сиёсий, маданий-маърифий, илмий-техник алоқаларнинг кенгайиши ва чуқурлашиши, ғоявий курашнинг глобал характер касб этиши шароитида этник моҳиятга эга мафкура шакллари

²⁰⁸ И.А.Каримов. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. // Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурамыз. 7-жилд. — Т.: «Ўзбекистон», 1999. — 81-83 б.

Ўзига хос иерархиясига асосланган дунёнинг янги мафкуравий манзарасининг шаклланаётганида ҳам ўз ифодасини топмоқда. Бу дунёнинг мафкуравий манзарасини, бир томондан, жаҳоннинг турли мамлакатларида ўзига хос тарзда кечаётган этник жараёнларнинг инъикоси, иккинчи томондан, миллатлараро муносабатларнинг характери ва ривожланишга фаол акс таъсир кўрсатувчи омил сифатида қараш имконини беради.

Миллий ҳаёт ва миллатлараро муносабатлар соҳасида онглилик ва аниқ мақсадни кўзлаб ҳаракат қилиш ҳолларининг кучайиб бориши эса миллий дифференциация ва интеграция жараёнлари ҳамда аксарият ҳолларда табиий-тарихий характерга эга бўлган кўп миллатлилиكنинг ижтимоий-сиёсий омиллар таъсирида янада чуқурлашувига сабаб бўлмоқда. Бу, бир томондан, дунёнинг миллий асосда бўлинишининг давом этишига, иккинчи томондан, минтақавий интеграция қутбларининг юзага келишига замин яратадиган миллий сиёсатнинг ўзига хос моделларининг шаклланишига олиб келмоқда.

Мазкур сифатий ҳолатнинг чуқурлашиб бориши дуёнинг миллий асосда бўлинишининг давом этиши билан бир қаторда минтақавий интеграция қутблари, миллий сиёсатнинг ўзига хос моделларининг юзага келишига, дунё мафкуравий манзарасининг “миллий ранг” касб этишига замин яратмоқда.

Шу нуқтаи назардан қараганда, мамлакатимизда қарор топган миллатлараро тотувлик миллий истиқлол ғоясининг мазмун-моҳияти билан Ҳамоҳанглигини таъкидлаш зарур.

Ўзлигини англаган, қадрлаган миллатгина бошқа халқларни ҳам ўзига тенг билади, уларнинг тараққиётини ўзининг камолоти билан боғлиқ ҳолда кўради. Ўзбекистон амал қилаётган миллий сиёсат моделининг моҳиятини ташкил этадиган мазкур ёндашув инсон эркинликлари ва ҳуқуқлари устуворлигига, мамлакатда яшовчи турли миллат вакиллари ўртасида тенг ҳуқуқлили ва ўзаро ҳамкорлик муносабатларини қарор топтириш, улар ўртасидаги бағрикенглик, ўзаро ишонч ва ҳурмат руҳини янада мустаҳкамлаш ва чуқурлаштириш ҳамда мавжуд маданий, диний, лисоний хилма-хилликни улкан бойлик, миллатлараро тотувликни ижтимоий-сиёсий барқарорлик ва тараққиётнинг асосий шартларидан бири деб билишга асосланади.

Айни пайтда, бу турли шаклдаги ғоявий таҳдидлар мавжуд бўлган бир вазиятда кишиларда мафкуравий иммунитет, социал ва этник толерантлик, ижтимоий ва миллий масъулиятни камол топтириш бугунги куннинг асосий вазифасига айланганини кўрсатади. Ушбу вазифаларнинг тўлақонли ҳал этилиши мавжуд социал барқарорлик ва миллатлараро тотувликни сақлаб қолиш ва янада такомиллаштириш учун мустаҳкам замин яратади.

МУНДАРИЖА

Кириш	3
I боб. Миллий ғоя: моҳият ва талқин	5
II боб. Миллий мафкуранинг ижтимоий-тарихий моҳияти	26
III боб. Дунёнинг мафкуравий манзараси ва унинг шаклланишида этник омилнинг ўрни	39
IV боб. Кўп миллатлили ва миллий сиёсат моделлари: тарих, воқелик ва истиқбол	52
V боб. Миллатлараро тотувлик — ижтимоий-сиёсий барқарорлик ва тараққиёт омилли	73
VI боб. Диний бағрикенглик ва миллатлараро муносабатлар ривожли	86
VII боб. Миллатлараро тотувлик ғоясини тарғиб қилишда таълим тизимининг ўрни	99
VIII боб. Оммавий ахборот воситаларининг мафкуравий жараёнлар ва миллатлараро муносабатлар ривожига таъсирининг ўзига хос хусусиятлари	111
IX боб. Мафкуравий тарбия ва миллатлараро муносабатларни янада такомиллаштириш: муаммолар ва вазифалар	123
Хулоса	131